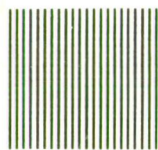
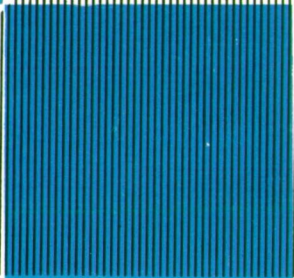
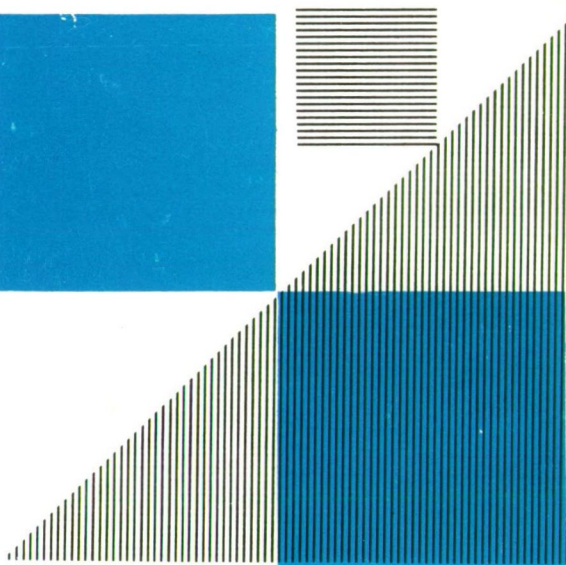

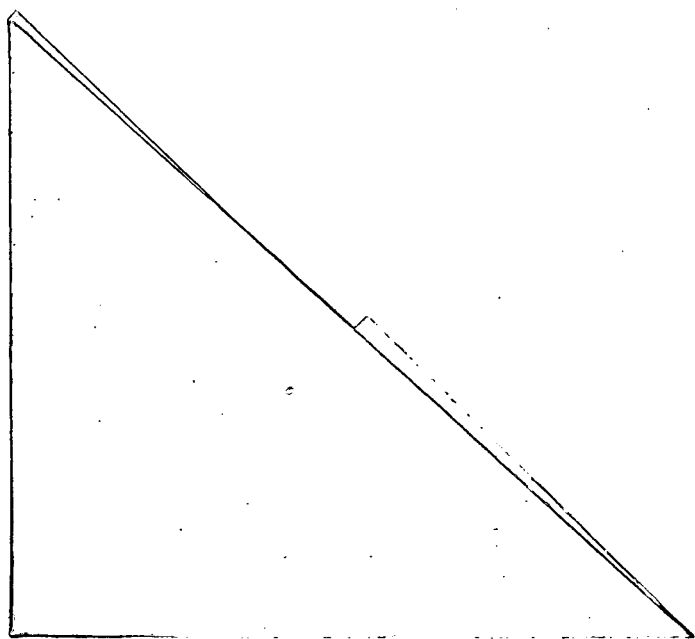
SZEGEDI NYÁRI EGYETEM

1985

MŰVELŐDÉSELMÉLET

14

JATE
BOGYETEMI GYUJTEMENY

HELYBEN
OLVASHATÓ

A 115742

MÜVELŐDÉSELMELET

KÖZMÜVELŐDES - ÉRTEKREND

Szeged
1985

GYŰJTEMENY A TIT SZEGEDI XIV. MŰVELŐDÉSELMELLETI
NYARI EGYETEMNEK ELOADASAIBÓL

Kiadja

a TIT Csongrád Megyei Szervezete

Lektorálta:

Koncz János
Bárány Ferenc

Szerkesztette:

Tráser László

A115742

Felelős kiadó:

Vántus Istvánné

ISBN 963 412 199 3

ISSN 039-4118

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000812372

TIT Nyomda, Budapest
Gy.sz.: 86.1048 - 500 pld. - 12,25 A/5 ív
Felelős vezető: Dr.Préda Tibor

Tartalomjegyzék

Szabó G. László: Megnyitó	5
Köpeczi Béla: Műveltség és érték	11
Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor: Kulturális intézmények (ideológiai) értékközveti- tési mechanizmusairól	19
Kormos Sándor: A közművelődés feladatai a szocialista értékrend fejlesztésében ..	37
Rényi Péter: Demokrácia és értékrend.....	49
Tráser László: Szocializmusképek és érték- rendek	63
Besenyi Sándor: Társadalmi létezés és műve- lődés	77
Szilágyi László: A gazdasági érték és a szocialista értékrend	97
Balogh Tibor: Értékelsajátításról és az ér- tékrend strukturálódásáról (Tézisek)...	117
Koncz János: Közgondolkodás és értékrend ...	125
Bíhary Mihály: Politikai értékrend	133

Szabó G. László:

A XIV. MŰVELŐDÉSELMÉLETI NYÁRI EGYETEM MEGNYITÓJA

A Csongrád Megyei Tanács, a TIT Megyei Elnöksége és a Nyári Egyetem Intéző Bizottsága nevében szeretettel köszöntöm Önöket a XIV. Művelődéseméleti Nyári Egyetem megnyitása alkalmából.

Örömmel tölt el, hogy a teremben régi kedves ismerőseket és új arcokat egyaránt látok. Külön is hálásan köszönöm megyei elnökségünk nevében régi hallgatóink raszkodását rendezvényünkhöz. Nem csupán udvariasság mondatja ezt velém: higgyék el, nagy-erkölcsi erő és szakmai siker számunkra, hogy mind többen évről évre visszatérnek tanfolyamainkra. Azt kívánom, hogy új hallgatóink is így kötődjenek majd a művelődéseméleti nyári egyetemhez. Programszerkesztőink, szervezőink a nyári egyetem megtartó ereje érdekében a jövőben is mindent megtesznek.

Nyári egyetemünk tematikáit az eddigiekben általában az jellemezte, hogy a művelődési folyamat aktuális, gyakran sok gondot, kérdőjelet tartalmazó témaköreit tűzték napirendre. Így van ez ebben az évben is, ezért igyekezünk a téma országosan ismert szakembereit meghívni az előadások, illetve konzultációk megtartására.

Közművelődés - értékrend, önmagukban is a viták keresztüzében álló fogalmak, melyek a gyakorlatban sem lenne szabad, hogy elváljanak egymástól. Olyan ikerpár ez, amelyben az egyik hibája, zavara átsugárzik a másikra.

A közművelődési folyamat csak akkor tölti be rendeltetését, ha értékeket továbbít, tudatosít, ha az értékrendszerek életünkben betöltött szerepére felhívja a figyelmünket.

Napjainkban gyakran beszélünk az értéktudat zavarairól. Meglepődve tapasztalhatjuk, hogy embertársaink egy része nincs tisztában alapvető értékekkel, életmódjában úgynevezett látszat értékeket épít be és követ. Sokan nem képesek a különböző értékek és célok vonzásából önmaguk számára egy helyes és követhető értékrendszert kialakítani. Furcsa, a felszínen önellentmondásnak látszó vonása ez mai társadalmunknak, amelyről szívesen mondogatjuk, hogy egyre inkább épít az emberi tényező növekvő szerepére.

A felszínen jelentkező önellentmondásról beszélek, de meggyőződésem, hogy értéktudatunk zavarai mélyen a gazdaság- és társadalomépítés folyamatában gyökereznek.

A magyar társadalom még ki sem heverte a felszabadulást követő évtizedek hatalmas változásait - tudjuk, az életmód lassan, generációk alatt változik -, már is egy olyan szakaszhoz érkeztünk, amikor belső és külső gazdasági kényszerűségek hatására egy nyitottabb, sokkal inkább mozgásban lévő, az érdekeltség élvét többkevesebb következetességgel átgondolt és érvényesített társadalomépítő gyakorlatot kell folytatnunk.

Manapság többször elhangzik a reform, a kísérletezés vállalásának általános szüksége. Mindez - úgy gondolom - rendkívül nagy hatást gyakorol a társadalom tagjainak értéktudatára is. Ezért sem kevés közöttünk az illúzióvesztett ember, hogy csak a legszélsőségesebb hatást említse. Hiszen valamikor, a szocialista építkezés kezdetén simábbnak gondoltuk az utat, rövidebb

idő alatt elérhetőnek a végcélt. Nem árt ezzel kapcsolatban felidézniünk Lenin: A nagy kezdeményezés c. tanulmányának néhány gondolatát. "A proletariátusnak ahhoz, hogy győzzön, hogy megteremtse és megszilárdítsa a szocializmust, kettős, illetve kettősségében egységes feladatot kell megoldani: Először, a tőke elleni forradalmi harcokban tanúsított határtalan bátorságával magával kell ragadni a dolgozók és kizsákmányoltak tömegét... a burzsoázia megdöntésére és minden ellenállási kísérletnek teljes elnyomása céljából... Másodszor maga után kell vonnia... az új gazdasági építés útjára, az új társadalmi kapcsolat, az új munkafegyellem, az új munkaszervezet megteremtésének útjára, ... Ez a második feladat nehezebb az elsőnél, mert semmi esetre sem oldható meg egyetlen hősies fellángolással..."

Csupán vázlatosan, a hangos gondolkodás jellegét fenntartva a gazdaságépítő tevékenység oldaláról is szeretném véleményemet kifejtteni.

Induljunk ki a marxi politikai gazdaságtan azon alapvető tételéből, amely minden emberi érték forrásának a munkát tekinti. Ha felidézzük emlékezetünkben Marx közismert példáját a munkát végző takács, vagy építőmester, illetve a pók vagy a méh vonatkozásában, akkor emlékezzünk az emberi munkát minősítő nagyon lényeges szavakra is, mely szerint "a legrosszabb építőmestert már eleve a legjobb méh fölé helyezi az, hogy a sejtet a fejében már felépítette, mielőtt viaszból megépítené. A munkafolyamat végén olyan eredmény jön létre, amely megkezdések a munkás elképzelésében, tehát eszmeileg megvolt."

A munkát Marx a szükségletekkel való összefüggésben is elemezte, bebizonyítva, hogy ezek mindig tartalmazzák a "kell" normatív elemét. Tudjuk, hogy az ember nemcsak a közvetlen szükségletei kielégítésére végez

munkát, hanem érdekeinek, elgondolásainak megfelelően azon túl is. Tehát meg kell terveznie a munkát. Ebben a folyamatban az érték orientáló szerepet játszik, a perspektívát testesíti meg, azt a perspektívát, célt, jövőt, amit éppen a munka végeredményeként hoz majd létre. Ily módon a marxi értékelméletet a mindennapi gyakorlat elméleti bázisának tekinthetjük, filozófiai, szociológiai, etikai, esztétikai szempontból egyaránt.

Ahhoz, hogy a munka forrása legyen minden értéknek, a munkát meg kell szabadítanunk mindazon vonásaitól, amelyek ma még torzítólag hatnak. Tudomásul kell tehát vennünk, hogy gazdasági, társadalmi fejlődésünk jelen szakaszában még van számtalan olyan objektív tényező és körülmény, amely az egyének értékelő tudatában zavarokat idézhet elő.

A jelenlevők előtt nem kell bizonyítanom, hogy a szellemi kultúra alkotásai, a kultúrát közvetítő intézmények és szervezetek milyen nagy szerepet játszhatnak a tömegek értéktudata, értékrendszere helyes alakításában.

Nézzük, mi a valóság helyzet ezen a téren? Csupán három rövid, de úgy érzem jellemző példa kiragadásával szeretném érzékeltetni ebbéli aggályaimat.

Felső, hogy hatásvadász látszatú az első példa, noha nem annak szánom. A televízió ma kétségtelenül az első számú kultúraközvetítő fórummá lépett elő. Sajátos műsorszerkezete, amelyben oly gyakran az egyik műsor hatása kirozítja a másikat, - vajon - jól szolgálja-e a politikai céljainkkal összhangban álló értékorientációt?

Közművelődési munkánkat ma válságtünetek jellemzik. Jól mutatja ezt az Élet és Irodalom hasábjain zajló vita, amely Kertész Ákos: Kell egy csapat c. cikkéhez kapcsolódik.

Napjainkra egyértelművé lett, hogy nem lehet a hagyományos módon közművelni, de nem tisztázódott még az sem, hogyan kell ma ezt a fontos munkát végezni. Igazat adhatunk többeknek, akik azt állítják, hogy módosultak azok az értékek, értékrendek, amelyek a ma emberének életét meghatározzák. Úgy tűnik, hogy az emberek többsége hasznossági, célszerűségi oldalról közelít a kultúrához is. Ilyen körülmények között fennáll az a veszély, hogy teljesen háttérbe szorul a magasabb igényekre, műveltségre alapozó szellemi kultúra. Vagy csak közvetítéssel fejti ki hatását?

Ennek a veszélyeire Lukács György egyetlen mondatával hívnám fel a figyelmet, amely így hangzik: "Ha valaki közülünk égszer politikailag helyesen foglal állást egy kérdésben, ki tudná megmondani, hogy ebben Homérosznak, Shakespeare-nak vagy Tolsztojnak mennyi szerepe van!"

A népművelők ezért nem adhatják fel a saját műveltségük és a környezetük fölemelése érdekében folytatott küzdelmüket. A jelentkező igényeket figyelembe véve azt kell adni, amit az embereknek kérniök kellene. A szellemi kultúra értékeit is el kell juttatnunk szándékunk szerint mindenkihez. Új formákat és módszereket kialakítva nem szabad visszariadni semmiféle ravasz "árukapcsolástól" sem a cél érdekében. Így is lehet, sőt kell ellentételezni a túlságosan praktikusnak tűnő értékrendszert.

Így érkeztem el a harmadik példához.

Az értéktudat formálásában rendkívüli szerepe van a marxista művészetkritikának. Ennek a megállapításnak természetesen az ellenkezője is igaz. Zoltai Dénes szavait idézem, amelyek az Erkel évforduló kapcsán hangzottak el: "Valahol felekezetek csatáznak, csonkítva magukat is, az értékörző, értégyarapító progresszív nemzeti kultúrát is. Terjedőben valamiféle kulturális egyistenhit, szentekkel és mártírokkal, igazhitű főpapokkal, ügybuzgó klerikusokkal

és fanatikus hívósereggel. Nem értem, sehogysem értem a dolgot. Az értékközpontú, sokféle értéket integrálni tudó, progresszív művelődést követelné a jelenkor, ugyanolyan erővel, mint követeli a kiművelt emberfők sokaságát és a demokratikus gondolati kultúrát."

Zoltai Dénes demokratikus gondolati kultúrát sürget. Én tovább tágítom a feladatot: gazdasági, társadalmi fejlődésünk egyik tartópillére a demokratizmus bővítése, fejlesztése. A demokratizmus műveltség, széleskörű és friss informáltság nélkül nem terjed, sőt nem is lehetséges. A műveltség eleve feltételez egy helyes értéktudatot, amely képessé teszi az embert a naponta jelentkező döntési helyzetek eredményes megoldására, orientálja cselekvését a termelés, a társadalmi és közélet, de a magánélet szférájában is szocialista céljaink irányába.

Nyári egyetemünk tematikájának szerkesztői ezt a kérdéskört igyekeztek sokoldálról megközelíteni.

Bízom abban, hogy most kezdődő egyetemi tanfolyamunk után tudásban, gyakorlati tapasztalatokban gazdagodva hagyják el - Iisztelt Hallgatóink - e termet. Egyben hasznos és kellemes időtöltést kívánok minden kedves vendégünknek Szegeden - a napfény városában.

Köpeczi Béla:

MŰVELTSEG ÉS ÉRTÉK

1. Ha van tevékenység, amely a társadalom egészének érdeklődésére számot tarthat, akkor az a művelődés lehet, a művelődés aktív és passzív formái egyaránt. A társadalmi, történelmi fejlődés következményeként teljesen világos ma már, hogy akár a gazdaságról, akár a politikáról és ezen belül a demokráciáról szólunk, mindezekben a tevékenységi szférákon belül a kultúrának markáns szerepe van. Ezt a szocializmus fejlődésének mai szakasza különösen képpen bizonyítja. Amikor arról beszélünk, hogy áttérünk a szocializmus intenzív fejlesztési szakaszára, és arról szólunk, hogy a minőségi tényezőknek mi a jelentősége ebben a szakaszban, akkor nem hagyhatjuk ki a kultúrát abban a széles megfogalmazásban, ahogyan az utóbbi időben használjuk: tehát nem egyszerűen ismeretek és művek összessége, hanem egyúttal világnézetet és magatartást is meghatározó értékrendszer. Az elmúlt évek stagnálási folyamatában, a gazdaságban és a társadalomban megmutatkozó konfliktusos jelenségek nyomán is világossá vált, hogy a műveltség szerepe minden tevékenységi szférában megnőtt.

Itt nemcsak Magyarországról, a szocializmusról van szó: a XX. század végének problémája az, hogy a kultúra milyen helyet foglalhat el a további fejlesztésben. Mindazok a nemzetközi viták, amelyek az utóbbi időkben lezajlottak a békéről és a békés egymás mellett élésről, a gazdaság vagy a társadalom fejlődéséről, előtérbe állították a kultúra ügyét, bármelyik társadalmi rendszerről legyen is szó. A kultúrát magát tekintik olyan értéknek, amely

hozzájárulhat az emberi tényező jelentőségének növekedése következtében a problémák megoldásához. Erre azért utalok különös hangsúllyal, mert voltak esztendők, amikor a materiális javak megszerzése sokak szemében háttérbe szorította a szellemieket, és sokak szerint leértékelődött a kultúra. Úgy tűnik - és ezt bizonyítják a különböző értékvizsgálatok -, hogy ma a magyar társadalomban kezd megerősödni a kultúra presztízse, erősödik az a szemlélet, hogy a kultúra igenis érték, érték mind a társadalom haladása, mind az egyéni érvényesülés szempontjából. Érdemes felfigyelni erre a változásra, és érdemes ezt a változást tudatosítani és erősíteni. Ez azért is fontos, mert elég mély pesszimizmus él a közművelődés munkásai, de a pedagógusok körében is a tekintetben, hogy most hogyan is áll a kultúra ügye Magyarországon.

2. A kultúra ismeretek, alkotások, objektivációk összessége, amely megismerése a művelődéspolitikai, az egész művelődés szempontjából alapvető. A gond az - és a közművelődési konferencián is erre hívtuk fel a figyelmet -, hogy miként történik ma a kultúra terjesztése, melyek ennek tartalmi, eszközbeli, módszertani problémái. Bár az elmúlt években szélesedett a kultúra iránti érdeklődés és a kultúra terjesztésének a lehetősége /gondoljanak az új technika megjelenésére, tömeges elterjesztésére, és ezen belül mindenekelőtt a televíziónak a jelentőségére/, az érdeklődés jellege és az igények kielégítése ellenmondásosan alakult. A nagy tömegek körében terjedő kultúra jellegét, természetét főként három tényező vizsgálata alapján állapíthatjuk meg.

Az első a klasszikus értékek helye a kulturális életben. Eljött az ideje annak, hogy ma megint nyíltan hirdessük: a klasszikus kultúra művelődésünket alapvetően meghatározza. Azt a történeti, művelődéstörténeti érdeklődést, ami a nagy tömegekben jelentkezik, örömmel kell

üdvözölni, s ennek segítségével is rá kell irányítani a figyelmet a múlt nagy értékeire és nemcsak az irodalomban, hanem más művészeti ágakban, így magában a gondolkodás történetében is. Egy szélesebb művelődéstörténeti háttérrel az irodalmat is jobban lehet élvezni.

A második, ami fontos tényező, az az általános- és szakismeretek terjesztésének állása. Az oktatási törvény vitájában közös volt az óhaj, hogy az általános műveltség szintjét emeljük. Vannak, akik szembeállítják az intellektuális és az érzelmi nevelést. Én nem tudok elképzelni értelmes intellektuális nevelést, amelynek ne lenne érzelmi hatása és fordítva: olyan értelmes érzelmi nevelést, amely ne számolna a rációval. A nagy gond az, hogy az általános műveltség terjesztése hatékony legyen, s e tekintetben nem elég a koncepció, személyi és tárgyi feltételek kelljenek.

A gazdasági-technikai fejlődés olyan követelmények elé állítja a szakoktatást, amelyeket eddig nem tudtunk megfelelő módon teljesíteni. Új módon kell tehát foglalkozni a szakmai alapozás kérdéseivel és újszerű kapcsolatot kell teremteni a gyakorlattal. Az iskolai és az iskolán kívüli oktatással kapcsolatban állandóan óvnak bennünket attól, hogy erőltessük a tudás jelentőségét. Szerintem kell erőltetni a tudás iránti igényt. Mindazok a vizsgálatok, amelyeket elvégeztek, azt bizonyítják, hogy a tudásszint rendkívül alacsony a fiatal nemzedékben is, amelynek pedig 96 százaléka elvégzi az általános iskolát. Amikor az értékek terjesztéséről beszélünk, ne feledjük, hogy ezek kiválasztásához ismeretek is kelljenek. Ne engedjük magunkat eltántorítani a követelmények felállításától azon az alapon, hogy úgymond egy vaskalapos pedagógia lexikális tudást követel meg a tanulóktól. Nem az a fő veszély ma nálunk, hogy nagy a lexikális tudás, hanem ennek az ellenkezője. A lexikális tudástól, vagy ahogy

mások mondják, a maximalizmustól való óvás gyakran azt jelenti, hogy még írni-olvasni sem tanítjuk meg a gyermekeket. Abban a kishitűségben, amely a pedagógus társadalomban jelentkezik, nagy szerepet játszik az, hogy csekély a nevelés-oktatás eredményessége. Ehhez pedig hozzájárult a közvélemény nyomása, amely attól tart, hogy túlterheljük a gyermekeket. Elleneznünk kell az olyan túlterhelést, amely abból fakad, hogy az oktatás nem veszi tekintetbe a korbeli, műveltség-tartalombeli és pedagógiai-módszerbeli feltételeket. De nem lehet maximalizmusnak tartani az ismeretek, általános és szakmai ismeretek korszerű elsajátításának megkövetelését sem. Ha minőségi tényezőkről beszélünk, akár gazdaságban, akár társadalomban, akár a magánéletben, akkor ezek között fontos helyet foglal el a tudás.

Harmadszor: a kultúra jellegét az is meghatározza, hogy megnőtt az igény a tudatos választásra. Az ember a saját személyiségét akarja formálni, azonosságát, jellegzetességét keresni. Van azonban egy bizonyos visszahúzó-dás a politika világától, a közéletben való részvételtől, és egyben a magánélet szférái kerültek előtérbe, noha ezt nem kell feltétlenül negatív jelenségeként számontartani. A felnövő, tudatosodó, önmagát alakító ember közösségének is értéke. Nem helyes a közösségi ember és a privatizáló ember szembeállítás. Nagy történelmi változások idején természetesen szembetalálhatja magát az ember az egyik vagy a másik egyoldalúsággal, de az evolúciós időszakokban kiegyensúlyozottabban lehet állást foglalni. A magyar kultúra utóbbi négy évtizedes fejlődésének egyik sajátossága, hogy hosszú időn keresztül a közéletiség állt előtérben, s ezt természetesnek tartottuk. Most, hogy megváltozott ebből a szempontból a helyzet, riadalom van például az irodalomban is, amelyet váratlanul ért ez az átállás. De valljuk be, váratlanul érte a többi művészeti ágat és a művelődéspolitikát is. A személyiség előtérbe kerülése

magával hozta az egyéni aktivitás, kreativitás, a részvétellel jelentőségének felértékelődését is a művelődési tevékenységekben.

3. A különböző szociológiai vizsgálatok azt bizonyítják, hogy Magyarországon értékzavar van. Persze egy kicsit ironikusan is feltehetjük a kérdést, melyik az az ország, ahol nincs értékzavar. Ma már távoli szigetekre is betört a civilizáció, és súlyos értékzavarokat okozott a társadalmi, gazdasági, technikai változások következtében. Én nem túloznám el az értékzavar jelentőségét. Tény, hogy különböző értékrendszerek élnek egymás mellett és hogy ezeken belül is ellentmondások jelentkezhetnek. Véleményem szerint a sokféleség mindenütt jellemző, s ezen belül jelentkezik az uralkodó értékrend. Az Amerikai Egyesült Államokban is ez a helyzet, bár némelyek azt állítják, hogy ott jóval homogénebb az értékrend, mint nálunk. Ezt a homogenitást a kapitalista társadalom stabilitása biztosítja, mégpedig elsősorban politikai értelemben, de már az erkölcsökben távolról sem uralkodik ugyanaz az értékrend. A probléma tehát az, hogy egy adott társadalomban milyen uralkodó értékeket fogadunk el. Egyesek szerint nem szabad olyan katekizmust kialakítani, amely az emberek érdekei ellen szól. Ezzel egyet is lehet érteni. Ne prédikáljunk, de használjuk fel az érdekeket is az igazi értékek elfogadtatására. Meggyőződésem, hogy egyetlen társadalom sem mondhat le az értékek kiválasztásáról és terjesztéséről. Az egyik fontos szemléleti kérdés e tekintetben az, vajon hogyan lehet a humánus értékeket, olyan értékeket, amelyeket nemcsak a marxizmus, de az egész emberi kulturális fejlődés fedezett fel, hatékonyabban terjeszteni az egyén és a társadalom javára. Közismert: az ún. magas kultúra mellett nálunk is van "mindennapi kultúra", a munka és a szabad idő tömegkultúrája, amely ugyancsak beletartozik a művelődéspolitikai érdeklődési körébe. E tekintetben bizonyos változás van, de még mindig fulságosan arisztokratikus

a mi kultúrafelfogásunk. A "mindennapi kultúra" szempontjából is vizsgálunk kell a humánus értékek terjesztését s itt különösen fontosnak tartom az etika és az esztétika szféráját. Tudjuk, mit jelent a tömegkultúra a kapitalista országokban, s most nemcsak a fogyasztói kultúrára gondolok, hanem általában a széles rétegek kultúrájára, amelyben vannak értékek is, mégis elsősorban az ellentmondás uralkodik érték és értéktelenség között. Az összehasonlítás arra kell, hogy figyelmeztessen bennünket: segítsük a jónak, a szépnek, a hasznosnak a kiválasztását a "mindennapi kultúrában". Szándékosan mondom a hasznosat is, mert a felvilágosodás óta a humanista kultúra terjesztéséhez ez is hozzátartozik.

A kiválasztás humanista elkötelezettségét vállalni kell, és nem szabad engedni azoknak a liberalizmust, abszolút szabadságot követelő törekvéseknek, amelyek azt hiszik, hogy e követelés felállítással jól tesznek az embereknek. Most nem a manipulációról beszélek, hanem a polgári liberalizmus illúziójáról. Az egész emberi fejlődés bizonyítja, hogy az ember nem a természeténél fogva választ, hanem a társadalmi környezet hatása alatt. Ha ez így van, akkor miért ne használjuk fel a mi társadalmi rendszerünk előnyeit, amely lehetővé teszi az értékek tudatos terjesztését.

4. A művelődéspolitikának maga koncepcióját és gyakorlatát - úgy, ahogy azt a közművelődési konferencián is elmondtuk - ezeknek a tényezőknek a figyelembevételével dolgozhatja ki és érvényesítheti. A megvalósítás szempontjából az első lépés, hogy egyetértés alakuljon ki az érték-koncepcióban. A művelődéspolitikai gyakorlatát nem valami szűk választás alapján képzelem el, sokféle értéket fogadhatunk be, de az eddiginél tudatosabban, hatásosabban kell szembeszállni mindazzal, ami silány és emberellenes, akár politikáról, akár erkölcsről, akár művészetről legyen is szó.

A művelődéspolitikai amellelt, hogy megkívánja az egyetértést a közművelődés munkásai és a pedagógusok között, a koncepció kérdésében meg kell, hogy teremtsé a szervezeti és gazdasági feltételeket, amelyek alkalmasak ennek a koncepciónak az érvényesítésére. E tekintetben számítanunk kell a gazdasági-társadalmi fejlődésből kiinduló erőteljes demokratizálódási, decentralizálódási folyamattal. Ezt örömmel kell üdvözölni és felhasználni, de az előbb ismertetett koncepció alapján. Ha nem ez az elv érvényesül, akkor politikai ellenzékiég vagy kommercializálódás következik. Az elvi egyetértés azért fontos, hogy a szocialista művelődéspolitikai érvényesüljön, s nem azért, hogy uniformizáljunk. A minél változatosabb kulturális élet kialakítása a feladat, de az uralkodó értékeket érvényesíteni kell mindenütt, országosan és helyileg is. Társadalmasítsunk, legyenek egyesületek és társaságok, demokratizálódják az állami és a társadalmi szervezetek kulturális tevékenysége, mindenki megtalálhatja a helyét a kulturális életben, de húzzunk egyirányba. Ez az egyirányba húzó cselekvés nemcsak a sokféleséget, de a vitát sem zárja ki. A közművelődésben belül fontos kérdés, hogy az állami intézmények milyen szakmai-módszertani támogatást nyújtanak az egyesületeknek és mozgalmaknak, nem szabad őket magukra hagyni kezdeményezéseikben. Ahhoz, hogy az egység érvényesüljön, az is kell, hogy az országos és helyi koordináló munka megjavuljon tartalmi és gazdasági okok miatt egyaránt. Ezt a koordináló munkát kell ellátni a Művelődési Minisztériumnak, a megyei tanácsoknak és a szakmai intézményeknek. A közművelődés munkásainak képzése és továbbképzése, erkölcsi, anyagi megbecsülése az alapfeltétel ahhoz, hogy munkánk színvonalasabb és korszerűbb legyen.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy széleskörűen elfogadott koncepció, korszerűsített szervezeti és koordinálási rendszer és mindenekelőtt az újat támogató közművelő, aki érti a demokratizálódás és decentralizálás

követelményeit s maga is részt akar venni ebben a folyamatban - szükséges ahhoz, hogy előbbre menjünk még a nehezülő gazdasági körülmények között is.

Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor:

KULTURÁLIS INTÉZMÉNYEK /IDEOLÓGIAI/ ÉRTÉK- KÖZVETÍTÉSI MECHANIZMUSAIRÓL

Az ideológia-közvetítés szimbólikus eszközei

1981 és 1985 között Győr-Sopron és Békés megyében vizsgálatot folytattunk e megyék kulturális intézményeiben "Kulturális intézmények tudatalakító hatása" címmel. A kultúra és kulturális intézmény fogalmát tágan értelmeztük: a kultúra fogalmához sorolva az életmód-, viselkedési és érintkezési stb. kultúrát is; kulturális intézménynek tekintve a művelődési házon, klubon, mozin, könyvtáron /városban színházon, múzeumon/ kívül a kultúrát megalapozó óvodát, iskolát; a közvetlenül kulturális feladatokkal is bíró, de az egyes települések kultúrájának alakulására presztizsükkel, közéleti súlyukkal is ható tanács- és pártházat; a kultúra hagyományos centrumait, az egyházi intézményeket; és az egyes kulturális programokat is befogadó, de az életmód vagy az érintkezési kultúrát is meghatározó, s gyakran a helyi közélet egyik legfőbb színteréül szolgáló vendéglátóipari intézményeket is.

Mindezen intézményeket elsősorban, mint az emberek értékválasztásait, világképét befolyásoló közvetítő csatornákat vizsgáltuk, az általuk sugárzott értékeket, ideológiákat, az általuk sugallt világképet, a bennük kifejeződő viszonyokat igyekeztünk regisztrálni és értelmezni.

Az intézményeket három összetevőjükön keresztül közelítettük meg: abból indultunk ki, hogy aki belép egy-

egy ilyen intézménybe, olyan hatáseggyüttessel találkozok, amely az intézmények külső-belső látványaiból, a bennük folyó programból és az ott dolgozók munka- és érintkezési stílusából áll össze. Vizsgáltuk tehát a látványokat, a programokat és a munkastílust. Ennek jegyében elemeztük tehát a két megye 250 településén, 2945 intézményében készült megfigyelési és fotóanyagot; a két megyét reprezentáló kiválasztott 20 településen /és 10 csatolt községben/ két hét alatt megvalósult /és megfigyelőink által rögzített/ programokat /programnak tekintve iskolában a tanórát és tanórán kívüli foglalkozásokat, templomban a miséket, szertartásokat, művelődési házban előadásokat, kiscsoportos foglalkozásokat, szórakoztató rendezvényeket stb./; illetve az ugyanezen időszakban történtek alapján az egyes megfigyelt intézményekben dolgozók munka- és érintkezési stílusát is. Az adatok feldolgozása folyamatban van, eredményeitől mind országosan általánosítható, mind a két megye különbségeit, mind az egyes települések, mind pedig az egyes intézménytípusok sajátosságait feltáró adatokat remélünk. Az alábbiakban a vizsgálat első tapasztalataiból szeretnénk néhányat tömören ismertetni.

xxx

A vizsgálat tárgyai az értékválasztás-alakító, tudatbefolyásoló mechanizmusok. A család, a referenciacsoportok és egyéb közösségek, a végzett munka és a munkahely, a művészet, a tudomány és a tömegkommunikáció mellett /melyek az alakuló tudat, a szocializáció legfontosabb befolyásolói/ igen nagy szerepe van az értékrendszer-alakításban, a tudatformálásban az általunk ezúttal vizsgált intézményeknek is. Az egyik, amire kutatásunkkal a figyelmet irányítottuk, hogy mi minden is lehet érték-, világgép-, ideológia-hordozó egy-egy intézményben. Ha

csak a látványokat vesszük, egy-egy intézmény esetében értékharddózként elemezhető az épület nagysága, környezetéhez való viszonya, első és hátsó frontjának, külsejének és belsejének viszonya, helyiségeinek hierarchizáltsága, az egyes helyiségek berendezése, a bennük található bútorzat, képek, díszítések és egyéb tárgyak, az épületek és tárgyak állapota, épsége, korszerűsége, stílusa, minősége, a helyiségek tágassága, a dolgozók és látogatók számára biztosított terek jellege, az intézményben dolgozók és a látogatók öltözeke, s természetesen s elsősorban a közvetlenül ideológikus feliratok és képek /jelszavak, plakátok, faliújságok, montázsfallak stb./. S ezekre is érvényes, hogy elsősorban nem külön, egyenként, hanem összhatásukban hatnak a szemléltőre-használóra és ekként is kell őket vizsgálnunk.

A kérdésfelvetés meghatározta a kutatás metodikáját. Mivel itt elsősorban olyan hatóelemek felderítése volt a cél, melyek részben maguk sem tudatosak /sokszor éppen kialakítóik ellenére vallanak e kialakítók világképéről, értékeiről/, részben pedig tudatosan is a befogadók nem-tudatos döntéseire, érzelmeire, motívációjára igyekeznek hatni, így a vizsgálatban is azoknak a módszereknek kell dominálni, amelyek alkalmasak a szövegek, magatartások explicit formái mögötti implicit tartalmak felderítésére és értelmezésére. Így felhasznált módszereink között dominált a külső megfigyelés, a tárgyak, látványok, szövegek, magatartások, események rögzítése és utólagos tartalomelemzése a kérdőívvel, interjúval szemben. /Ahol interjút alkalmaztunk, ott is az interjúszövegek rejtett összefüggéseire koncentráltunk elsősorban./ Minden intézményből, településről igyekeztünk nagy mennyiségű háttéradatot begyűjteni, hogy az egyes jelenségeket megfelelőképpen, ha lehetséges, okok, összefüggések ismeretében tudjuk értelmezni, hiszen az egyes összefüggések elemei az összefüggérendszer egészétől nyerik értelmüket.

Mindezt azért kellett itt előbocsátani, mert a rendelkezésünkre álló idő szűkössége miatt csak vázlatosan, címszavakban, s az elvonatkoztatásaink alapjául szolgált konkrét metódusok és elemzett adatok nélkül tudunk csak b eszélni kutatásunknak azon metszetéről, amely az ideológiai közvetítés szimbólikus eszközeit vizsgálja.

xxx

A vizsgálati anyagban az intézmények látványaiban, programjaiban stb. három fő ideológia, illetve a hozzájuk kapcsolható értékek közvetítését lehetett megfigyelni, ezek jól elváltak egymástól mind a sugárzott jellegzetes értékek, mind az értékközvetítés módja s eszközei, s többnyire a közvetítés szinterei szerint is. A három ideológia a vallási /ezen a szinten az egyes egyházak közti dogmatikai, módszerbeli és egyéb különbségek az azonos vonások mellett másodlagosnak tekinthetők/, a fogyasztói, illetve a szocializmus célrendszeréhez kapcsolódó ideológia. Ezeken kívül bizonyos vonásaiban külön ideológiai és főleg érték szerkezetet mutat egyfajta "ifjúsági" ideológia; elkülönül a gyerekeknek szánt világkép; külön elemezhető a tudás-kultúra-erkölcs önértéktűségének ideológiai közvetítése; nyomokban jelen vannak, hatnak a 45 előtti világ iránti nosztalgiák egyik fenti ideológiatípusba sem sorolható jelei, illetve a nemzeti ideológia szignáljai. /Ez utóbbiak azonban jelen formájukban nem alkotnak olyan tiszta és sokoldalúan kidolgozott ideológia-típusokat, mint az elsőként említett három fő típus, gyakran azok elemeivel is keverednek./

A vallási ideológia jeleit természetesen a templomokban és egyéb egyházi létesítményekben; a szocialista ideológia, a hivatalosságon keresztül megnyilvánuló szocializmusfelfogás ideológiához kötődik elsősorban a tanács- és párt házakban, iskolákba, itt-ott a művelődési házakban

és egy-egy óvodában, vendéglátóipari intézményben, illetve a köztereken figyelhetjük meg. A fogyasztói ideológia hordozói szinte mindenütt jelen vannak, de dominánsnak a vizsgált intézmények közül persze a vendéglátóipari létesítményekben tekinthetők. A gyerekvilág kellékei - magától értetődően - az óvodát, másodlagosan az iskolát jellemzik; az ifjúsági szubkultúra a klubokban, a KISZ helyiségeiben, illetve az iskolákban dominál; a tudáskultúra-erkölcs érték-blokk az iskolában, a könyvtárban és másodlagosan a művelődési házban uralkodik; a "régi világ" iránti nosztalgia hordozói egyes cukrászdák /s érdekes módon az általunk szintén vizsgált köztereken többek között ilyen funkciójuk is van az első világháborús emlékműveknek/; a nemzeti ideológia egyes jelei inkább csak a többi rekvizitum között, hatóeszköz-együttesek részelemeiként bukkannak fel, elsősorban a magyar történelmen keresztül /de pl. az említett emlékművekhez is kapcsolódik ilyen asszociációs mező is/.

Az egyes ideológiák megjelenítésével kapcsolatban külön érdemes kitérni arra, hogy az egyes ideológiákból mi is jelenik meg a vizsgált szimbólumokban, illetve, hogy az adott ideológiák terjesztői milyen eszközökkel, milyen hatásokkal igyekeznek a jelek, szimbólumok befogadóit befolyásolni.

Először is nyilvánvaló, hogy az egyes ideológiáknak csak egy-egy része kerül be a jelekbe. Hogy mely része, az nyilván nem véletlen: éppen ebből következtethetünk egy-egy korszak, egy-egy réteg, egy-egy irányzat álláspontjára. Persze egyet kell értenünk Papp Zsolttal, mikor ezt írja: "A társadalmi helyzet érzékelése nem biztosítja minden körülmények között a 'helyzetnek megfelelő' tudat előállítását, éppen mert magát a 'társadalmi helyzetet' már tudati objektumok értelmezik és közvetítik." Így, amit a

jelekből kiolvashatunk, az nem úgy tükrözi a jelek használoinak tudatát, hogy az egyúttal valódi helyzetük, viszonyaik pontos képe volna, valóban el is fedheti azt. Amivel találkozunk, amit elemezhetünk, s aminek okait is feltárhatjuk, az arról beszél, hogy a jelhasználók milyen képet tartanak szükségesnek közölni, terjeszteni.

A fogyasztói ideológia a legegyszerűbb képlet. az életöröm, életélvezet és a legvonzóbb és legújabb tárgyak birtoklására alapozott jólét ideáljai uralják. Ezen ideológia trjesztésében az intézmények közötti különbségek elsősorban az évente változó divathoz való igazodás gyorsaságában, illetve a reklám tárgyaiban ragadhatók meg. A centrum-provincia-helyzet fokozatai bizonyos mértékig tükröződnek abban a hierarchiában is, hogy a reklámok tárgya a/ a legfejlettebb nyugati technikához, civilizációhoz; b/ bármilyen nyugati vagy éppen egzotikus létformához; c/ budapesti-nagyvárosi jelleghez kötődik-e. A hierarchia legalján azok a tárgy-megjelenítések vannak, amelyek exkluzív asszociációs kör nélkül, csupán egy-egy fogyasztási cikk /ital, cigaretta stb./ képét tartalmazzák, itt maga a reklám ténye az, ami a mögöttes ideológia /legszegegyesebb/ eszközéként hatékony lehet az adott közegben.

A fogyasztói ideológia eszközeit /tudniillik, amivel a fogyasztás vonzerejét alátámasztják/ a reklámpsichológiai irodalom részletesen elemzi. Mintánkban ilyen asszociációs kapcsolatként, főként a gazdaság, a modernség, a hétköznapiságot, szürkéséget tagadó ünnepi vidámság, és a szintén a hétköznapisággal szembehelyezett "fentebb stíl": egyfajta "uriasság", illetve "kulturáltság" bizonyos rekvizitumai jelennek meg a fogyasztás asszociáció körében. /Tipikus például a vendéglőkben archaikus képek, feliratok szerepeltetése, a történelmi patina itt egyszerre utal az üzlet hitelét alátámasztó - valódi vagy ál - régiségre és a történelmiség "magasabb" - nemesi, illetve értelmiségi - világhoz való hozzákapcsolódás lehetőségére./ Ahol a

"fentebb" világhoz való kötés hiányzik, a környezet szegényes, jelentéktelen stb., ott is érezhető - és pl. tiltó feliratokban kifejeződő - törekvések vannak a fogyasztás adott színterének a normák alatti világtól való elhatárolására.

Természetesen fontos hatóeszközei a fogyasztói ideológia terjesztésének a primér szükségletek kielégítésére utaló, illetve az ezen szükségleteket felkelteni igyekvő gasztronómiai és szex-tárgyú jelek. Mindezek a hatóeszközök nemcsak egyes tárgyak megvételére, elfogyasztására ösztönöznek - és ez az esetek nagy részében a megjelenített tárgyak hiányában nem is volna lehetséges -, hanem törekvéseket, célokat indukálnak. Az adott intézményben /a fogyasztói ideológiát az érzékek primér bombázásával alátámasztó popzenei, televíziós stb. hatásokkal együtt/ olyan légkört, magatartást, stílust teremtenek, amely elősegíti, hogy az intézményt látogatókban az "ember" jellemzői közül a "fogyasztói ember" jegyei emelkedjenek ki, kerüljenek előtérbe.

A terjesztett vallási ideológia megközelítésekor számolnunk kell azzal, hogy egymásra rétegződő funkciók hatásegyütteséről van szó. A középkorban kialakult világképi alapokra a polgári társadalomban olyan elemek rétegződtek, amelyek bizonyos hangsúlyokat teljesen megváltottak, noha a mai hangsúlyok között annak szerepe sem elhanyagolható, hogy az egyházak egy ateista hivatalosság közegében tevékenykednek - erre is reagálva. A vallási ideológia jelenlegi megjelenési formáiban igen nagy, mondhatni uralkodó szerepe van /és ennek mai formái főleg a polgári korban, elsősorban a XVIII. században gyökereznek/ a pietisztikus szereteteszmenynek, az egyén szabad életválasztása eszményének és az emberiséget fenyegető válságokra reagálva az istenség, a hit reménységet adó erejének. Ha az állam és egyház közötti viszony rendezése következtében az egyházak nem is hirdetnek többé rezisztenciát,

kétségkívül hatóeszközként, a vallás fölényét bizonyító érvként hasznosítják mindazt, amire a világi szférában nem születik kielégítő válasz. Olyan hagyományos hatóeszközökkel szemben, mint például a Mária-kultusz, gyakran élnék a közvetlen erkölcsi, filozófiai mérlegelésre készítő hatásokkal a mindennapi élet vallási értelmezésében, eltolódva helyenként egészen egyfajta panteisztikus, sőt deista vonásokat is mutató szeretetvallás irányába. /Itt elsősorban a katolikus hangsúlyok változásáról van szó, hiszen például olyan egyházak, mint az unitárius, kezdetől fogva erősen panteisztikus szemléletet képviselnek./

A vallási ideológia a jelenkorban bizonyos mértékig a fogyasztói ideológia vetélytársaként is fellép, az öncélú jelenélvezettel szemben igyekszik a maga transzcendens értékeinek magasabbrendűségét elfogadtatni. Eszközeiben azonban felhasználja a reklámpszichológia bizonyos fogásait is, sokszor képi világa is rokon /itt elsősorban a templomi faliújságok képeire gondolunk/, csak a montázs-hatás teszi élesen különbözővé: az egzotikus tájak, a családi boldogság, a szépség, ifjúság stb., ami a fogyasztói kultúrában a tárgyak eladásához, élvezetéhez kötődik, itt a mindenben jelenlévő isteni principium alátámasztásaként szerepel. A kiváltott primér érzelmeket efelé igyekszik terelni.

A hatóeszközök száma igen nagy. Az említett, érzelmekeltő képeken kívül igen fontos elem a közösséghez tartozás hangsúlyozása /a nem-hívókkal szemben/. Ugyanakkor fontos hatóelem az ellenfelekénél erősebb tolerancia hirdetése és jeleinek felmutatása /például Népszabadság a templomban, marxizmus tanítása az egyházi iskolákban stb./; az ellenfelekénél erősebb igazság sugallása /például ismert nem-vallásos szerzők vallásosan is értelmezhető szövegeinek idézése, a magyar és egyetemes kultúra történelmi nagyjainak hitvalló felvonultatása./ A minden napra szóló cél és feladatadás, az önvizsgálatra késztetés, egyúttal a napi

terhek alól való feloldás, az ismeretterjesztés és a mindenkori legújabb fejlemények megválaszolásának igénye, az egyén megbecsülése - mindezek megnyilatkoznak képekben, feliratokban, az egyes lelkészek prédikációiban és az általuk szervezett csoportos foglalkozásokon. Természetesen igen nagy különbségek vannak az egyes települések, s az egyes papok között. Kétségtől sok az üres általánosságban maradó szöveg is /jellegzetes példája ennek az isteni fény-világoosság-misztika retorikus alkalmazása/, jellemzőbb azonban a konkrétumok, a mindennapok felé fordulás és az ezzel elérhető hatékonyság kiaknázása.

Annál is szembetűnőbb ez, mert a szocialista ideológia terjesztése korántsem büszkélkedhetik hasonló eredményekkel. A szocializmus elméleti megalapozásának, a marxista-leninista szemléletnek csupán töredékei jelennek meg az ideológia terjesztésére szánt jelekben. Az e jelekben megjelenő szocializmusnak is megvan a maga jól megkülönböztethető "image"-ja, ez azonban a lehetségesnél jóval szegényesebb.

Az ideológiához kapcsolódó fő értékterületek a munka, a termelés, a béke és az "egység". A vallási ideológia egésze sem jelent meg az aktuális képi és szöveges anyagokban, itt azonban feltűnő az eredeti lenini és főleg a marxi szövegek /vagy akárcsak ezek autentikus interpretációinak/ hiánya. Az idézetek főleg kulcsmondatok, többnyire azonban ezek legáltalánosabbjai. A konkrétság, a helyi közegre vagy az egyéni motívumokra való utalások szinte tökéletesen hiányoznak.

Leszűkített tehát az asszociációs kör, leszűkített a felhasznált gondolatok köre, s leszűkített a hatóeszközök használata is. Legfőbb hatóeszköz a régi-új szembeállítás. Ez azonban negyven évvel a régi világ bukása után semmiképpen sem hatékony. Az új világhoz tartozás értéke elvben hatékony lenne, ha ehhez "élcsapat-élmények" tár-

sulnának. Ezek híján az "új"-jelleg általános hangoztatásával azonban az újhoz kapcsolódó érzelmek nélkül veszi tudomásul a befogadó az új létét, ez pedig nem eredmény. A számos gyakorlati tapasztalat mellett hivatkozhatnánk a neves antropológus Victor Turnerre, aki szimbólumkutatási tapasztalataiból éppen azt emeli ki, hogy az általa rituális jelképeknek nevezett szimbólumokban mindig meglévő ideológikus és szenzoros elemek közül az ideológikusak csak akkor hatékonyak, "ha a jelkép szenzorikus pólusa érzelmileg is cselekvésre készített." /Cohen: A szimbólikus cselekvés és az én struktúrája. In: Jelképek kommunikáció, társadalmi gyakorlat TK. 1983. Kiemelés: K.Á.-K.G./ /A kapitalizmus-szocializmus szembeállítás általában is a régi-új ellentét mentén ábrázoltatik, többnyire hiányzik az aktuálisabb szembeállítási lehetőség, illetve ahol ilyennel találkozunk, ott is olyan érvek szerepelnek - főleg a munkanélküliség és a háborús fenyegetés -, amelyek a tárgyalás általános szintjén, mélyebb elemzések nélkül egyáltalán nem vagy legalábbis igen kevésbé meggyőzőek, mélyebb elemzések pedig az esetek többségében nincsenek./ A szocialista ideológia ideológiai vonásait túlnyomórészt a bürokratikus értékrendszer formális követelményei helyettesítik, s e formák kettétagolják az ábrázolt világot az életre, s egy ettől teljesen különváló reprezentatív sikervilágra. A szocialista ideológia rekvizitumai eredeti megjelenési formáikhoz képest mind több sallangot vesznek magukra, cifrázódnak, mind reprezentatívabbá válnak, önmagukban mind kevésbé tűnnek elégnak az ideológiai szerepkört kiszorító reprezentatív funkciók számára.

Az ideológia-továbbítás szerkezete /jóllehet a valóságban semmivel sem centralizáltabb, mint például a római katolikus egyházé/ sokkal centralisztikusabbnak tűnik: az "ideológikus" az esetek nagy részében a központi, tömegkommunikációs médiák kipróbált, rizikómentes elemeinek

utánzásaként jelenik meg, az önállóság minimális. Az önállóság, a konkrétság jószerint csak azoknál az aktuálpolitikai teendőknél jelenik meg, ahol a feladat jellege megfogalmazottan is megkívánja a helyi teendők megjelölését. /Ebbe a bürokratizált jelrendszerbe a legkülönbözőbb tartalmú, a bürokratizmussal ellentétes tartalmú központi kezdeményezések is képesek beilleszkedni./

Az ideológia sematizációja az iskolákban is érvényesül. Az iskolákban a történelemtanítástól az osztályfőnöki foglalkozásokig, a faliújságoktól a tankönyvekig igen sok csatornán közvetítik az ideológikumot. Néhány igen jó kivételtől eltekintve azonban itt is a bürokratikus formalizáció uralkodik, az ideológikumnak a gyerekek életéhez való hozzákapcsolásával csak igen ritkán találkozunk.

Az egyházak ideológiai tevékenységével való összehasonlítás több szempontból sem lenne egészen igazságos, hiszen mint említettük egyrészt azok sem használnak minden esetben hatékony, rugalmas eszközöket. Továbbá helyzetük sem azonos, hiszen a "hivatalos" sosem tudja lefedni a teljes valóságot, sosem hibátlan, hézagtalan, így a "hivatalos" helyzetnél a kritikai-ellenzéki helyzetű álláspont mindig könnyebben válthat ki azonosulást. Minde mellett mégis úgy érezzük, el kell végezni ezt a szembeesítést. Hiszen azt semmi sem indokolja, hogy a szocializmus ideológiájának terjesztői a tapasztalt mértékben mondanak le az emberismeret, az életismeret, az érzelmek mozgósítása, az aforisztikus szellemesség, a naprakész alkalmazkodás, rugalmasság nyújtotta azon hatóeszközökről, amelyekkel az egyházak igen hatékonyan képesek élni saját értékeik terjesztése érdekében. Persze nem minden adaptálható, hiszen az ideológiák terjesztési formáit meghatározza az ideológiák belső szerkezete, s az egyházak hatóeszközei között számos olyan is szerepel, melyek hatásosak ugyan, de a marxisták számára elfogadhatatlan világgépre támasz-

kodnak /pl. jó-gonosz, fekete-fehér dichotómiára, a létnek a terjeszkedő racionalitás által teljesen soha ki nem küszöbölhető irracionális elemeire, az érzelmek-indulatok nem-társadalmiasított közvetlenségére/. A vallás kezeli az elidegenedés viszonyait, nem akarja felszámolni őket. Ezeket a módszereket, bármily hatásosak, a szocializmus ideológiája nem veheti át, ha átveszi, mint ahogy erre is van, volt példa, ezen a ponton önmagát is vallásiasítja, és ezáltal alapeszméivel ellentmondásba jutván fékezhetővé, ártalmassá, majd nevetségessé válik. Az ideológiai formáknak a valóság konkrét viszonyaitól való elszakadása azonban legalább ilyen szembekerülés a marxizmus szemléletével.

Az elmezett formák azonban néhány okra is rámutatnak. A szocialista ideológia máig is fennmaradt legkarakterisztikusabb formulái harci viszonyok között születtek. Mozgósító jellegük elsősorban erre, a kommunista politika vonzerejére épített, a harcok idején valóban igen hatékonyan is. A pártharcok 1948-49-es lezárása után e jelzések és a bennük kifejeződő küzdelem kanonizálódott, a tényleges harc a hatalom, a megragadott hatalom szimbólumává változott. Amióta pedig a párt politikáját az össznépi egység-gondolat jellemzi, a harci mozgósító jelleg nagymértékben ténylegesen is töltését veszítette. Az ideológiának mozgósító ereje általában csak kézzel fogható ellenféllel szemben van /legyen az ellenfél bármilyen jellegű leküzdendő nehézség - tehát nem feltétlenül megszemélyesíthető ellenség -, de a hétköznapiakban jelenlévő valóságos ellenerőnek kell lennie/.

Fontos eleme a szocialista ideológiának az "új világ építésének" eszménye is. Ez az "építés" azonban előbb túl távoli jövőhöz kötődött, majd mikor világossá vált, hogy közvetlen célokra is szükség van, a fogyasztói ideológia által romboltatott: a jelennek élés és az új világ

áldozatos építése legjobb esetben is, mint együttjáró, "békésen egymás mellett élő", semleges célok jelentek meg a többség számára, a fogyasztói célok nem kapcsolódtak a szocializmus ideológiai belsővé tételéhez.

Ez a folyamat is segítette az ideológiai elemek különszakadását és élettől elváló kanonizálódását. A kanonizálódás velejárója volt továbbá az egyének kezdeményezési kompetenciájának megkérdőjelezése. Noha az elmúlt évtizedekben sok minden történt a viszonyok decentralizálásáért, éppen az ideológiai szférában a marxista ideológia terjesztésében igen kevésbé hatolt be a struktúrába az egyéni kezdeményezés. Az önállótlanság pedig szükségképpen eredményezi a "veszélytelen" általánosságok uralmát /És egyúttal a beavatottság hiányában a közvetítendővel való azonosulás-képtelenséget, a bizonytalanságot. Nem egy tanórán adja le a tanár egyik-másik ha csak némileg is ideológikus vonzatú tananyagot úgy, hogy hangsúlyozott kívülállással, rezignációval teszi hozz: "korábban úgy mondtuk", "az utóbbi időben vitatják" stb./

Az ideológiák közvetítőinek mindig sokrétű feladatuk van. Az ideológiákat terjesztni, oktatni kell, törekedni hegemoniájuk biztosítására, s a konkrét teendőket "ideológizálni", beépíteni egy szemléleti rendszerbe. Az embereknek eligazító világmagyarázatot kell nyújtani, egyszerűen választási, valahová tartozási lehetőséget is/világosan láttatva, hogy milyen feltételek sorolják ide az embereket/. A hatékony ideológiának be kell töltenie valamiféle avantgarde, a többséget maga után húzó funkciókat is. E feladatok mindig mást, s többnyire másféle embert is kívánnak. A mindennapi hatalomgyakorláshoz a hatékonyság a döntő szempont, az avantgarde funkciónál például már nagyobb súllyal jönnek szóba az eszmei, erkölcsi mozzanatok. Az egyházak is különböző magatartástípusokat, szerepköröket fejlesztenek ki az egyes ideológia-terjesz-

tő funkciókhoz /alázatos szerzetes, okos tanácsadó pap, szépszavú prédikátor, energikus szervező stb./. /Józsa Péter megfogalmazása szerint a vallásnak szociológiai, institucionális, politikai, ideológiai, szociálpszichológiai, individuálpszichológiai és etnográfiai dimenziói vannak, lásd József Péter: Adalékok az ideológia és a jelentés elméletéhez. NPI. 1979. Legalább ennyiféle szükségletet elégít ki egyszerre, s ezekhez legalább ennyiféle szerepkör is kifejlődött./

A szocialista ideológia terjesztése e szempontból nézve is erősen féloldalas. Egyes funkciók - éppen a mindennapokba nyúlók - kidolgozatlanok.

A mindennapokban így a fogyasztói ideológia hódít, s amikor a realitásokhoz alkalmazkodás, a hatékony módszerek átvétele címén megpróbálják összeegyeztetni a kettőt, például a pop-kultúra "modernségével" korszerűsíteni a szocialista ideológiát, ebből jobbra eklektikus értékkeveredés származik.

Ez különösen az ifjúsági szubkultúrában, a KISZ-klubok, művelődési házak és az iskolák felsőbb osztályainak dekorációiban szembetűnő. Az ott megjelenő "ifjúsági" világot néhány sztárként felfogott politikai szereplő mellett a fogyasztói kultúra és a gyermekvilág rekvizítumai uralják. Az összkép egyfajta várakozó jövőreorientáltságot sugall /elemei: a legfejlettebb technika, harmónikus természeti képek, fiatal párok, idilli szerelem megjeleltetése stb./, s egyszersmind valamiféle retardációt /gyerekkoridéz, infantil elemek, állatok feltűnően gyakori szerepeltetése stb./. E tendenciák közös magjának a passzivitást tarthatjuk, az ifjúság számára adott önálló cselekvési lehetőségek sokszor felpanaszolt szűkössége és a fogyasztói beállítottsággal járó önállótlan mintakövetés ebben találkozik.

Itt említhetjük azon próbálkozások kudarcait, amelyekkel olykor a KISZ-mozgalom vonzóbbá tételét próbálják elérni, azáltal, hogy "megtermékenyítik" az ifjúsági szubkultúra egyes elemeivel. E törekvések ritka kivétellel azért nem igazán sikeresek, mert a két ideológia közül egyiket sem vállalják fel következetesen. A pop-kultúra átvett elemeit a szocialista ideológia részének próbálják láttatni, attól idegen vonásaik ellenére is. A szocialista ideológiát pedig eleven érvek híján nem tudják olyan helyzetbe hozni, hogy az átvett elemeket valóban képes legyen szintetizálni.

Talán nem tévedünk, ha a szocialista ideológia terjesztésének féloldalasságát kapcsolatba hozzuk a gyermekvilág kiépítésével is. Az óvodák otthonosak, s minden elemükben egységesek, gyakorta ötletesen, változatosan sugallnak egyfajta, gyerekkönyvekből, gyerekfilmekből felépített, egységes gyerekkultúrát. Ennek a világnak azonban a felnőttek világához sok kötődése nincs. Természetesen a gyermekvilág létjogosultságának felfedezése jogos és észszerű válasz volt arra a voluntarizmusra, amellyel a felnőtt világot, annak értékeit a társadalom többször is - legutóbb az ötvenes évekhez köthetően - megpróbálta "ráerőltetni" a gyerekekre. A felnőttektől, azok eszményeitől egészen elkülönülő gyermekvilág azonban legalább ilyen életidegen: a gyerekeket végtére is cselekvőképes felnőtte és nem gyerekké kell szocializálni.

Az iskolákban /és művelődési házakban, könyvtárakban/ megjelenik még egy, a fentiektől különböző ideológiatípus: a tudáskultúra-erkölcs eszményeinek közvetítése. Ezen hagyományos értelmiségi /elsősorban a klasszikus humanizmus értelmiségi tartás értékeire támaszkodó/ ideológia közvetítésében nagyjából ugyanazok a hiányok, egyoldalúságok jelentkeznek, mint amire a szocialista ideológia kapcsán utaltunk. Az egyén szerepe, lehetősége igen csekély. A tanóránkon például a prelegálás, a kérdve-kefejtés még mindig igen

erős, feltehetőleg a körülmények mást nem is igen tesznek lehetővé. Az ismert általános fegyelmi fellazulástól függetlenül változatlanul igen erős a hagyományos tekin-télykövetési igény az önálló gondolkodásra késztetéssel szemben. Az egyneműsítés, a dialektika szinte teljes hiánya jellemző a magyarázatokban. Az ideológia-terjesztésről korábban mondottakra visszautal az a tapasztalat, hogy például a történelemórákon viszonylag elevenebbé, életszerűbbé elsősorban két ponton válik az előadás. Így a régmúlt magyar történelmének hagyományosan cselekményes felidézésekor, illetve a mai társadalom az elmúlt években igen sok oldalról bemutatott gazdasági jelenségeinek tárgyalásakor, vagyis olyan kérdésekkel kapcsolatban, ahol napjainkra valamiféle konszenzus, valamiféle viszonylagos egyértelműség jött létre. A jellemzőbb azonban az, hogy a kultúra világa sok helyütt ugyanúgy különválik a mindennapoktól, mint a politikumé, bár ez a különválás ebben az esetben kevésbé határozott.

Külön lehetne szólni az egyes egyházi, állami, magán és közönségek különbségeiről, amelyeket szintén vizsgáltunk és összehasonlítottunk, ezen dolgozat kereteibe azonban már elemzésük nem fér be. "Pozitív példák" sorolásától pedig tartózkodni szeretnénk, ugyanis igazán jó példának azt tartjuk, ami nem a követhetőség értelmében példa. Az utánzással létrejövő megoldások ritkán igazán eredményesek, hatásukba a másodlagosság is bekerül, és egy-egy forma önmagában semmiképpen sem biztosítéka a jobb eredménynek. Találkoztunk például olyan faliújsággal, amely játékos formában tűzött ki a gyerekek elé önnevelő célokat, s rögzítette a célok irányába tett előrehaladást. Egy ilyen faliújság igen jó hatást válthat ki olyan közegben, ahol az "önnevelés" mögött az egyes gyerekre erősen ható, valódi közösség és a közösség értékeit áll. Ha a számonkérés formális, vagy ha csak a tanári számonkérés, a hatás egészen más, illetve telje-

sen el is maradhat. Ugyanígy, végső soron a közegtől függ egy-egy ideológiai jel hatékonysága. A felszólító transzparenszeknek nyilván nagyobb a hatása olyan környezetben, amely először találkozik velük és a bennük foglaltakkal, mint ott, ahol a megszokottság folytán észre sem veszik őket.

Más a hatás és más az optimális teendő is ott, ahol egy-egy ideológiai elem a közösség közös kulcsfogalma, s más ott, ahol agitálni, terjeszteni kell. Az egyes módszerek értékei is kor- és közegspecifikusak. Vannak ideológiai divatok is. /Azt többnyire a tömegek maguk döntik el, hogy milyen szellemi áramlat válik számukra vonzóvá, az biztos, hogy ez attól is függ, hogy az adott ideológiát képviselő politika mennyire megnyerő. Attól is függ, hogy az ideológiában kulcsszerepet játszó eszmények, jelszavak, a használt jelek mennyire mozgósítják, mennyire veszik figyelembe az adott közeg motívumait. Igen erős függése attól, hogy az ideológia mindenkori helyi képviselői mennyire képesek ideológiájuk lényegének tömör, őszinte, belülről átélt, konkrét, az adott közeg életéhez kapcsolódó, az adott egyének és csoportok számára céllá változtatható megfogalmazására. Mert az ideológia nemcsak tükre a valóság egy-egy tendenciájának, hanem mozgósító eszköze is azon társadalmi feltételek megteremtésének, melyek elérésére az ideológia megfogalmazódott. Az őszinteség és belülről átéltség követelménye itt megkerülhetetlen. Éppen azért, mert az ideológia-közvetítés igen sok nem-tudatos csatornán keresztül történik, mind a hitel, mind a kiüresedés azonnal formát ölt, s a kiüresedett forma részben függetlenedik a propagált tartalomtól, részben deformálja azt is. /Ilyen esetben az ideológiai képződmény az ideológia céljait képező feltételeknek nem megteremtését segíti elő, hanem éppenséggel elfedi a valóságos feltételeket./

Felvethető, hogy miért tekintjük egyáltalán vizsgál-
landó kérdésnek az ideológia terjesztés módszereit. Van-e
egyáltalán szükség ideológia-terjesztésre? Úgy gondoljuk,
ez nem valóságos kérdés, ideológiák vannak és terjesztik
is őket. A tudományok számára a kérdés a "hogyan", s a
feladat elsősorban abban áll, hogy az ideológiaterjesztés
folyamatát minél részletesebben, az összetevőkre bontás
minél alaposabb módszereivel elemezze, az emberi tudat-
működésnek az ideológiaformálásban is megnyilvánuló tör-
vényeit feltárni igyekezzék.

Az ideológiai metszet természetesen csupán egyik
vékony, bár fontos szelete a kulturális intézményekben
megjelenő értékek és sugárzásuk problémakörének. Minden-
nek van ugyan ideológikus vonatkozása, sok értéket /il-
letve értékközvetítési módszert/ azonban elsősorban más
metszetben, az életforma, a kultúra, a világkép, az embe-
ri viszonyok, az intézményszerkezeti sajátosságok, a ha-
gyomány-továbbélés stb. stb. oldaláról érdemes vizsgálni,
s vizsgáljuk is. Természetesen a most tárgyunkul szolgált
részterület, az ideológiai metszet is további kifejtést,
többszemponútú körüljárást igényel.

Kormos Sándor:

A KÖZMŰVELŐDÉS FELADATAI A SZOCIALISTA ÉRTÉKREND FEJLESZTÉSÉBEN

A szocializmus tartalmából következően sem lehet közböbs a kultúrában születő valóságos értékek iránt. Közművelődési politikánk egyik meghatározó vonása a magyar és az egyetemes kultúra klasszikus értékeinek széleskörű terjesztése, megismertetése. A klasszikus értékek jelentőségét hangsúlyozva a közművelődés megkülönböztetett figyelmet fordít a kortárs, mindenekelőtt a mai magyar kultúrában megjelenő értékrendekre. A szocialista értékrend fejlesztésével összefüggő közművelődési tennivalókat sok szempontból lehet megközelíteni. Lehetséges egyrészt politikai-ideológiai, másrészt művelődéseméleti, esztétikai szempontból történő feldolgozás. Fontos a gyakorlat, az irányítás álláspontjáról való véleményalkotás is. Az alább következő dolgozat - figyelembe véve a XIV. Művelődéseméleti Nyári Egyetem tematikáját -, ez utóbbi megközelítést vállalja. Mindössze három kérdést érint a teljesség igénye nélkül: a közművelődés feladatai az értékek megteremtésében, őrzésében és kiválasztásában.

Értékteremtés

Talán meglepő, hogy külön is említésre kerül a közművelődés értékteremtő feladata. Miben jelentkezik ez? - kérdezhetik kételkedve.

E kérdéskör egyik vonatkozása, hogy a közművelődés intézményei és szervezetei közreműködnek a szocialista értékrendszer megteremtésében, megszilárdításában, elter-

jesztésében. A célok és feladatok sokasága sorolható körükbe, csupán hármat említve külön is:

Az első a szabad idő, mint érték, a "szabad idő tudat" formálása. Nem kell különösebben bizonyítani a munka és a szabadidő kapcsolatát, e kettő viszonyának történeti változását. A történetiségre azért is utalok, mert annak figyelmen kívül hagyása, a történetiség elvének mellőzése jövőtehetetlen zavarokat okoz. Történeti alapon lehet megérteni a marxi megközelítés lényegét, amely szerint a munkaidő helyett a rendelkezésre álló idő a maga teljességében válik a jövő társadalmában a gazdaság mércéjévé - fejtette ki Fukász György "Munka és szabadidő" című előadásában Szegeden, az 1984. évi Művelődéstudományi Nyári Egyetemen. A kérdés az, hogy tudatában van-e a társadalom az idő, s annak részeként a szabadidő értékének. Meggyőződésem - s ezt mutatják a különböző felmérések tanulságai -, hogy a társadalom különböző csoportjai nem, vagy nem kellően értékelik a szabadidőt. Pedig jól tudjuk, hogy - mint mondani szokás - az időpont egyszeri és megismételhetetlen, az elfecsérelt időtartam soha nem pótolható. Éppen ezért szükséges, hogy a közművelődés - együttműködve a családdal, az iskolával és a társadalom megannyi intézményével - segítse az idő, mint érték felismertetését, járuljon hozzá a társadalmilag indokolt időfelhasználás tudatosításához, a helyes időgazdálkodás formálásához, a szabadidő "termékeny" eltöltéséhez. Tudjuk, ez nemcsak felismerés és elhatározás, hanem feltétel függvénye is. Sok olyan lehetőséget /pl. ifjúsági és szabadidő park, könyvtár/ kell biztosítani, amelyből az egyén érdeklődését figyelembe véve választhat szabadideje eltöltési módjáról. Közművelődésünk gazdasági helyzete, az e célra rendelkezésre álló anyagi eszközök e területen sem biztatnak látványos eredményekkel, de sokat lehet és kell tenni a jelenleg már rendelkezésre álló lehetőségek jobb és hatékonyabb kihasználása érdekében.

A másik célkitűzés megvizsgálni a közművelődés feladatait a szocialista életmód alakításában. A közművelődés kérdéseiről, fejlődéséről és lehetőségeiről való gondolkodásunkban - a hetvenes években végbement változások nyomán - egyre határozottabban kristályosodik ki az a felfogás, amely szerint az életmód és a művelődés a legszorosabban összetartozó fogalmak. Az életmód és a kultúra elméletileg már felismert szoros kapcsolata azt a kötelezettséget rója mindünkre, akik a közművelődés ügyével felelősséggel foglalkozunk, hogy próbáljuk meg a témáról szóló eddigi tudásunkat összegezni abból a célból, hogy további munkánk számára következtetéseket vonhassunk le belőle. Összegeznünk kell mindenekelőtt az idevonatkozó szociológiai és művelődésszociológiai kutatások eredményeit, s ennek nyomán változtatni közművelődésünk gyakorlatát. Az életmód és a művelődés kapcsolatának középpontjában a mindennapi kultúra áll. A kérdés az: miként segítheti a közművelődés a "kulturáltabb" mindennapok megteremtését? Kézenfekvő válasz, hogy rendkívül sokféleképpen, hiszen valamennyi társadalmi csoport életmódformálása esetében fontos, hogy a közművelődés jelen legyen. Erről szóltak az 1984. október 4-5-én tartott Országos Közművelődési Tanácskozás felszólalói és vitaanyaga is. Kiemelésre került: a szocialista társadalomra jellemző közösségi tudat és érzület, valamint a munka becsületének képviselése és megszilárdítása mellett jobban kell törődnünk a magatartás és az emberi kapcsolatok kultúráltságának elmélyítésével; az anyanyelvi műveltség fejlesztésével; az egészséges életmódra neveléssel.

Ez utóbbi probléma jelenti a harmadik feladatot, ami-
ben a közművelődésnek közre kell működnie. Miért és hogyan - kérdezhetik sokan. Hadd hívjam segítségül az egészségnevelés kiemelkedő hazai képviselői közül Fodor Józsefet, aki erről így írt: "Az egészségvédelem nemcsak orvosi, de pedagógiai feladat is: ha többet nevelünk, kevesebbet

kell gyógyítanunk." Társadalmi fejlődésünkkel összhangban fogalmazódtak meg az egészségügyről és a közművelődésről szóló törvények, amelyek - egyebek között - kiemelik, hogy az egészségügy és a közművelődés közös feladata és együttes felelőssége az egészségnevelés gondozása. Az 1972. évi II. számú egészségügyi törvény kimondja: "A sajtónak, a rádióknak, a televízióknak, a közművelődési szervezeteknek és intézményeknek a feladatkörükből eredő tevékenységük során rendszeresen közre kell működniük a lakosság egészséges életmódra való nevelésében és az általános egészségügyi műveltség színvonalának emelésében." E sokrétű tevékenységből kiemelem azt a tudatformáló feladatot, amely arra irányul, hogy az egészség, mint érték jelenjék meg a társadalom értékítéletében. Sajnos gyakran tapasztalható, hogy az egészséget csak akkor kezdik értékelni, amikor már-már elveszett. Társadalmi és gazdasági előrelépésünk egyik feltétele, összetevője az egészséges életmódot folytató ember; aki tudatában is van egészsége értékének.

A közművelődés nemcsak, mint közreműködő jelenik meg az értékteremtés szférájában, hanem saját működési körében számottevő, mással nem pótolható értéket teremt. Előadások és tanulmányok sokasága sem tudná átfogni ezt a rendkívül összetett, sokrétű folyamatot a teljesség igényével, így csupán jelzésszerű összefoglalásra vállalkozhatunk.

Elsőként célszerű arra utalni, hogy nemcsak az amatőr művészeti mozgalom hoz létre értéket. Gondoljunk csak a több ezer ismeretterjesztő szakkör, klub, stúdió, alkotótábor működésére. Íulizás nélkül elmondható: hetente olvasható olyan tudósítás, amely arról szól, hogy egy-egy amatőr csillagászati szakkör milyen felfedezést tett, mivel gazdagította ismereteinket a minket körülvevő világról. Hasonlóan értékteremtő feladatot látnak el az ornitológiai

táborok, a kertbarát körök, a műszaki-technikai szakkörök, a természettudományos klubok.

Minden kétséget kizáróan az amatőr művészeti mozgalom az érték-születés egyik fontos területe, ágazata a közművelődésnek. Közismert, hogy az esztétikai értékalkotás képessége ontológiai eredete miatt sem korlátozódik a művészfoglalkozásra és ez a foglalkozás vagy járulékos előképzettsége vagy a piac követelményei miatt nem biztosítéka a művészeti "árú" esztétikai értékének. Az így kialakult helyzetet - mint azt Papp Öszkár: Amatőr művészet-amatőr képzőművészet c. írásában olvashatjuk - két szembe fordított piramis ábrájával magyarázhatjuk: a művészeti tevékenység - "termelés" - két elkülönült foglalkozásszerű és amatőr jellegű területe széleskörű munkára épül, amely csak egy meghatározott szinten válik értékalkotóvá. Az értékalkotás első szakasza még csak részben mutat esztétikai vonásokat, értéke a hivatásos területen elsősorban árú jellegű, kereskedelmi érték, az amatőr tevékenységben pedig visszaható művelődési érték. Végül a piramisok csúcsához közel megjelenik az esztétikai értékalkotás, a művészet. Az amatőr művészeti tevékenység egyik fontos mozgatórugója tehát abból adódik, hogy a résztvevők a művészetekkel bizonyos fokú alkotói kapcsolatokba kerülnek, így lehetőségük van arra, hogy a művészet eszközeivel szóljanak gondjaikról, örömeikről, az élet olyan jelenségeiről, amire egyébként nem lenne módjuk.

Az amatőr művészeti mozgalom jelentős társadalmi figyelmet érdemel azért is, mivel számtalan olyan mintát, magatartásformát hordoz, amely társadalmunk szocialista vonásait erősíti. Állíthatjuk, hogy az egyik legaktívabb művelődési forma, kettős értelemben is: résztvevői a művészetek elsajátításával egyidejűleg új ismeretek, készségek, műveltségi tartalmak birtokába jutnak, illetve közösségüket a művészetek erejével nevelik. Ezekből következően szocialista művelődéspolitikánk az amatőr művészeti

tevékenységet nem csupán egyéni kedvtelésnek tekinti, hanem számol emberformáló erejével, társadalmi hatásával is.

Értékmegőrzés

Az elmúlt négy évtized korszakos eredményének tartjuk, hogy a népművészet hivatásának és feladatának kijáró rangot kapott szocialista kultúránkban. Ebben természetesen nem az a hangsúlyos és fontos, hogy az autonóm művészetek mellett ma már egyenrangúnak tekintjük a népművészetet, hanem az, hogy az emberek kultúrájába beépült népművészetünk szeretete, ismerete és nem utolsó sorban használata. A bennünket körülvevő tárgyi világtól kezdve az étkezési kultúráig szinte naponta találkozunk azokkal az értékekkel, amelyeket a népművészetből emeltünk át és használunk, hasznosítunk... Néptánc és zenei kultúránk világszínvonalra emelkedett, de ezt mondhatjuk díszítőművészetünk, tárgyalakozó népművészetünk hasonló eredményeiről is.

A népművészet jelenléte szocialista kultúránkban - tágabban társadalmi életünkben - több szempontból is értékelhető. Nemcsak nemzeti kultúránk továbbfejlesztésében tölt be pozitív szerepet, hanem identitás-tudatunk alakításában is. Múltunk ismerete, hagyományaink ápolása és alkotó megőrzése, továbbfejlesztése nagyban hozzásegít bennünket egy egészséges nemzeti tudat és kultúra kialakításához. Mégpedig olyan nemzeti tudathoz, amelyben nyilvánvalóvá válik, hogy a népi kultúra nemzeteket nem szétválaszt, hanem összeköt.

Külön érdemes szólni a népművészet életformát befolyásoló hatásáról. Ma már ott tartunk, hogy a népi díszítőművészet nemcsak "díszítőtárgyként" jelenik meg lakásban, mindennapi életben, hanem használják is saját funkciójában. A használat pedig egy "másfajta" gondolko-

dást, esetenként az életmódra, életformára is kiható változást jelent.

A használat kérdésén túl itt említjük - az életmóddal összefüggésben - az amatőr tárgyalgó népművészek igen széles körű és nagyhatású táborát. A különböző műhelyek, alkotókörok fontos nevelési feladatot töltenek be azzal, hogy sokak számára teremtik meg a szép és értékes motívumok, tárgyak készítésének a lehetőségét. Kettős haszon képződik: öröme annak, aki alkotja és öröme annak, aki lakását, otthonát végső soron életét díszíti vele.

A népművészet és szocializmus egy lényeges ponton kapcsolódik egymásba, s ez közösségi jellegéből ragadható meg. Egy-egy néprajzi csoport vagy vidék fontos összekötő kapocs lehet emberek között, amely egyben közösségi gondolkodásra is ösztönözhet.

A nép alkotásait évszázadok, nemzedékek, közösségek csiszolták, tökéletesítették, s ebben az értelemben népünk közösségi alkotásairól beszélhetünk. /Természetesen az alkotó személyiség szerepe, mint mindig, ma is fontos./ Társadalmi méretekben a népművészet közös formanyelve és sajátos nemzeti karaktere a tágabb közösség kollektív kultúráját erősíti.

Mint minden művészetnek, a népművészetnek is egyik alapvető célja: világunkat szebbé, gazdagabbá tenni. Fontos feladatunk, hogy az értékes hagyományokat tovább őrizzük, ápoljuk, és a mai kor emberéhez igazítva alkotó módon továbbfejlesszük. A szocializmus saját kultúrájába képes beépíteni mindazokat a tényleges értékeket, melyeket az évezredek hagyományaiból a népművészet megőrzött számuakra. A népművészet, az alkotók feladata, hogy olyan tárgyakat, táncokat, énekeket őrizzünk, amelyek értékeket hordoznak. A megőrzött hagyományt célszerű olyan modell-

nek tekinteni, amelynek tanulságai a mai ember számára is hasznosíthatók.

A népművészet jövője kapcsán ma is gyakran hangoztatott vélemény: a parasztság zárt közössége, amely szá munkra a népművészeti értékeket megőrizte, feloszlott, tehát a népművészet jövője is megpecsételődött. Csakhogy a népművészet teoretikusan ősbibb eredetű, mint a parasztság, így kézenfekvő, hogy az általa megőrzött népművészet túléli őrzőjét, formálóját, alakítóját. Továbbélése pedig attól függ, hogy ez a hatalmas érték olyan közösség kezébe kerül-e, amely továbbörzésre, formálására, alakítására képes és alkalmas. Minden jel arra mutat, hogy a mai fiatalok elődeik népművészetét már eleve úgy veszik át és úgy élik át, hogy a sajátjukénak tekintik. Ha az új társadalmi rend képes a művészeti alkotóközösségek létét biztosítani /már pedig ez a szocialista társadalom lényegéből következik/, akkor a magyar népművészet, s benne a népi iparművészet jövőjének sorsa népünk kezébe lesz letéve. Nagy előny, hogy ifjúságunk még élő népművészetet vehet át elődeitől, és a továbbéltetésre olyan klasszikussá vált példára tekinthet, mint Bartók és Kodály életműve.

A közművelődés abból indul ki, hogy az értékek védelme, megtartása nemzeti önbecsülésünk fontos összetevője. Ez a tevékenység intézményenként és területenként eltérő. Az egyik fontos feladat a lakosság felkészítése az értékek megóvására. S ez a felkészítés vitathatatlanul tudati kérdés is. Napjainkban sokat vitatkozhatunk azon, hogy mely értékek védelmére, megóvására kell leginkább mozgósítani. Meggyőződésem, hogy létünk feltétele a természeti környezet, mint érték megóvása. Az UNESCO néhány évvel ezelőtt tragikusan csodálatos módon hívta fel figyelmünket e feladat fontosságára, amikor így szólt a világ népeihez: Soha ne feledjük, a Földet nem elődeinktől örököltük, hanem unokáinktól kölcsönöztük! Ezt a kölcsönvett értéket ápolni, gondozni kell, mert csak így tudjuk

unokáinknak hiánytalanul átadni. Sok egyéb feltétellel együtt ehhez a felismerés, a megismerés, a tudás is szükséges. A környezeti érték megóvását emeljük ki első helyen, mert ettől függ minden egyéb, mert ettől függ, hogy az emberi génusz által alkotott értékek megőrzése és újjabbal való gazdagítására egyáltalán lesz-e lehetőségünk. Az emberiség közös erőfeszítésében bízva válaszolhatunk igennel, de ehhez rendkívülien sokat kell tennünk együttesen.

Értékeink megőrzésében megkülönböztetett szerepet töltenek be a könyvtárak, a levéltárak és a múzeumok. Sokak számára ez a feladat nyilvánvalónak tűnik, mégis úgy vélem, érdemes lenne áttekinteni társadalmunk vélt és valódi evidenciáit. Ezek jól jellemeznék az uralkodó nézeteket, értékeket, tudati állapotot, történelmi helyüket. Elmúlásuk és keletkezésük mindig jelentős változást jelez, illetve általában hatalmas méretű társadalmi földrengések eredménye. Nos ilyen evidencia a könyvtárak, a levéltárak, a múzeumok értékmegőrző funkciója is. Mit kezdjenek azonban ezzel az evidenciával, ha gyakran az elemi feltételek is hiányoznak ehhez a munkához?

Érték-terjesztés

A közművelődés legismertebb funkciója a megszületett tudományos eredmények, művészeti értékek és a közosság találkozásának megszervezése, röviden szólva: az érték-terjesztés. A szocialista kulturális forradalom kibontakozása során alakult, fejlődött a különböző intézmények kultúraterjesztő funkciója. A gyakorlatban segítették a tudomány, a technika, a művészet eredményeinek birtokbavételét. A lenini gondolatot tartották szem előtt, amely szerint: "Azelőtt az emberi elme, az emberi génusz csak azért alkotott, hogy egyeseknek juttassa a technika és kultúra minden áldását, a többieket pedig megfossza a

legszükségesebbtől - a művelődéstől és a fejlődéstől. Most ellenben a technika minden csodája, a kultúra minden vívmánya a nép közkinccsává válik, és mostantól fogva az emberi elme és géniusz sohasem lesz az erőszak eszköze, a kizsákmányolás eszköze."

A kultúraterjesztés, az értékközvetítés fontos kérdései: mit?, hogyan?, kinek?. E kérdések megválaszolása során egyik döntő mozzanat a támogatás elvének következetes érvényesítése. Túlzás nélkül elmondható, hogy a támogatás elvének gyakorlatban való érvényesítése a közművelődés egyik leggyengébb oldala. Ennek egyik oka, hogy az értékrend nem elég egyértelmű, az értékek szerinti tudatos válogatás igénye pedig gyakran háttérbe szorul. A támogatás kérdése nem egyszer úgy is szöbakerül - s a gyakorlat így veti fel -, hogy mivel a szocialista állam közművelődési intézményei, szervezetei, a kulturális alkotások zömét valamilyen támogatásban részesítik, ezen belül és a nagyság tekintetében milyen szempontok alapján kell és lehet a rangsorolást megvalósítani. S ez az egész probléma felveti a kiválasztók, a terjesztők felelősségét!

A közművelődés értékterjesztő feladatát csak akkor képes megoldani, ha egyrésztől megfelelő választék áll rendelkezésére, másrésztől - ha kellő segítséget kap - a gazdag választékban való eligazodáshoz.

A választék gazdagítása visszavezet bennünket az értékteremtés kérdéséhez, a tudatos választás feltételeinek megteremtése a felkészítés mellett egy sor gazdasági, szervezeti intézkedést is igényel. Ezek közé kell sorolni bemutatók biztosítását, az "Új Könyvek" megjelentetését, tapasztalatcsereék szervezését, alkotók és közvetítők találkozásait.

Összegzésül elmondható: a közművelődés értékteremtő, megőrző és terjesztő funkciójának fejlesztése folyamatos feladat, s naponta meg kell küzdeni a legkisebb eredményért is. Ez a munka nem ígér könnyű sikereket, nem hoz látványos eredményeket. E területen különösen érvényes Lenin figyelmeztetése: "Ezekben a dolgokban csak azt szabad elértnék tekintenünk, ami meggyökeresedett a kultúrában, a mindennapi életben, a szokásokban."

Rányi Péter:

DEMOKRÁCIA ÉS ÉRTÉKREND

Nem vagyok az etika se filozófiai vonatkozásainak, se történetének szakértője, nem vállalkozom az egyes morális értékek definíciójára, sem a téma tudományos rendszerezésére, csak mint gyakorló újságíró és -szerkesztő, mint politikai publicista szólhatok hozzá - persze igyekezve arra, hogy kerüljem a szólamokat és közhelyeket.

Először is arra a kérdésre kellene választ találni, miért merült fel, pontosabban, miért került az utóbbi években, évtizedben olyannyira az értékrend a közfigyelem előterébe? Úgy vélem, ez egyfajta megjelenési formája annak a válságnak, amely világszerte a politikai és az ökonomiai szférában tapasztalható, egyfajta lázadás a politika és a gazdaság túlsúlya ellen, annak a kiábrándulásnak a terméke, amely a hatvanas évek, a hetvenes évek első felének konjunktúráját követte. A nyugati értelmiségi fiatalság körében már a hatvanas évek végén kezdődött, de nem sokkal később a mi tájainkon is jelentkezett.

Ami a politikát illeti, a legfejlettebb nyugati államokban a parlamenten kívüli mozgalmak jelezték a krízist: a polgári parlamentarizmus hitelét vesztette, a kapitalista gazdaság fellendülésének viszonyai között a perdöntő politikai pártok elvesztették érdekképviselői és ideológiai arcukat. Szavazategyűjtő "választóppártokká" alakultak, a gazdasági növekedéssel nőtt a konformizmus, eltűntek az alternatívák, a politikai tevékenység mindinkább a manipulációs karrierizmus és az elvtelen kompromisszumok világának tűnt, amelyben a siker a legfőbb

értékmérő, más szóval: az eredményes manipuláció. Ez ellen lázadtak fel, akik egy másfajta értékrendet követeltek, akik megelégtették a sok taktikai játszmát, amelyet mind álnokságnak véltek. Ha nagyon másképp is, de nőtt az elégedetlenség a mi fertályunkon is a politikai mechanizmusokkal szemben, főként formalizmusuk miatt.

Tévedés ne essék, az az elutasító magatartás, amelyről én beszélek, az nem ilyen vagy olyan politikára vonatkozott, hanem a politikára általában, majdhogynem függetlenül annak tartalmától - a habitus, a gesztiók, a stílus ellen, amely az esetleges tartalmaknál sokkal lényegesebbnek ítéltetett.

Ugyanez mondható el a gazdaság világára, amire mi sem jellemzőbb, mint az, hogy az elidegenedés, a szembenállás a konjunktúra idején kezdődik, a fogyasztói társadalom virágzása idején. Jellemző tünete a luxusfogyasztás elvetése és szinte közvetlenül folytatódása az életszínvonal romlásának, a munkanélküliség növekedésének feltételei között. Nem jó a gazdaság, ha dinamikusan fejlődik, de akkor sem, ha pang - mert nem az effektivitás a megítélés mércéje, hanem az, hogy nem teremt más értéket, mint fogyasztási javakat. Természetesen a profit mellett és aszerint osztályozza az embereket, hogy sikeresek-e vagy nem sikeresek, függetlenül attól, hogy emelkedő vagy súlylyedő a fejlődés trendje. A szocialista országok gazdasági törekvéseinek ugyancsak ellentmondásos volt a fogadtatása. Egyfelől nem volt kielégítő a korszerűsítés lendülete, az időszzerű reformok késlekedtek. Ahol pedig belekezdtek, mint nálunk, ott - tegyük hozzá: elkerülhetetlenül - nagy hangsúlyt kapott a hatékonyság, a teljesítmény, a nyereség, és ezzel párhuzamosan érződtek ezeknek népszerűtlen következményei, az árak emelkedésétől a jövedelmek differenciálódásáig, a fogyasztás fetisizálásától a pénz hajhászásáig...

Hasonló, de még ennél is mélyebbre ható a kiábrándultság és a hitvesztés a békés egymás mellett élésért folytatott erőfeszítések dolgában. S itt is attól függetlenül, hogy közelebb jutott-e a világ a biztonsághoz vagy távolodott-e tőle. Már az enyhülési tendenciák kezdeti időszakában azt kellett tapasztalni, hogy a politikailag aktív fiatalok fenntartással figyelik a folyamatokat: annak szükségszerűen kompromisszumos jellegében nem látnak mást, mint taktikát, alkudozást, az államférfiak és kormányzati intézmények valamiféle gyanús, átláthatatlan "üzletét".

S ezen az idegenkedésen és gyanakvásón az sem változtatott, hogy azóta ellenkező irányt vettek a fejlemények, és a nemzetközi helyzet kiéleződött. Utólag sem döbbsentek rá, hogy az enyhülés mit jelentett a világnak, lévén annak valójában tárgya, semmi kétség, egy nagy alkudozás. Azért érdemes a reakcióknak ezt a fejlődést domináló tendenciákhoz nem kötött jellegét kiemelni, mert ez perdöntő annak bizonyítására, hogy a szóban forgó közvélemény kételyeinél nem a bal- vagy jobboldali, a haladó vagy reakciós irányzatról volt szó, hanem az egészről. Elégedetlenség a politikával és az ökonomiával, a nemzetközi biztonsággal en général. Egy analógiával azt lehetne mondani, hogy nem ilyen vagy olyan műveket ítélték el, hanem egész műfajokat, ágazatokat szőröstül-bőröstül.

Illúzióikat, illetve hitüket veszítették a társadalmak strukturálódásának elementáris - s mint utóbb még szó lesz róla: nélkülözhetetlen - alapjaiban. Így és ezért kerestek másfajta értékrendeket. Szemükben gyanúság lett minden, ami a politikában és a gazdaságban történt. Ennek ellenében kerestek egy ettől független új rendet, új orientációt: egy áttekinthető, áttetsző, mérhető világot, valamint ami tiszta, egyszerű, emberi, az eddigi konvencióktól és hierarchiáktól mentes.

Lényegében ez abban jelenítődött meg - legalábbis ez volt a legszélesebb közös nevező, amely e törekvéseket egyesítette -, hogy ki kell lépni a társadalomból. Igen, függetlenül attól, hogy minek nevezi magát ez vagy az a társadalmi rendszer, hátat kell fordítani nemcsak az államnak, a hatalomnak, hanem magának a társadalomnak, mint létformának, mint szervezetnek és keretnek. Megbecsülésre méltó értékek legfeljebb a kis közösségekben lehetnek, de tulajdonképpen csak az individuumban lelhetők fel, az egyén jellemében, magatartásában, moráljában.

Ez a gondolkodási séma a legkülönbözőbb formákban nyilvánult meg, mérsékelt és szélsőséges, szelíd és agresszív, békés és erőszakos, önveszélyes és közveszélyes módozatokban: a virágos hippiktől a gépfegyveres terroristákig. Az elméletieskedő "antipolitika" hirdetésétől a kábítószeres mámorába menekülő öntudatvesztésig. A modern civilizációt elvető, az őskereszténység tradícióihoz visszavágyó kommunáktól a fasiszta különítményesekre emlékeztető Mason-féle gyilkosokig. A Bagwhan-féle gurukat imádó dervisrendektől, amelyek tagjai az önkéntes rabszolgaságot, együtt személyes tulajdonukkal személyiségük kioltását is vállalják az olyan sok tekintetben igen nemes célokat követő környezetvédőkig, akik a természet ésszerű oltalmát a modern civilizáció elvetésével kötötték össze. Valahol ebbe a körbe tartoznak még azok a tiszteletreméltó békemozgalmak is, amelyek a politikától való iszonyodásukban pusztán manifesztációkra bíznák azt, amit a békeszerető államokkal való kooperációban sokkal erőteljesebbé lehetne tenni.

Tudom, hogy nagy hiba lenne ezeket a nagyon eltérő jelenségeket, mozgalmakat, irányzatokat azonosan kezelni, hiszen óriási különbségek vannak köztük, csupán abban egyeznek, hogy a tradicionális társadalmi kereteken kívül keresik aktivitási területet. S ennnyiben a társadalmak alapértékeit teszik kérdésessé.

Hogyan ítéljük ezt meg? Mi sem lenne nagyobb hiba, ha kereken elutasítanánk a kérdés felvetését. De mielőtt a szocializmus álláspontjára kitérnék, hadd szóljak röviden arról, hogyan reagáltak erre a kihívásra a nyugati társadalmak. Történetesen ismerem azt a vitát, amelyet a hamburgi Katolikus Akadémián 1976-ban az NSZK parlamenti pártjainak részvételével tartottak Helmut Schmidt, az akkori szociáldemokrata kancellár, Helmut Kohl, a mai kancellár, akkor már a CDU elnöke és Werner Maihöfer, a liberálisok egyik vezetője részvételével, és amely nagyon markánsan jelzi, hogy az uralkodó politikai szféra résztvevői hogyan határozták meg álláspontjukat.

Ebben a legtanulságosabb a polgári konzervativizmus kiállása, azaz Kohl nézőpontja, aki - akkor még ellenzékben - szemrebbenés nélkül átveszi a "társadalom-kivüliség" koncepcióját. Bizonyítani akarván, hogy az egész konfliktus az elégedetlenkedők és a fennálló társadalom között abból adódik, hogy a szociáldemokrata kormányzat túlságosan is érvényesíti az állami hatalom jogait, mértéktelenül beavatkozik az egyén /értsd: a vállalkozó/ szférájába, a társadalmi érdek prioritását nota bene indokolatlanul érvényesíti.

Szó szerint így hangzik Kohl fogalmazásában ez az etikai filozófia: "Aki az embert mindenekelőtt mint társadalmi lényt fogja fel, kritikus helyzetben nem tudja majd megvédeni jogait és szabadságát a társadalom túlkapásai ellen... Az állam az alapvető értékeket nem a társadalomban találja meg, hanem az ember természetében." Nem nehéz ebben felismerni a klasszikus tőkés gondolkodás sémáját. A szabadság kritériuma: a társadalomtól független, örök emberi természet - mi mást jelenthetne, mint a nyers konkurrencia, a mindenki mindenki elleni harc szabadságát, az erőszak uralmát?

Jóval mérsékeltebben és realisztikusabban fogalmazott Schmidt, aki éles határvonalat húzott az alapjogok és alapértékek között. A jogokat a társadalom, az állam szabályozza, ezek adják meg a keretet, az értékek viszont az egyéneknek múlnak, azok etikáján, morálján, az állam ezekben nem illetékes, csak alkalmazkodnia kell a társadalmilag jelentős elvárásokhoz: "A jog - mondta - csak bizonyos fokig, csak korlátozottan lehet feszültségi viszonyban a társadalomban ható etosszal. Máskülönben nem találkozna az emberek igazságérzetével és nem találna elfogadtatásra. Ezért a jogi rendnek tekintettel kell lennie a ténylegesen létező etosz változásaira." Ez jellegzetes a mai nyugatnémet szociáldemokrácia álláspontjára; az állam nem vállal fel etikai normatívákat, de nem ismond le a társadalmi viszonyok bizonyos szabályozásáról, az osztályérdekek némi kiegyenlítéséről, egyensúlyozásáról.

Papírforma szerint, de részben effektíve is ebből a vitából leginkább az egyházak húztak hasznot. Hivatkoztak is rá nyomatékosan, hogy mindig is mondták: nemcsak kenyérrel él az ember, a vallás erkölcs sohasem fogadta el a politika és a gazdaság primátusát, mindig az alapvető etikai értékeket helyezte fölibük stb., stb. Csakhogy egy dolog az ilyen, pillanatnyilag nagyon meggyőzően hangzó hivatkozás és egy másik a történelmi elemzés. Schmidt joggal utasította vissza az eszmecserében az egyházaknak azt a kísérletét, hogy őket igazolta a mai kontroverzia, rámutatva arra, hogy az egyházak is foglalkoztak és foglalkoznak azokkal a társadalmi kérdésekkel, amelyek ma vitatottak, lásd az ismert pápai enciklikákat, mint a Rerum novarum vagy a Quadragesimo anno.

Csakhogy azokat jóval azután bocsátották ki, még hozzá elég nagy késéssel, miután a politikai szférában már megjelent a jóléti állam eszméje; annak meg nem az egyház, hanem a munkásmozgalom volt a szószólója...

Ami pedig a jelent illeti, Schmidt hozzátette: "A mai helyzetre sem vonták le kielégítően a következtetéseket... Hogy meg lehessen valósítani az alapértékeket, szükség van az ember szabadságára, nemcsak az állami erőszaktól való szabadságra, hanem a nyomortól, a félelemtől való szabadságra." - Egyszóval vannak határai annak az előnynek, amelyet az értékrend-vitából a valláserkölcshívei húznak, bár az nem kétséges, hogy az egyházak jelenlegi ideológiai térnyerése összefügg a politikai és ökonomiai értékek említett krízisével.

S hogy állnak a kérdéshez a szocialista társadalmak, köztük a magyar társadalom, annak kormánya és vezető pártja?

Ne tagadjuk, nem mindenki értette meg a probléma lényegét. Vannak, akik a pusztá kérdésfelvetésre is dühösen, indulatosan reagálnak; egyik részük a politikai vívmányok elleni ellenséges támadásnak értelmezi az egész komplexust szőröstül-bőröstül, másik részük a gazdaság vívmányai nevében sértődik meg, a haladás elveit félti az etikai értékrend minden számonkérőjétől. Sietek hozzátenni: szerintem nincs igazuk, akárhány retrográd, konzervatív vagy anarchisztikus elem keveredik is ezekbe az etikai mozgalmakba, kiindulópontjuk igenis valós problémák, amelyekkel a szocializmusnak is szembe kell néznie. Természetesen analizálva a jelenségeket, differenciálva, nem fogadva el az olyan teljességgel elfogadhatatlan következtetéseket, hogy etika csak a politikan vagy a gazdaságon vagy a társadalmon kívül létezhet, nem fogadva el alapul sem a vallásetikát, sem más idealista etikát.

Nem, a szocializmus válasza erre a kérdésre nem lehet átlépés az ökonomia és a politika világából az etika koordinátarendszerébe. A marxista szemlélet, a dialektikus történelmi materializmus nem fogadhat itt el semmiféle vagy-vagyot. Kizáróan az összekapcsolás és az

együvé tartozás kategóriáiban gondolkodhatunk, és javítani elveinken és gyakorlatunkon ott kell, ahol ezek a szorosan összetartozó komponensek elváltak egymástól, illetve a normális relációk arányai eltolódtak. S erre nem kevés példa akad. Hadd említsek csak néhányat.

Először is a munkaetikát, amely - semmi kétség - nagy szerepet tölt be a mi etikai kódexünkben. De gyakran absztraktnak, egyoldalúnak, más etikai kategóriáktól eltávolítva használjuk. Elegendő csak egy kicsit elgondolkozni azon, jó lehet-e a munkaerkölcs ott, ahol nem etikai parancsolat, íratlan norma a kollektívizmus, az egy mindenkiért, mindenki egyért követelménye. Ahol a vezetést, - túl a munka jó, sima szervezésén - nem jellemzi az igazságosság, az emberiség, ahol az emberek nem segítőkészek, ha kell áldozatkészek munkatársuk érdekében. Ahol a vezetők gőgösek vagy önkényeskedők, a beosztottak pedig meghunyászkodók, szolgáléltűek, vagy éppenséggel közönyösek, nemtörődömek, esetenként hőzöngők stb., stb. Még hosszan lehetne sorolni a hasonló tényezőket, amelyek egytől egyig alapvetően fontos feltételei annak, amit munkaerkölcsnek hívunk. Ezt az utóbbi kiragadni a többi közül, önmagában ápolni, háttérbe szorítva az etikai törvények együttesét, csak pillanatnyi eredményt hozhat, tartósan nem biztosíthatja a magas szintű teljesítményt, nem szolgálhatja a munka valódi megbecsülését.

Egy másik torzulása a mi gyakorlatunknak - részben fellelhető még elvi megnyilatkozásokban is! - az az értelmezése az egyéni vagy a kollektív érdekeknek, amely egyedül a személyes érdekeltiséget, elsősorban az anyagi érdekeltiséget véli a jobb munka feltételének, mintegy automatikusan. Ez is rendkívül szimplifikált felfogása a munkaetika kialakulásának. Szó sincs arról, hogy az anyagiak pusztán kilátásba helyezése, meghirdetése minden-

kiből előhívja az etikát. Akiben valóban megerősíti, felfokozza a munkakedvet, abban az alapjában már korábban is megvolt; akiben viszont ez eleve gyenge volt, aki csak az anyagi többlet reményében mozdul, annak első gondolja nem a munka lesz, az az előnyök élvezetére, növelésére, nem megszolgáltatására gondol majd.

Mindenki ismer erre számos példát: eredményeket ígérő vállalatoknál, szövekezeteknél, kisvállalkozásoknál többnyire munkaszerető emberek tömörülnek, de szinte mindenütt akad néhány széltozó, ügyeskedő, aki buzgó nyüzsgéssel a munkát csak mímeli, aki a spekuláció útjára vinné a többieket is /nemegyszer viszi is/. Más szóval: az anyagi érdekelttség csak ott mélyíti el, szilárdítja meg a munkaerkölcsöt, ahol az ilyen elemeknek és törekvéseknek gátat vetnek, ahol van önellenőrzés és ellenőrző felügyelet. Ahhoz pedig nemcsak munkaerkölcs kell, szorgalom és szakmai ügyszereket, hanem állhatatosság, elvhűség, jellemesség, együtt az igazságérzettel, az emberek iránti figyelemmel stb.

A magyar reformból az ilyen típusú problémáknak egész sorát ismerjük. Oly könnyedén vetjük oda, hogy a közérdek közvetlen érvényesítése a partikuláris érdekek tudomásul vétele nélkül lehetetlen. S ebben igazunk is van, amennyiben bebizonyosodott, hogy az onnipotens centrális vezetés mérhetetlen bürokráciát termel, gátolja az alkotó erőket. Ennek szinte mindenki tudatában van. Sokkal kevesebbet tudunk vagy vallunk be önmagunknak arról, hogy milyen veszélyek leselkednek a partikularitás felől. A múlt évben alkalom volt Japánban járni, és egy kicsit közelebbről megismerni, mit is jelent a japán monopóliumok esetében a dolgozók számunkra olyan kíváncsnak tetsző szoros kötődése a vállalatokhoz. Bizonyos, hogy hihetetlen előnye van ennek a sajátos történelmi adottságok között kialakult viszonynak. De kár volna

elfeledkezni arról, hogy iszonyatos ára - méghozzá etikai ára - van az így kialakult munkaetikának. Az emberek ott úgy kapcsolódnak a vállalati, partikuláris érdekekhez, hogy nincs az a gazemberség, bűn, még gyilkosság is, amelyben az alkalmazott ne vállalna cinkosságot a céggel.

Vagyis: a partikularizmussal való szolidaritásnak is van határa; mi sem volna hibásabb, mint ezt nem látni és nem érzékelni az ebben rejlő etikai csapdákat. Az a partikuláris vagy individuális érdek, amelynek egyetlen értékmérője az eredményesség, a pénzben megjelenő jövedelem, semmiképp sem teremti egymagában olyan munkaetikát, mint amilyent a szocialista társadalom megkíván.

Semmiképp sem abban a mértékben, hogy a negatív oldalra billenjen át a mérleg, de azért elég szép számmal találkozunk kisebb, partikuláris érdekeiket védő csoportosulásokkal. Ezek összetartozásának legfőbb komponense egyfajta véd- és dacsövetség a külvilággal a nagyobb érdekcsoportokkal, végső soron a társadalommal szemben. Többnyire ugyan belülről sem felelnek meg egy szocialista kollektíva normáinak, inkább klikkek, többnyire nem éppen tisztázott emberi viszonylatokkal, egyesek semmiféle érdemmel nem indokolható domináns, uralkodó szerepével, mások függőségével stb.

Nem volna szabad ezekről az ugyancsak etikai problémákról hallgatni, azon a címen, hogy az efféle jelenségek feszegetése a centralizált bürokrácia malmára hajtja a vizet. Az etika - eltérően a gazdaságtól vagy a politikától - nem alkalmazhat más mércéket a makro- és megint másokat a mikrodimenziókban, természetü szerint sem viseli el az ilyen "pragmatikus" különválasztást. Etikailag ez nem is volna praktizálható: miféle képtelen ketősség adódna abból, hogy a kis közösségen belül mondjuk a szolidaritás, a közös ügyért való feltétlen odaadás

törvénye lenne érvényes és ugyanazok, akik ezt vállalják befelé, kifelé a közösségen kívül a farkaskörölcs elvei szerint járnának el? Ebből minden lenne, csak éppen etikai értékrend nem.

Ugyanez áll a ma oly szükséges vállalkozói szellemre, az iniciatívák kibontakoztatására. Ezeket a fogalmakat különösképpen szükséges tisztán tartani, mert könnyen odajuthatunk, hogy lelkiismeretlen manipulátoroknak, törvénytelen praktikákkal élő szélhámosoknak leszünk szekértoldói, akik elkápráztatják a hozzá nem értőket.

Nem kevesebb éberségre van szükség a politikai szférában. Azzal az érveléssel, hogy a társadalom alapvető érdeke a politikai hatalom védelme, a káros, zavarkeltó, rosszindulatú próbálkozások elhárítása, útjuk elzárása, hatásuk leküzdése, senki sem fog vitába szállni, aki a szocializmust félti, védelmezi. De szó sincs arról, hogy az etikusszándék etikailag igazolhat mindent, amit ennek a jegyében tesznek. Itt is döntő szerepet játszik az egyén morálja, jellemessége, helytállása. Fontos annak bizonyítása, hogy mi áll a köz érdekében, hol lépi azt túl a partikuláris érdek. Az esetek túlnyomó többségében csak úgy oldható meg a meggyőzés, az ésszerű kompromisszum, a konfliktusok feloldása, ha a szocialista politika képviselői nagy állhatatosságot tanúsítanak, van szilárd elvi álláspontjuk, ugyanakkor maximális türelemmel vannak az egyének és csoportok szempontjai iránt.

Egyszerű volna mindent ráhagyni a követelődzőkre, mint ahogy egyszerű minden partikuláris érdeket elutasítani: az etikai próbatétel ott kezdődik, amikor egyeztetni kell az érdekeket, osztályozni, differenciálni, igazságos arányokat elfogadtatni. Átmeneti, pillanatnyi sikereket persze el lehet érni ezen a területen is ilyen-olyan improvizációkkal, opportunista vagy voluntarista módon, de tartós megoldásokat, hosszú időn át érvényes módosító-

kat csak etikailag szilárd alapokon. Másszóval: a politikában sem lehet elfogadni a sikerszemléletet, nem lehet tudomásul venni se a karrierizmust, se a macchiavelizmust: szocialista hatalmat csak nyílt, a közvélemény számára ellenőrizhető politikával lehet építeni és erősíteni, a másutt is érvényes etikai értékrenddel összhangban.

Visszatérve az előljáróban mondottakhoz, ez azt jelenti, hogy a szocializmus hívei az erkölcsi értékrendet nem képzelték el olyan formán, hogy "kiszállnak", "kilépnek" a társadalomból, függetlenül a politikától, a gazdaságtól. Ezt a koncepciót teljes mértékben el kell vetni. Valójában nem lehet szocialistának nevezni azt a társadalmi, politikai, gazdasági társadalomszerkezetet, amelyet nem hatnak át az olyan etikai értékek, mint az őszinteség - szemben a kétszínűséggel; mint az elvhűség - szemben az elvtelen alkalmazkodással; mint az igazságosság - szemben az éppen adott helyzethez igazodó önkényeskedéssel stb. stb.

Ezeket és a többi etikai normát nem a társadalmon kívülre kell menekíteni, hanem hozzájuk kell méltóvá tenni a társadalmi gyakorlatot. Ilyen értelemben a mi értékrend-elképzeléseink homlokegyenest ellentmondanak az absztrakt moralistákénak, és éppen hogy nem eltávolodást, hanem teljes azonosulást követel a közéleti-társadalmi teendőkkel, köteleességekkel, jogokkal.

Ilyen értelemben szerencsésnek is mondható, hogy a magyar társadalom éppen most lépett a demokratizálódás egy új fázisába, akkor, amikor az értékrend kiszélesítése is aktuálissá vált. Ugyanis a társadalmi demokrácia játéktérének bővítése, az emberek fokozottabb bevonása a döntéshozatalba, a kormányzásba elképzelhetetlen, ha ezzel együtt és ezzel párhuzamosan nem nőnek az etikai követelmények. A demokrácia új szakaszában rejlő egyik

történelmi lehetőség a szocialista értékrend széles körű érvényrejuttatása.

Átmeneti társadalomban élünk, sok kompromisszumot kell kötni; ideális erkölcsi normákkal, etikai maximalizmussal sokra nem megyünk. Még inkább meg kell szabadulnunk azoktól a naív /vagy sanda/ elképzelésektől, hogy a demokrácia önműködő automatizmus, amely azzal, hogy a többség szavazataihoz igazodik, nyomban meg is old mindent. A mi demokráciánk, ha korlátozza is, nem zárja ki a manipuláció minden formáját. Mint a legutóbbi választásokon bebizonyosodott, a szólásszabadság lehetőségével olyanok is élhetnek, akiket korántsem a szocialista társadalom eszményei mozgatnak, sőt, szót kértek azokkal szöges ellentétben állók is. Itt-ott feltűntek az önjeleltek, a pozícióira vágyók, akiknek ugyancsak legkisebb gondjuk is nagyobb annál, hogy mit kíván a helyi vagy az országos érdek, illetve mit tesznek lehetővé a mai adottságok. Ha gátlástalansággal ritkán is, de némi népszerűségelhajrással több helyütt is lehetett találkozni. Így például azzal a felettébb különös demokrácia-fogadalommal, hogy a jelölt megígérte - minden konkrét álláspont megnevezése nélkül -, hogy ha őt megválasztják, nem lesz minden határozathozatal egyhangú az országgyűlésben.

Átvetítve az értékrend tematikájára, ez azt jelenti, hogy a demokrácia kibontakoztatása egyfajta etikai iskola is kell hogy legyen, próbatételek sorozata ateinketben, hogy ki milyen becsülettel, mennyire elvszerűen fogja fel a teendőit, mekkora a morális felelősségérzete. Nem lehet lebecsülni azt a veszélyt, hogy a demokrácia fórumain előtérbe tolakszanak a sikeremberek, azok, akik könnyelmű ígéretekkal voksokat gyűjtenek, sőt, azzal is számolni kell, hogy szélesebb körben eluralkodik a siker-szemlélet.

Bevallom, nem tartottam szerencsésnek azt sem, hogy a tévé "siker" címen sorozatot indított. Nem mintha nem volna jó dolog, hogy a jó ügyet siker koronázza, csakhogy a siker-fogalom asszociációs körébe sok minden belefér, ami nem siker a szó nemes értelmében. Ahogy joggal nem tartottuk sikeresnek azt a sikerpropagandát, amelyet valamikor nálunk, néhány évvel ezelőtt pedig Lengyelországban párt- és állami szinten gyakoroltak, úgy nem jó kisebb dimenziókban sem a siker kultuszát művelni, netán valamiféle sikeretikát terjeszteni. Túl nagy a csábítás, től gyakori az alkalom, hogy ne kelljen attól tartani, hogy az efféle ünneplés méltatlanoknak is jut, vagy a valóban sikereseket rossz irányba tereli, elkapatja, egoizmusokat erősít fel, etikailag károsítja az egyént is, a társadalmat is.

Etikai, erkölcsi értékekről szoltam. De nem fejezhetem be annak említése nélkül, hogy édes-keveset tehetünk az etekintetben kívánt magatartás kialakításában morál-prédikációkkal, etikai frázisokkal. Voltaképpen itt csak az etikátlanság érvelő bírálata segít, illetve a személyes példaadás. Etikai követelményeket csak az támasszon, aki saját munkájával, saját kiállásával, életvitelével kivívta szavainak hitelét. Ha olyasvalaki próbál magasabb erkölcsről szavalni, akiről környezete tudja, hogy erkölcstelen ember, akkor az nemhogy nem erősíti az erkölcsöt, sőt, még tovább rontja! Ha van terület, ahol a szavak és a tettek egysége nélkül semmit se lehet elérni, akkor ez az etikai-morális nevelés. Társadalom, demokrácia és értékrend együttes fejlesztését más módon elképzelni sem lehet!

Tráser László:

SZOCIALIZMUSKÉPEK ÉS ÉRTÉKRENDEK

"... mindent pontosan a helyére kell tenni. A rosszul megírt múlt föltámad, visszajár, állandóan zavarja az embert." Illyés Gyula szavai akár feladatmegjelölésként is értelmezhetők, hiszen mindent, ami megtörtént és amit ezekkel az eseményekkel szándékolunk helyéretenni, méghozzá pontosan - ez halaszthatatlan, de egyben elvégezhetetlen feladat. Ezzel együtt igaza van Illyésnek a rosszul megírt múlt kisértetét illetően, mert visszajár a helyzetmegítélés értékzavaraiban, a célok kijelölésének illúzióiban, a valóságot zárójelző társadalom-értelmezésekben.

I. A történet tagolása

"Az MKP politikai irányvonala a hatalomért vívott harc időszakában azon a helyes felismerésen alapult, hogy a munkásosztály a hatalom részese és annak meghatározó erejeként a Szovjetunió segítségével nem a polgári demokráciával vívott harc során viheti győzelemre a szocializmust - miként ez 19818-19 idején történt -, hanem a polgári demokrácia nyújtotta lehetőségeket, intézményrendszert felhasználva és fokozatosan meghaladva: a népi demokrácia útján. Ez azt jelentette először is, hogy a forradalom békés fejlődése, a szocializmus békés, demokratikus úton való megközelítése az új viszonyok között elvileg lehetséges, a polgárháború tehát elkerülhető. Másodsor, hogy az a széles osztályszövetség, amely a fasiszmus elleni harcban alakult ki, ha nem is minden válto-

zás nélkül, de lényegében fenntartható a szocializmusért vívott harc időszakában is. A munkásosztály tehát szocialista céljait is a nem proletár rétegek széles körének támogatásával érheti el. Harmadszor, hogy a szocialista átalakulás végrehajtása viszonylag lassú, feltehetően több éves, fokozatos folyamat lesz, amelynek során nem kell a háború után kialakult államhatalmat megdönteni, valamiféle éles fordulatot végrehajtani. E koncepció szerint a szocializmus győzelme nem egy új forradalom eredménye, hanem a népi demokratikus forradalom betetőzése, kiteljesedése. Ennek a koncepciónak a jegyében készült el 1948 májusában az MDP programnyilatkozata, amely a szocialista építés feladatait körvonalazta. A programnyilatkozat szinte minden sorában tükrözi azt, amit az egyesülési kongresszuson a párt vezetői közül többen is kifejtettek, hogy a népi demokrácia a Szovjetunió léte és segítsége révén lehetővé teszi a szocializmus békés, fokozatos, a magánkezdeményezésnek is teret adó építését. Tehát a szocializmus építése is a népfrontpolitika jegyében indult meg. A programnyilatkozat mentes volt mindenfajta szektás szűkkeblűségtől és türelmetlenségtől; sőt kritikailag inkább az állapítható meg, hogy bizonyos fókig lebecsülte a szocialista építés kibontakoztatásának lehetőségeit, az indokoltnál is lassabb fejlődéssel számolt.^x

Igaz, a szocializmus építésének ez az irányvonala nem tudott kibontakozni, rövid idő múlva új, ezzel ellentétes politika érvényesült. Ennek az új irányzatnak a lényege részben a sztálini személyi kultusz közvetlen hatása a hazai belső életre, ám különösen hangsúlyozandó az

^x Szabó Bálint: Marxista elmélet és kommunista politika a felszabadulás után. In: Az új Magyarország 40 éve. Akadémiai Kiadó. Kossuth Könyvkiadó 1985.

a dogmatikus, szektás eszmerendszer, amely az ún. tiszta proletárpolitika jegyében öltött testet az állam- és pártéletben.

Fordulat kezdődött 1953 júniusában, amikor az MDP vezetése - az SZKP tanácsa nyomán - a hibák nagyobb részét feltárta, de különböző okok folytán sem a gyakorlatban, sem az elméletben nem történt meg következetes és mélyreható kijavításuk, elemzésük. Valódi fordulatra, tényleges tartalmi változásra csak évekkel később, az ellenforradalom felszámolása után került sor, egy merőben másfajta társadalmi helyzetben. Az MSZMP élén álló vezetőség levonta a marxizmus-leninizmus eszméitől történő eltávolodás tragikus következményeit, és a lehetőségek függvényében új politikai útra lépett. Tevékenységének domináns jellemzője a kétfrontos harc volt, a szektás-dogmatikus politikával és a revizionista nézetekkel egyaránt. Ez az ún. kétfrontos harc tartalmi visszatérést jelentett a marxizmus-leninizmus örökségéhez, egyben megkövetelte az elméleti munka igényes, tehát nem apologetikus elvégzését. Természetesen folyamatosság és megújulás egysége jellemezte ezt a politikát, annak az elvnek szellemében, hogy Magyarország - Gombár Csaba kifejezésével élve - 1945 után is Magyarország maradt. Az MSZMP politikai irányvonalára döntő hatással volt az SZKP XX. kongresszusa, részben a belső viszonyok szocialista demokratizálását illetően, részben a nemzetközi helyzet megítélését tekintve, amely szerint olyan feltételek jöttek létre, amelyek közepette a világháború többé nem elkerülhetetlen, lehetséges, sőt szükséges a békés egymás mellett élés gyakorlata.

"Ezzel egyidejűleg hatott még az a korábbi nézet, amely a szocializmus fejlődését, a kommunizmusba való átmenet folyamatát leegyszerűsítve szemlélte, s viszonylag gyors fejlődéssel, a kommunizmus építésének gyors ütemé-

vel számolt. E nézet felülvizsgálata az 1960-as évek közepén kezdődött el, s a szocializmus fejlődéstörvényeinek behatódóbb vizsgálatához vezetett.^x Más szóval, az élet törvényei szerint a kérlelhetetlen realitások tudomásul vétele megköveteli, hogy vágyaink, elvárásaink ne tévesztessenek össze a valósággal. Az a szocializmuskép, amely széles körben ismert és a történelmi fejlődés üteme - amelyet számtalan tényező, köztük távolról sem utolsósorban a nemzetközi helyzet, a nemzetközi erőtenyezők determinálnak - nem esik, nem is eshet egybe. Előrehaladásunk üteme ezért csak akkor tényleges megalapozottságú és hosszú távra szóló, ha a valóság elemeinek mély rétegeit is érinti.

Bizonyosan közelebb jutunk a szocializmus építésének eddig megtett útja megértéséhez, ha érintünk egy gazdasági periodizációt, természetesen vázlatos módon.

"A hazai gazdaságpolitika és az irányítási rendszer között kialakult kölcsönös kapcsolatok, egymást feltételező összefüggéseket és kölcsönhatásokat, fejlődésüket, illetve az aktív társadalomnak a gazdaságról kialakított gondolkodásmódjának változásait négy időszakra osztom.

a/ A kezdeti periódus, amelyet 1949 és 1956 közé teszünk, noha az új hatalom társadalmi-gazdasági gondolkodásmódjában fennálló differenciák már 1953-tól érzékelhetővé váltak.

b/ Az 1957 utáni időszak, amely 1968-ban az irányítási rendszer mélyreható reformjára vezetett.

c/ A reformmozgások háttérbe szorítása és a konzervatív irányzatok megerősödése /1972-1978/, amely végül súlyos egyensúlyhiányokat okozott és krízishez vezetett.

^x Szabó Bálint: i.m.

d/ Az új gazdaságpolitika elfogadása /1979/, amely újabb mechanizmusreformot indukált, és a gazdaság külső kapcsolatrendszeréből adódó feltételrendszer átértékelését eredményezte.^x

II. A helyzetértékeléskor föltehetően nem vétünk túl nagy hibát, ha engedve az egyszerűsítés csábításának azt mondjuk, hogy az 1970-es évekig a tőkés rendszer hanyatlása, a szocialista országok dinamikus gazdasági fejlődésével, politikai térnyerésével, ideológiai offenzívájával esett egybe. Ez a mondhatni konstans állapot, amely addig jellemezte a szocializmus fejlődését, megbombolt és új helyzet alakult ki. Ennek során keserves lecke-ként kellett jól-rosszul megtanulni, hogy a szocialista társadalom, így a fejlett szocializmus is - más társadalmi formációkhoz hasonlóan - az ellentmondások harcában, azok leküzdése útján él és fejlődik. Más kérdés, hogy ennek a még oly egyszerűnek ható kijelentésnek is a tartalmi realizálása igen kedvező történeti szituációt és a politikai akarat ilyen irányba ható érvényesítését igényli.

Több kutató idézi azt a rendkívüli feszültséget, amely pusztán abból adódott, hogy Kelet-Európában másként jártak a történelmi órák, más ritmust kényszerítettek az itt élőkre, mint Európa ún. szerves fejlődési utat bejáró tájain. "Ami Angliában 1780 és 1840 között, ami az európai kontinens nyugati felén nagyjából 1800 és 1860 között, ami a skandináv országokban 1870 és 1913 között játszódott le -, s amit az érintett országok krónikásai egybehangzóan országuk sorsfordulójának tekintenek - az nálunk az elmúlt négy évtizedhez kapcsolódik."^{xx}

^x Bognár József: A gazdaságpolitikai és irányítási koncepciók fejlődése az elmúlt évtizedek során. In: Az új Magyarország 40 éve.

^{xx} Berend I. Iván: Az elmúlt négy évtized a magyar történelemben. In: Az új Magyarország 40 éve.

Ilyen ütemű fejlődés aránytalan terheket ró azokra a generációkra, akik éppen átélői, pontosabban végrehajtói, gyakorlati megvalósítói. Ám egyben kimeríti annak a politikai-gazdasági irányító formációnak teherbíró képességét is, amelynek keretei között végbemegy. A szubjektív tényező megterhelésének következményeivel most nem foglalkozunk, a társadalmi intézményrendszer egyfajta sajátos "előregedésének" világos bizonyítéka az ún. új mechanizmus. A szocializmus építési nehézségeinek fokozódása arányában növekedett külső és belső kritikája azok részéről, akik vagy sikereit irigyelték, illetve ellenkezőleg, keveselték az előrehaladás mértékét. Nehézségek, amelyek időnként válságokba juttatták egy-egy országban a szocializmus építését, Nyugaton ún. válságszakértőket hívtak közszereplésre, elemzendő a kelet-európai helyzetet. Érdemes szemügyre venni két ilyen tárgykörben kutató nyugati elemző véleményét, a szocializmusban jelentkező válságok kezelését illetően.

Jan Osers NSZK-ban élő kutató írja válságmegelőzés és -leküzdés végett tett javaslatai során: "Minden olyan próbálkozás, amely a központosított gazdasági rendszer módosítására és gazdasági téren a döntéshozatali hatáskörök következetes decentralizálására irányul, a gazdasági és politikai szféra szoros kapcsolódása következtében - amire egyébként Marx is utal az alapfelépítmény tételében - végső soron a központosított politikai hatalom leépítéséhez vezet, veszélybe sodorva a már véglegesnek tekintett kelet-európai egypártrendszert."

Jan Vanous USA-beli kutató szerint: a politikai kihívás miatt a szocialista országok válságuk leküzdésére nem választhatják a mélyreható reformokat. Egyetlen perspektívájuk csak a gazdasági válság - politikai satelitás párhuzamos, tartós együttélése lehet. Vanous elismeri, hogy a szocializmusnak létérdeke a válság elkerülése, ezért kénytelen korlátozott hatókörű reformokat

és ad hoc jellegű intézkedéseket életbe léptetni, az ilyen típusú válságkezelés viszont a Nyugatnak nem áll érdekében támogatnia, mivel nem jár együtt a szocializmus alapvető természetének megváltoztatásával.^x

III. Válság és megújulás

Szocializmusról alkotott képünkhöz szervesen hozzátartozik, melyet számos kutató fölvet, köztük az imént idézettek is, hogy vajon milyen viszonyban van ez a társadalmi formáció a válsággal. A kapitalizmusról tudjuk, hogy abból mintegy szükségszerűen következnek a válságok, ám vajmi keveset mondhatunk ezzel kapcsolatban a szocializmusról illetően. "Annak a tételnek, miszerint a szocializmusból mint társadalmi-gazdasági formációból, annak lényegi jegyéből és viszonyaiból - a kapitalista társadalomtól eltérően - nem következnek szükségszerűen a válságok, sokoldalú, tudományos bizonyítása még hátra van, s hozzátartozik a szocializmusról alkotott felfogás folyamatban lévő korszerűsítéséhez."^{xx}

Ideológiai életünk jelenbeli és múltbeli hiányai lényegében abból a fogyatékoságból származnak, hogy kevéssé és erőteljesen az ún. elvárások hatását magán viselő szocializmusképet közvetített. Korszerű szocializmuskép kimunkálását - Kulcsár Kálmán nyomán - abban lehet megjelölni, hogy elemezni kell a korábbi szocializmus-képeket, lehántani róluk a keletkezésük időszakához, a társadalom akkori fejlettségi szintjéhez, sőt a rövidebb lejáratú politikai szituációkhoz kötött elemeket is. Az új elemeket egyrészt a napjainkban mutatkozó folyamatok és jelenségek alapján kell kidolgozni - más-

^x Berényi Pál: A polgári politikatudomány szocializmusképe. In: *Külpolitika* 85/3.

^{xx} Berényi Pál: i.m.

részt szükségképpen a korszerűséghez tartozik a távlatok beható-realista elemzése is.

Napjaink szocializmus-képe természetesen tartalmaz aktualitásában igaz, ám történelmi folyamatában meghaladott elemeket, amiként ez a múltban is jellemző volt rá. Ebben a kimunkálásban játszhat döntő szerepet a társadalomtudomány, pontosabban a társadalomkutatások széles körű szakszerűsége, tárgyyszerűsége, az alkalmazott elméleti kutatások eszközeivel és metodikájával. Igaz, mindvégig szem előtt tartva a politikai iránymutató követelményeit és normatíváit - de csak ezeket -, hiszen maga a kutatás és az ott nyert ismeret is nagy hatóerejű, politikai jelentőségű eszköz. Tapasztalható, hogy a társadalomkutatás kinyert ismeretanyaga - bekeverülve a közgondolkodásba - véleményeket formál, személyeket meggyőző tényező. Ilyen értelemben sem mondhatjuk, hogy a társadalomkutatás neutrális, ideológiai-politikai vonatkozásában közömbös anyag lenne! ^x

Németh László egyik írásában ír az utópiáról, amelynek történelmileg kialakult társadalmi szerepét lebecsülni, mellőzni súlyos hiba lenne. Az utópia a történelem ellenereje, a lélek válasza a valóságra, s mint ilyen, maga is valóság és történelemcsináló tényező. Tapasztalati tény, hogy így igaz, hiszen maga a szocializmus sem nélkülözhetette a lehetetlen akarását, ha mégis, olyan korok jöttek, ahol a lehetetlenre törekvő ember nevetségessé vált, úgy óhatatlanul a szocializmus eszméitől távolodtunk. Az emberek lelkesedése, tenniakarása mindig abból fakadt, hogy olyan célokat

^x Lásd erről részletesen a szerző Közgondolkodás és társadalmi környezet című dolgozatát. In: Társadalomkutatás, 1985/1.

tűztek maguk elé, amelyek messze meghaladták jelenbeli állapotaikat. Éppen ebből, az elmúlt negyven év egyik jellemző történéseiből - például a háború utáni újjáépítés idején hegyeket megmozgató közösségi lendületből és erőfeszítésből - az utópiából valósággá lett gyakorlatból kell-lehet az utópia társadalmi szerepét megítélnünk.

Kétségtelen tény, amelyet a közvélemény is tükröz, sőt, mint afféle napjainkat, korunkat jellemző evidenciát tart számon, hogy a szocializmus világrendszerben létezik. Más szóval napjaink szocializmusa - elért eredményei és nyíltan, burkoltan mutatkozó ellentmondásai, konfliktusaival egyetemben - nemzetközi együttműködéssel és összefogással, katonai-gazdasági-politikai integrációban fejlődik. Ám ezzel együtt a nemzetközi szervezetek keretei között nemzeti tagozódás is jellemző korunk szocializmusára. Már pedig az ebből is eredő sajátos, a nemzeti és nemzetközi bonyolult kettősége egyszerre van jelen az egyes szocialista társadalmak minden szektorában, így a tudati szférában is. Témánkra vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy a szocializmusképek, amelyek az egyes társadalmakban kialakulnak, erőteljesen determináltak a hazai és a szocialista integráció viszonyaitól. Győzelmek és válságok együtt, kölcsönös meghatározottságban alkotják a szocializmusról, mint társadalmi formációról szóló közvéleményt, közgondolkodást. Még ha tartózkodunk is szomszédaink minősítésétől, megteszik ezt a turisták milliói, akik saját tapasztalataik alapján, a személyesen megélt mindennapok nyomán értékelnek. Ebben a vonatkozásban nincs kivétel a szocialista országok között, hiszen az utazás lehetősége így vagy úgy, de gyakorlati tény. Külön fejezet a nyugati utak, illetve a nyugati utazók tapasztalása. A nyolcvanas években nincs és nem is lehet elzárkózó szocializmus-kép, mert a világ nyitottsága - tömegkommunikációs csatornák - ezt meggátolják.

Ahol mégis történik erre kísérlet, ott ennek sikerei történelmi távlatban csak átmenetiek lehetnek. Ez a személyesen megélt internacionalizmus, melynek korát éljük, különleges módon érinti az egyes népek nemzeti érzületét.

IV. Az elmúlt negyven év már vázlatosan érintett szakaszolása, legalább is annak kísérlete megmutatta, hogy nem egységes, pontosabban a folytonossággal szemben is ható erőviszonyok szintén jellemezték a megtett utat. Az okokat keresve messze túlmennénk e dolgozat határain, így elfogadva tekintélyes társadalomkutatók már érintett nézeteit, megelégszünk ennek a ténynek pusztá rögzítésével. Következtetésül adódik, hogy az egyes részlegesen önállósult országok, feltételeiknek, körülményeiknek megfelelő módon determinálták azt az értékrendszert, amelyet akkor a tömegek elé tűztek. Más volt ez a már említett újjáépítés idején és megint más az ötvenes évek, majd az új mechanizmus magyarázásakor. Összegező áttekintésül ismét Kulcsár Kálmánra hivatkozunk, hosszabban idézve gondolatait.

"Az első, nagyjából a hatvanas évekig terjedő időszak társadalompolitikájának fő jellemzőjét abban látom, hogy - jóllehet az átalakulás alapvető célkitűzései meg lehetőségen absztrakt módon és talán túlságosan is távolra tekintve vagy éppen morális jelleggel megfogalmazódtak, sőt esetleg jelszószerűen, politikai dokumentumokban is megjelentek - nem alakult ki koherens, a vezérlő értékeket és célokat rendszerszerűen összefoglaló szocializmus-kép.

A második időszakban, a hatvanas évektől gyakorlatilag napjainkig, a társadalompolitika alapvető jellemzője egyfelől az irányító elvek és értékek absztrakt szintű megfogalmazása, másfelől egy saját probléma- vagy ágazatcentrikus társadalompolitika kimunkálása és érvényesítése, éspedig részben a kialakult szituációból,

vagy a korábbi intézkedések diszfunkcionális következményeinek kezeléséből, részben sajátos, szelektíve érvényesített társadalmpolitikai elvekből kiindulva."x

Látható ennek alapján társadalmpolitikánk magas rendű céljainkat és eszméinket hirdető értékrendszere, illetve ellentmondásai. Annak a szocializmusképnek mondhatni lefordítása az értékrendszerek szférájára, amely mindenekelőtt a közösségiséget, humanizmust, emberhez méltó életkörülmények megteremtését ösztönözte, sürgette és a kor, valamint hazai lehetőségek szerint megvalósította. Ide tartozik az emberek közötti egyenlőség eszméje, a női egyenjogúság, a vallási érzések szabad gyakorlásának támogatása, és általános humanista eszméink. Mélyen gyökerező szemléletté változott az egyenlőség e négy évtized alatt, s jelenvalóvá vált az élet minden területén sokszor sejtett formában, áthatva az emberek mindennapi gondolkodását, cselekedeteit.

Megmutatkozik ez az egyenlőség a munka szerinti elosztás elvével kapcsolatos nézetekben is, noha gyakran ezen elv következetes érvényesítése ellen ható tényezőként is. Akár oly mértékben is, hogy Berend T. Iván nézetéhez kapcsolódva, ma már az szocialista társadalmunk egyik legmélyebb ellentmondása, ami a munka-teljesítmények nem kellő differenciálása terén történik, pontosabban nem történik. Nevezetesen, hogy nem az anyagi életfeltételek különbsége okoz feszültséget, hanem ezek gyakori függetlensége a munka-teljesítményektől. Bizonyos azonban, hogy ennek a gyakorlatnak meghonosodásában és máig élésében jelentős szerepe van annak a szociális-értékrendszernek, amely az egyenlőség eszmét állította a szocializmus középpontjába.

x Kulcsár Kálmán: Társadalmpolitikánk negyven éve.
In: Az új Magyarország 40 éve

Valószínűsíthetően hasonló a helyzet társadalompolitikánk humanizmusával is. Arról van szó, hogy ez a társadalompolitika nem kellően érvényesíti a munkateljesítményekkel arányos humanizmust, hanem attól különválva segít vagy nem-támogat. Pedig az elosztható javak kevésége, a társadalom szinte minden területén, szektorában tapasztalható hiány - Kornai János által elemzett és értelmezett módon használva a fogalmat - nem lenne lehetővé ilyen módon épített egyenlőtlenséget. Annál is inkább nem, mert ennek a sajátos helyzetnek következtében távolról sem jut a szükséges javakból mindenkinek szükséglete szerint - tegyük hozzá, olykor élete munkájával fedezett jogos szükséglete szerint -, hanem számos más, gyakran a társadalmi igazságosság nézőpontjából esetleges, sőt negatív érdekek dominanciája érvényesül. /Ilyen jelenségek tapasztalhatók a lakások vonatkozásában vagy a nyugdíjasok szociális helyzetében./ Bonyolult viszonyokat eredményez ez a sajátosság a bérezésnél, ahol gyakran összekeveredik - noha különböző dolgok lennének - szociálpolitika és teljesítmény értékelés.

Kulcsár Kálmán idézett gondolataiból az is kitészik, hogy a magas rendű szándékok, eszmék és elvek történetileg hirdetett folytonossága mellett, mintegy azokkal szemben, olyan értékek is teret nyertek társadalmunkban az elmúlt negyven év során, amelyek emezektől idege- nek. Természetes jelenségről van szó, hiszen minden társadalom jellemzője, hogy csak részben történik hatókörében az, amit politikai-gazdasági erőtenyezői szándékoznak, és jelentős részben olyan események, tendenciák színtere, amiket szívesebben elkerült volna, ha lehet. Társadalomtudományi kutatások és gyakorlati tapasztalatok óvhatnak meg bennünket attól, hogy ezek a nem-szándékolt jelenségek eluralkodjanak a politikai irányítás kedvező helyzet-teremtő korszakában.

Szocializmusképek és értékrendszerek történeti elemzése - még oly vázlatosan is - nem lehet megfelelő, ha ezeknek a társadalom ténylegesen létező tagozódásával való összefüggéseit nem vesszük tekintetbe. Utalásként említjük csupán, de az életkor szerinti világkép-életkép. különbségek, amelyek a nemzedékké szerveződés alap elemei, igen eltérő látszögből tekintenek ugyanarra a társadalmi valóságra. Ami az idősebb generációkban a fejlődés-előrehaladás érzését kelti, az fiatal nemzedékek esetén értetlenség-helybenjárás képzetét válthatja ki. Hasonló különbségeket látnak meg a jövedelmi viszonyok nem teljesítmény-elvű eltérései nyomán, de nem más a helyzet a merőben megosztott műveltségi csoport-struktúrában, rétegek művelődési gyakorlatán, ak ellentmondásaiban sem. Ezek a társadalmi tagozódások alkalmasint csak a normális helyzet jellemzői, aggodalomra legfőljebb az adhat okot, ha a társadalompolitika megosztottság nélküli monolitikumként tekinti a hatókörében lévő tömegeket, akár korábbi rutin, akár jellembeli információ-hiány végett.

Napjaink magyar társadalmában élő csoportok szocializmusképeinek eltérései befolyásolják értékrendszereink különbözőségét, s ezek kölcsönhatása mindennapjaink politikai közérzetét, sőt cselekvési irányainkat - végső soron életcéljainkat is. Alapos elemzésük és történeti változásaik vizsgálata politikai és népművelő munkájához egyaránt nélkülözhetetlen, mégha egyenlőre csak feltételes módon fogalmazhatunk is: lenne. A társadalomkutatók jelzik, jóval nagyobb távolság keletkezett az elmúlt évek szocializmus értelmezéseiben, hogy sem annak politikai-ideológiai tükre elmaradjon.

Besenyi Sándor:

TÁRSADALMI LÉTEZÉS ÉS MŰVELŐDÉS

Dolgozatomnak bevallottan kettős funkciója van, az egyik elméleti, a másik propaganda jellegű.

Elméleti vonatkozás, hogy a marxizmus lételméletének bázisán taglalja az emberi tényező kiművelésének, társadalmi lénné válásának, szocializációs folyamatának társadalmi meghatározottságait, a társadalmi létezés és művelődés kölcsönhatásrendszerének főbb összefüggéseit.

Propagandista törekvés, hogy az elméleti összefüggések főbb csomópontjainak hangsúlyozásával megalapozzuk és vázoljuk a Művelődéstudományi Nyári Egyetem hallgatói számára nyári egyetemünk következő periódusának koncepcióját, középtávú programját, s kedvet csináljunk ahhoz, hogy részt vegyenek a következő évek rendezvényein is. Egymásra épülő, szervesen összefüggő programsorozatot, a modern marxista társadalomtudományok főbb eredményeit demonstráló keresztmetszetet szeretnénk itt bemutatni a nyári egyetem egymást követő évfolyamain. Programunkat évről évre a társadalomelmélet és a művelődésügy gyakorlata közötti találkozásnak, összekötő hídnak, elemző dialógusnak szánjuk. Rendszerszerűen, egymásra épülő, egymást kiegészítő programokkal, mégis évről évre az aktualitások jegyében rendezzük meg ezt a találkozást. Nyári egyetemünk előadójának - mint eddig is - továbbra is az egyes szakterületek élővilágbeli személyiségeit kérjük fel, de megszólalási lehetőséget biztosítunk közvetlen háttérünk, a különböző szegedi minelyek avatott képviselői számára is.

Kérjük Önöket, hogy véleményezzék elképzeléseinket. Észrevételeikkel, javaslataikkal gazdagítsák a Művelődés-elméleti Nyári Egyetem arculatát és tradícióit.

- . . -

A marxista szocializációs elmélet szerint a művelődés az emberi tényező felkészítése, felvértezése a társadalmi lényként való helytállásra, önkibontakozásra. Összetett társadalmi tevékenység, mely különböző társadalmi egységekben szükségesnek ítélt ismeretek, képességek, beállítódások, sajátos szükségletstruktúra, gondolkodási-magatartási-viselkedési minták és tevékenységmódok közvetítésére, kialakítására irányul. Összetett, hisz mindenkor részben tudatos és intézményesített, célirányos hatások, részben spontán, esetleges és rendre ellentmondásos informális hatások, illetve az öntevékeny önművelődési erőfeszítések együttese. A művelődést tehát nem szűken ágazati oktatási és kulturális tevékenységnek tartjuk, hanem komplex szocializációs folyamatnak, amelyben az egyén meghatározott genetikai bázist, adottságokat képviselő biológiai egyedből tudatosan tevékeny társadalmi lénné, személyiséggé - egyéniséggé - válik.

Dolgozatunkban ennek a szocializációs kölcsönhatás-rendszernek a főbb összetevőit, pilléreit kívánjuk vázlatosan áttekinteni. Az emberi tevékenység társadalmi meghatározottságát, alternativitásának körét és lehetőségeit kívánjuk elemezni, azt a társadalmi kölcsönhatás-rendszert vizsgálni, amelyben a szocializációs folyamat történelmileg és társadalmilag sajátos módon kibontakozhat.

Az egyén a "hovászületés" véletlenje nyomán, születése pillanatában meghatározott társadalmi státuszú család /szerencsés esetben!/, csoport, réteg, osztály, etnikum,

nemzet-nemzetiség, társadalmi integrációs szint tagjává, képviselőjévé, reprezentánsává válik. Társadalmi státuszából fakadó starthelyzete határozza meg első fokon társadalmi lénnyé válásának lehetőségeit, hisz eltérő mélységű és szélességű távlatokat nyit az egyén számára a társadalmi tartalmak elsajátítására és a társadalmi mozgásteret alkotó viszonyok, mint formai keretek közötti eligazodásra és önkibontakozásra. A születő egyén még semmit sem tud a világról, máris társadalmi tagozódási formákat reprezentál, s ezek a társadalmi helyzetét megjeleltető társadalmi tagozódási formák közvetítik számára egyrészt a társadalmat az egyénhez, a társadalmi tartalmakat és a társadalom formai kereteit, másrészt az egyénit a társadalmihoz, ezek közvetítik majd, transzformálják föl vagy le, modulálják ilyen vagy olyan irányban egyéni kibontakozását, társadalmi lénnyé válását.

Ismeretes, hogy a különböző társadalmi helyzetű egyének, csoportok műveltsége, művelődési viszonyai, tárgyi, anyagi, személyi feltételei, lehetőségei, művelődési tradíciói között roppant egyenlőtlenségek alakultak ki történelmileg és lehettek fel ma is. A kultúra demokratizálásáért kifejtett korszakos erőfeszítéseink történelmi mértékkel csökkentették, de máig fellelhetők ezeknek az ősi egyenlőtlenségeknek a maradványai, illetve újabb egyenlőtlenségeket teremtettünk mi magunk is az elmúlt évtizedekben.

Az első vonatkozási rendszer a művelődést meghatározó társadalmi tényezők közül, amely vizsgálódást igényel tehát: a társadalom tagozódási formáinak együttese, közösségi és szociális szerkezete, a történelmileg-társadalmilag sajátos társadalmi struktúra. Önálló vizsgálódási területként kínálkozik számunkra a különböző társadalmi csoportok műveltségi, művelődési helyzetének a vizsgálata, a kulturális egyenlőtlenségek tanulmányozása. A szo-

ciális és kulturális egyenlőtlenségek nyomasztó kísérő-jelenségei napjainkban a társadalmi beilleszkedési zavarok, devianciák, amelyek gyakorisága bizonyos társadalmi csoportoknál nagyobb, mint egyebütt. A következő évi nyári egyetemet a társadalmi struktúra és a devianciák tanulmányozására szánjuk, illetve annak vizsgálatára, hogy a művelődésnek mi a szerepe a társadalmi mobilitásban, s a devianciák megelőzésében.

A társadalmi létezés és a művelődés összefüggéseinek tanulmányozásában azonban csak a megjelenési formák rajzát, mondhatnánk: szimptóma leírást, morfológiai képletet kínál a társadalmi tagozódási formák, csoportok, kulturális egyenlőtlenségek vizsgálata.

Az elmélet feladata, hogy a szimptómák, megjelenési formák mögött feltárja a meghatározókat, az okokat, a mélyebb összefüggéseket, hogy választ adjon: Miben állnak és miből erednek ezek az egyenlőtlenségek?

A társadalmi státusz - mint említettük - a társadalom szociális és kulturális szerkezetében elfoglalt hely: kapu, amely eltérő mélységű és szélességű távlatokat nyit az egyének-csoportok számára a társadalmi tartalmak elsajátításához és gazdagításához, a művelődéshez és önkibontakozáshoz.

A társadalmi létezés alapvető egyenlőtlenségei az emberi értékekhez való viszonyban jelennek meg, mert a társadalmi létezés tartalmi előfeltételeit és meghatározóit az emberi értékek képezik.

A nyolcvanas években a társadalmi gondolkodás kulcskategóriájává vált az érték kategóriája. Anélkül, hogy elméletitörténeti fejtegetésekbe bonyolódnánk, megemlítem, hogy az érték először ökonomiai érték alakjában, a használati érték és csereérték megkettőződésben az angol pol-

gári közgazdaságtanban jelent meg, és a munkaértékelmélet bázisán vált a tudományos és a köznapi gondolkodás részévé. Marx történelem és társadalomfelfogásának középponti kérdése az emberi lényegi erők, az emberi-társadalmi gazdaság kibontakozásának komplex társadalomelméleti, ökonómiai és történetfilozófiai vizsgálata.

A polgári gondolkodás a századfordulótól a Lét és a Legyen antinómiikus szembeállításával, társadalmi előfeltételeitől elszakította, önállósította és abszolutizálta az érték idealitás oldalát, a Sollen-re, a Legyen-re szűkítette az érték kategóriát, s szubjektivista-normativista értékelemzését adta az emberi értékeknek.

A hatvanas évektől a marxizmus reneszánszának jegyében, a dogmatista torzításokkal szembeni küzdelemben, a marxista történelem- és társadalomfelfogás rekonstrukciója keretében, a szocialista jellegű társadalmi viszonyok általánossá válása és meggyökeresedése nyomán a szocializmusépítés formai kereteinek megerősödésével a kelet-európai országokban előtérbe került a társadalmi tartalmak, az emberi lényegi erők, az emberi-társadalmi gazdagság marxi elmélete és annak alkotó továbbgondolása. Kiemelkedő szerepe volt ebben a rekonstrukcióban és az alkotó továbbgondolásban Lukács Györgynek, akire születése 100. évfordulóján ezúttal és e helyről is tisztelettel és megbecsüléssel emlékezünk. Lukács a nembeliség, a magábanvaló és a magáértvaló nembeliség, illetve a partikularitás és nembeliség viszonyának vizsgálatával, az érték ontológiai elemzésével gazdagította ezt az általános marxista filozófiai bázist, amely orientálólólag hatott a diszciplináris jellegű értékvizsgálatok és -elemzések igen öröndetes kibontakoztatására is. Operacionalizálhatóvá tette történelmileg-társadalmilag az emberi lényegi erők marxi kategóriáját, saját nembeliség kategóriáját, és ezzel egyben tudatosította a marxi továbblépés miben-

létét a lényegi erők koncepciójáról a marxista munkaérték-elmélet kidolgozásához. Az ökonomiai érték-koncepció fel- és megújítása a gazdasági reform-koncepció keretében, az esztétikai, etikai, pszichológiai, szociálpszichológiai, pedagógiai, szociológiai, jogi-politológiai, történeti és történetfilozófiai kutatásokban az értékelméleti megköze-
lítés roppant termékenynek bizonyult, s a nyolcvanas évek elején a marxista társadalomtudományi kutatások eredmé-
nyei integrálásának alapvető területévé vált. Mi sem ak-
tuálisabb marxista társadalomtudományi feladat napjaink-
ban, mint az emberi értékek mibenlétének, ellentmondásos
kihontakozásának, változásainak, társadalmi kölcsönhatás-
rendszerének, értékdimenziók szerinti differenciálódásának
és összefüggésének, társadalmi csoportok és egyének sze-
rinti jellegzetességeinek kutatása, megértése, alakítása,
összességében a marxista humanizmus elméleti és gyakorla-
ti gazdagítása.

Nyári egyetemünk előadássorozata ebben az évben a társadalmi létezés és művelődés kölcsönhatásrendszerének ezt a másik fontos területét vázolja, az érték-meghatáro-
zotttságot, annak az egyik megjelenési módját, az érték-
rendet. Ehhez vizsgáljuk ezúttal a mai magyar társadalmi valóság és az emberi tényező összefüggéseit, a művelődés és az értékrend általános vonásait. Ehhez kerül most sor-
ra az értékrend különböző oldalainak, aspektusainak disz-
ciplináris taglalása, az ökonomiai, etikai, politikai, történeti vonatkozások elemzése, majd az értékrend struk-
turálódásának szociálpszichológiai megközelítése, az ér-
tékrend integráns megjelenítéseinek /művelődési intézmé-
nyek, közművelődés, irodalom/ tanulmányozása.

Az értékrendek tagoltságának, összetettségének itt érintett vizsgálódásaihoz - úgy ítéljük meg - szükség van az érték ontológiai vonásainak egészen vázlatos, érintő-
leges felidézésére is.

Értékeknek nevezzük azokat az emberi szellemi-anya-
gi erőfeszítésekkel, tevékenységekkel létrehozott társa-
dalmi produktumokat, magatartási formákat-módokat, szub-
jektívációs elemeket és struktúrákat, szellemi objektívá-
ciókat, amelyek az egyének társadalmi lényként való fenn-
maradása-kibontakozása, s összességében a történelmileg
változó társadalmi reprodukció előfeltételéül szolgálnak.

Az értékek a történelmileg változó, kibontakozó
szubjektum-objektum viszony tartalmi összetevői, amelyek
a viszony pólusain és kölcsönhatásrendszerében differen-
ciálódnak különböző értékdimenziókká.

Vizsgálódásaink alapján négy alapvető érték-dimen-
ziót különböztetünk meg:

A/ tárgyi-dologi értékek

B/ személyiségértékek

C/ tevékenységmodellek

D/ nembeli-szellemi objektívációk

körét. Az egyes értékdimenziók tovább tagolódnak.

- A tárgyi-dologi érték az emberi termelőte-
vékenység történelmileg jellemző közösségi-egyéni szintje
által létrehozott termelési eszközök, fogyasztási javak,
infrastrukturális előfeltételek, az objektívációk világa.

- A személyiségértékek dimenzióját azok a személyi-
ségek pszichofizikai struktúrájában kialakuló, ötvöződő
összetevők, szubjektívációk alkotják, amelyek a társadal-
mi reprodukációs tevékenységben, a szubjektum-objektum
viszony dinamikájában, a tárgyi-dologi értékvilággal adek-
vátan, azzal kölcsönhatásban, azt és attól tételezve lét-
rejönnek. Az emberi ismereteket, az adottságokra épülő
jártasságokat-készségeket-képességeket, az attitűdöket
és a jellemző szükségletstruktúrát említjük itt a szubjek-
tívációk köréből. Az ismeretelmélet, logika és pszicholó-
gazdagon feltárta az ismeretek és a képességek kialakulá-

sának-kialakításának folyamatait, jellemzőit. Mi most bővebben nem beszélünk erről. Szólnunk kell azonban néhány szót az attitűdökről. Az attitűd a személyiség beállítódása a szubjektum-objektum viszony keretében kialakuló viszonyulása az őt környező világhoz és önmagához, saját arcához is /kritikailag és remélhetőleg önkritikailag is/. Ez a viszonyulás az azonosulás és elutasítás pólusai közötti koegzisztencia. Magát a viszonyulást értékorientációs kategóriapárokkal reprezentáljuk. Ilyenek az igaz és a hamis, a jó és a rossz, a szép és a rút, a hasznos és a haszontalan stb. Dichotóm, antinómikus párok ezek, amelyek azonban nincsenek önmagukban. Nincs jó avagy rossz, szép vagy rút önmagában. Csak a valóság van, amit az ember minősít. De az értékorientációs kategóriapárok pólusai között skála feszül, a társadalmi gyakorlat történelmi fejlettségétől és ezzel kölcsönhatásban az egyéni felkészültségtől meghatározott skála. A szubjektum-objektum viszony fejlettsége, differenciáltsága által megalapozott szubjektív felkészültség mértékében tagolt, ez a skála, amelyet praktikusán az értékorientációs kategóriák valamiféle nyomatékosításával /pl. "igen jó", "nagyon rossz"/ aktualizál az egyén, de az értékskála különböző fokozatait értékitéletekkel is képes kifejezni a felkészültebb intellektus. Például egy műalkotás megítélését praktikusán érzékeltethetjük értékorientációs kategóriával, de adekvát értékitélettel-értékitéletekkel is. Nem feltétlenül tudatosul, nem feltétlenül ölt kognitív formát ez az értékelés, lehet spontán érzelmi, hangulati, globális magatartási-tevékenységi reakció. Az azonosulás és elutasítás pólusai közötti értékelési intervallum szélessége és differenciáltsága eltérő. Megismerési, érzelmi, magatartási-cselekvési nyomatékaik különbözőek történelmileg, szociálisan, egyénileg. Az attitűdök társadalmilag meghatározott beállítódások, jellemző személyiségértékek. A társadalmi gyakorlat fejlettsége által teremtett mozgástérben alakulnak ki és reprodukálódnak, majd művelődési,

szocializációs hatásrendszerben, célzott és spontán társadalmi hatásrendszerben közvetítődnek az újabb generációkhoz.

Az ismeretek, a képességek és az attitűdök együttese mellett rendkívül fontos személyiségérték az egyénre történelmi-társadalmi és individuális konkrétságban jellemző szükségletstruktúra. Ez is, mint valamennyi személyiségérték, természeti adottságokra épül, amelyek a társadalmi gyakorlatban, a szubjektum-objektum viszony fejlődése dinamikájában humanizálódnak, gazdagodnak és alakul ki az előbb említett társadalmi konkrétságuk. Az egyénit a tárgyukban, kielégítésmódjukban értékorientált szükségletelemek jellemző sajátyszerűsége és struktúrájuk eredményezi, a társadalmi sajátosan egyéni megjelenítése.

A személyiségértékek világát az egyén személyisége, identitása, jelleme, habitusa integrálja, amelyet a történelmileg-társadalmilag adott mozgástérben az egyén saját tevékenységével reprodukál. A személyiségértékek a tárgyi-dologi értékvilággal való anyagcserében, abban a megszüntethetetlen kölcsönhatásban termelődnek, formálódnak, alakulnak, amit az egyénnek természeti és társadalmi lényként, a természettel, annak humanizált rendszerével - önön fennmaradása érdekében - jellemző társadalmi környezetében és mozgástérben fenn kell tartania.

A művelődés elsődlegesen az emberi tényező kiképzésére irányuló értékörzés és értékközvetítés, ismeretátadás, képességelakítás, attitűdformálás, a szükségletek értékorientáltságának gazdagítása, jellem-, habitus-, magatartás- és cselekvéskondicionáló tevékenységrendszer.

- A szociológiai, politológiai, jogi kutatásokban e nem oly távoli időszakban tudatosuló értékdimenzió a tevékenységmodellek köre, amelyhez az intézményi és szerepformák, illetve a hozzájuk kapcsolódó normarendsze-

rek tartoznak. Azok a konfekciók, amelyeket a társadalmi gyakorlat hord ki, s hagy örökölni a társadalmi reprodukció nélkülözhetetlen előfeltételeiként az egymást követő nemzedékek számára. Konfekciók, magatartási és tevékenységmodellek, amelyeket magunkra öltünk már kisgyermekként a családban, bölcsődében-óvodában, életkori sajátosságainktól, felkészültségünkötől, társadalmi helyzetünkötől függően váltjuk, alakítjuk és alkalmazzuk az életünkben adódó szituációkhoz a családban, közösségeinkben és tágabb társadalmi területeken, szomszédsági és familiáris kapcsolatainkban, majd munkahelyünkön, a közlekedésben, a boltban, moziban, színházban stb... Tevékenységmodellek, amelyek a társadalmi lénygé válás és a társadalmi létezés elengedhetetlen feltételei, létezési módjai. Újrateremt, átformált, átalakított, kiselejtezt és megújított örökség ez, amelyhez viszonyulunk. Nincs módunk itt boncolni e tevékenységmodellek összefüggéseit, meghatározottságait, s viszonyulásunk befolyásoló tényezőit. A szociológia-szociálpszichológia igen differenciált tipológiával rendszerezi a tevékenységmodellekhez való eltérő viszonyulási módokat, az alkalmazási, kihordási változatokat, a konformitás és nonkonformitás sokféleségét. Nincs terünk itt erről szólni, csak arra utalhatunk, hogy nem eléggé tudatos területe a művelődésnek a viselkedéskultúra alakítása. Tudatos felkészítés nélkül öltöztetjük fel az egymást követő generációkat az egyes területek tevékenység-modelljeivel. Belecsöppennek különböző társadalmi helyzetekbe, egyéni-közösségi-társadalmi feladat- és funkciórendszerekbe, ahol egyfajta spontán magatartástudósággal várjuk el az adekvát viselkedést, tevékenységet és szankcionáljuk a közvélemény, az intézményi szabályzatok és fegyelmezés eszközeivel a delikvenssek megnyilvánulását. A későbbiekben nyári egyetemünk teret kíván nyújtani a viselkedéskultúra alaposabb tanulmányozásához is.

A tevékenységek mérhetetlen differenciálódásának, a különböző tevékenységirányok-csoportok intézményesülésének, az új és újabb normarendszerek kialakulásának, a tradicionális együttélési, viselkedési, együttműködési módok eróziójának korát éljük. A viselkedéskultúra integrálásában, átörökítésében, szankcionálásában oly fontos tradicionális közösségek felszaggatásának, az uniformizáló divatkényszerek és a szubkultúrák éles elkülönülésének korát. A maszkok panoptikumvilágában élünk. "Hol egy igazi emberi arc?!" - hangzik fülünkben máig Rousseau kiáltása. Korunk művészete és filozófiai irodalma orientáló elemzést adja ennek a világnak. A maszkok bázisa a tevékenységmodellek együttese, de nem oka az önelidegenülési és elidegenedési tendenciáknak.

Az eleven emberi tevékenység a társadalmi reprodukció dinamikájában ezt a kifejecesedett holt munkát, annak különböző oldalait, az emberektől független tárgyi-dologi világban testet öltő objektívációkat, az egyének biopszichikai struktúrájában ötvöződő szubjektívációkat és az eleven tevékenység modelljeit, ezeket a differenciálódó értékdimenziókat komplementer rendszerré szervezi. A részeket egy egymást egészé, totalitássá kiegészítő kölcsönhatás-rendszerré. A komplementaritásnak van azonban egy furcsa paradoxona, amely egyben megújulásának, fejlődésének és gazdagodásának immanens sajátossága is: a rendszer mindig a leggyengébb összetevő szintjén szerveződik organikus totalitássá. Egy példával szeretném érzékeltetni az értékdimenziók komplementaritásának elvét: átvettünk fejlett technikát és technológiát, know how-t, s meglepetésünkre a szubjektív összetevő, a hazai munkaerő munkakultúrájának gyengesége miatt csak egyharmad hatékonysági szinten tudjuk azt üzemeltetni. De hogy a másik végletet is említsük: ismerünk parkoló pályáján veszteglő, nagyszerűen képzett műszaki értelmiségieket is szép számmal.

Miért immanens megújulási előfeltétel ez a paradox komplementaritás? Mert az egyes tényezők egyenlőtlen fejlődéséből, egyensúlytalanságából tárulnak fel a maradotabb tényezők /a szűk keresztmetszetek/, összetevők megújításához, felzárkóztatásához az objektív lehetőségek, amelyeket teleológiai célkitűzésként, realizálandó idealtásként tudatosít és realitássá változtathat a tevékeny ember a társadalmi gyakorlat módosításával. Az érték kettős természetének ontológiai sajátosságára utalhatunk itt, hogy létező realitásként és reprodukálandó mintaként, idealtásként, eme kettősségben létezik. Ez az idealitás az aktuálisan létezőt és a hozzá potencialitásként kapcsolódó lehetőségeket /vagy utópiaként valamiféle tagadásukat/ ragadja meg, tárja fel és fogalmazza céllá. A potencialitás az aktuálisan létező holdudvara, objektív lehetőségmező, amelyből az adekvát cselekvési alternatíva aktualizálhat új, korrigált létezőket. Az érték a Lét és Legyen objektív mozgásterében bontakozhat ki, válhat cselekvésorientáló normává, imperativusszá azzal, hogy az aktuálisan létező objektív potencialitást megismerő-feltáró tevékenységgel, cselekvési alternatívák kikeresésével a lehetőséget, az azt tükröző idealitásból valósággá változtatja, realizálja. Nincs szó itt arról, hogy a legyenek mindig objektív lehetőséget tükröznek. No, de nincs mód itt a hamis tudati formák dialektikájának boncolására.

- A következő értékdimenzió az objektívált szellemi értékek világa, nembeli örökségünk, az egyes történelmi korokon, társadalmi fejlettségi szinten túlmutató szellemi objektívációk, "általános munká"-k /Marx/, amelyek felhasználható tartalékként belépíthetők a mindennapi élet komplementaritási rendszerébe, de abban nem oldhatók fel, őrzik sajátos autonómításukat a társadalmi létezésben. Lukács György meghatározásában a magábanvaló nembeliség világával szemben és amellett a magáértvaló

nembeliség világa ez. A munka, a mindennapok, illetve a kultúra dichotómiája, történelmi szakadása reprezentálja ezt a kettősséget, amelyet az "őseredeti bornírt teljesség" felbomlását követően csak igen ritkán /lásd reneszánsz/ hidalnak át társadalmi közvetítések századunkat megelőzően. A szellemi kultúra: a tudomány, a művészet, a filozófia, az ideológiák, az erkölcs, a politika és a jog tartoznak ide, amelyeket azonban a termelőmunka mai fejlettségi színvonalán mind több közvetítés kapcsol a mindennapok világához /gondoljunk csak az innovációs törekvésekre/. Történelmileg sajátos társadalmi meghatározottságban, a társadalmi gyakorlattal való kölcsönhatásban, mégis elkülönülten, sajátos önfejlődésben bontakoznak ki a társadalmi létezésben.

Az ágazati jellegű művelődésértelmezés jobbra az objektivált szellemi értékek közvetítésével azonosítja a művelődést, foglya a mindennapok és a kultúra említett történelmi szakadásának, dichotómiájának. A művelődésnek kitüntetett szerepe van a közvetítésben, de mindenkor a társadalmi gyakorlat történelmi fejlettségének függvényében.

Az emberi értékek terített asztalához azonban - mint rámutattunk - a különböző társadalmi helyzetű egyének, csoportok hozzájutási lehetősége, részesedési hányada, minősége történelmi, társadalmi méretekben roppant eltérő, s csak utolsó különbségtételként jelentkeznék: az egyének értékorientatív nyitottsága, egyéni adottságai, szorgalma, lehetősége, aktivitása, életvitale.

A művelődés feladata egyik oldalról tehát megítélésünk szerint az egyének értékorientatív magatartásának kialakítása a kor kihívásának megfelelően. Az értékorientatív magatartás pedig az értéksajátításra, az értékekből való részesedésre irányuló törekvés mellett az értékekhez való hozzájárulást is jelenti, a részesedés és hozzájárulás egységét célozza.

A művelődés azonban nem tud megbirkózni azokkal a státuszkorlátokkal, amelyekbe a mégoly jószándékú, érték-orientatív életvitel is beleütközik, amelyekről jeleztük, hogy eltérő szélességű és mélységű távlatokat szabnak a különböző társadalmi helyzetű csoportok tagjai számára.

Marx megkülönbözteti a határ és korlát fogalmakat. A határ az objektív lehetőségek körét övező fal, a korlátok pedig az egyenlőtlenségeket módosító, arrább helyezhető akadályok. A határt ebben a vonatkozásban a termelőmunka történelmi fejlettségi szintje határozza meg, míg a korlátok státuszkorlátok, egyéni és társadalmi tevékenységgel védhető, lebontható, alakítható kalodák.

Mi a státuszadta kapu nyitja? Miből fakad a státusz, miből erednek a státuszkorlátok?

A történelmileg jellemző társadalmi tagozódást, egyenlőséget és egyenlőtlenséget közvetlenül a termelő munka történelmi fejlettségi szintjén kibontakozó szubjektum-objektum viszony formai tényezői, a szubjektum-objektum reláció alakulásával változó társadalmi viszonyok határozzák meg.

Ismeretes, hogy a társadalmi termelés történelmileg meghatározott rendszerét reprezentáló termelési viszonyok, a jellemző tulajdonformák, a munka társadalmi szervezete, megosztásának rendszere, s az előbbiekből következő elosztási viszonyok tagolják a társadalmat különböző csoportokra, rétegekre, osztályokra és más tagozódási formákra. Határozzák meg a termelőmunka teremtette osztálytársadalmi mozgástérben a társadalom sajátos struktúráját, s benne az egyes egyének, csoportok társadalmi státuszát és lehetőségeit.

Úgyintén remélem, hogy a társadalmi viszonyok és a művelődés összefüggéseinek tanulmányozására hamarosan

visszatérhetünk nyári egyetemünk programsorozatában. Ezúttal itt az összefüggések egyetlen vonatkozását említhetjük, az érdek kategóriáját. Sajnos, napjainkig az érdek elemzését az ismeretelméleti megközelítés hatja át, miszerint "az érdek tudatosult szükséglet." Nincs helyem a replikára itt ezzel a meghatározással szemben, ehelyett viszont a számomra meggyőzőbb ontológiai megközelítésről szólnék.

Megítélésünk szerint az érdekek a társadalmi viszonyok által körülhatárolt státuszokból következnek, és a státusz érvényesítésére, védelmére, megváltoztatására sarkallják a státuszt reprezentáló egyént, csoportot, réteget, osztályt, vagy a más társadalmi integrációk, formák képviselőit. Tartalmában az érdekérvényesítés egyrészt az értékekből való részesedés és hozzájárulás arányainak, módjainak, lehetőségeinek befolyásolására, másrészt a társadalmi mozgásteret kijelölő viszonyok védelmére, megszilárdítására vagy éppen átalakítására irányulnak. Annak az uralmi, hatalmi hányadnak a védelmére avagy növelésére motiválódnak, amelynek arányában saját sorsuk és mások sorsának alakításában az egyes egyének, csoportok közreműködhetnek.

Az érdek az adott társadalmi helyzetű csoportok és egyének szükségletkielégítésének jellemző társadalmi mozgásterre, amely meghatározott értékorientatív és viszonyorientatív magatartásokat és tevékenységeket indukál.

A művelődésnek tehát nemcsak a tudatos értékorientatív mentalitás kialakításában van szerepe, hanem a tudatos viszonyorientatív magatartásmódok és szemléleti formák tudatosságának növelésében is. A művelődés mint említettük csak felkészít, felvértez meghatározott magatartás- és tevékenységmódokra, de nem azonos az adott aktivitásokkal. Napjainkban a társadalmi demokratizmus kereteinek kiszélesítésével szinte társadalmi megrendelést kaptunk az ilyen irányú felkészítésre.

A társadalmi létezés és művelődés összefüggésrendszerének vizsgálatában eddig utaltunk a társadalmi viszonyok szabta mozgástérre, az azt megjelenítő státuszokra a társadalmi struktúrában, a státuszokból következő érdekekre és a társadalmi létezés tartalmi összetevőire, előfeltételeire, az értékekre, azok jellemző dimenzióira.

Szólnom kell még itt bővebben egy, az érdekek és értékek kapcsolódásaiban közvetítő és befolyásoló szerepet játszó vonatkozásról, az értékorientációs magatartásokról és tevékenységmódokról, az értékrendekről, s ezzel ez évi témaválasztásunkat is indokolni próbálom.

Furcsa tapasztalat a nyolcvanas évek közepén, hogy az egy fészeken rokonok, az egy munkahelyen dolgozó kollegák, tehát azonos társadalmi helyzetű egyének között, eltérő értékrendjükből következően, nyomasztó és nemegyszer konfliktusos különbségek alakultak ki napjainkra. A nyolcvanas évek jelentősége az, amit mind a különböző szociológiai vizsgálatok, mind a köznapi tapasztalatok hangsúlyoznak ma már, hogy nem az alapvető tagozódási csoportok, rétegek, osztályok között találjuk ma a növekvő különbségeket /hisz itt éppen a közeledés az alapvető tendencia/, hanem az eddig azonos társadalmi helyzetű egyének között. Mintha e tények ellentmondának eddigi fejtegetéseinknek. Szinte nagyobb különbség van ma nálunk két munkás között, két mezőgazdasági dolgozó között, az együtt dolgozó értelmiségi csoport tagjai között, mint például a munkás vagy mezőgazdasági dolgozó, vagy éppen egy munkás és egy értelmiségi között.

Az azonos társadalmi helyzetű egyének között növekvő különbségeket eredményez, hogy mit tartanak értéknek, mivel azonosulnak, milyen életvitelt-életmódot alakítanak ki, mit tűznek célként önmaguk és családtagjaik elé, mire törekednek, mivel szemben vállalnak konfliktusos viszonyt, mihez alkalmazkodnak. Úgy vélem, jelenünkkel és jövőnkkel

egyenként összefügg, hogy a különböző társadalmi csoportokhoz tartozó családok, egyének milyen tevékenységi irányokat, milyen magatartásformákat választanak, hogyan alakítják természeti és társadalmi környezetüket, milyen tárgyi-dologi világot, milyen emberi-közösségi miliőt teremtenek maguk körül.

Értékválasztásaik sokrétűek és összetettek. Együtt hatnak bennük a meglévő feltételek, a fenntartásukra vagy éppen a meghaladásukra irányuló kísérletek, a törekvésekben formálódó avagy éppen máshonnan átplántált elképzelések.

Tevékenységük folyamatában és szerveződésében roppant fontos a közösségi és egyéni viszonyulások rendje, az azonosulások és elutasítások módja, a csoportok és az egyének értékrendje, amelyben tapasztalatilag és gondolatilag tükröződik, megítélik társadalmi mozgásterüket, mások és önmaguk tevékenységét, lehetőségeiket, s amely alapján megválasztják tevékenységük, magatartásuk, megnyilatkozásaik irányát, tartalmát, eszközeit és módjait.

Az egyes egyének szubjektív értékrendjének kialakulásában nagy súllyal hatnak közre azok a közvetlen emberi vonatkozások, sajátos csoportok, amelyekkel neveltetésük, művelődésük, életútjuk során kapcsolatba kerültek és kerülnek, illetve azoknak a szélesebb társadalmi közösségeknek /osztályoknak, nemzetiségeknek, nemzeteknek, népeknek/ a szokásrendszere, tradíciói, történelmileg kijegyeződő értékrendjei, amelyekhez társadalmi helyzetük alapján kötődnek az egyének.

Az egyének értékrendjének összetevői saját attitűdjeik konzekvens elrendeződése mellett elsődlegesen mindig szélesebb közösségi-társadalmi értékrendekből táplálkoznak. Tudásuk és képességeik így a kollektív tapasztalatba, erkölcsiségük a csoport- és társadalmi morálba,

szükségeik a javak együttesébe, ízlésük a szűkebb és tágabb világ esztétikai kultúrájába, politikai nézeteik a politikai hatások és konkrét érdekvizonyok adott körébe, világlátásuk az ideológiák különböző régióiba gyökerezik. Ezek az összetevők azonban mindenkor az egyén sajátos mérlegelő, megítélő, alakító, elfogadó öntevékenységével konkretizálódnak, élete meghatározó társadalmi előfeltételeivel szoros kölcsönhatásban.

Hagyományos magatartás- és tevékenységmódokban, beállítódásokban, a spontán reagálások és az ok-okozati megfontoltság közötti különböző tudatossági árnyalatokban és szinteken valósul meg viszonyuk mindennapi létezésük társadalmi előfeltételeihez. A vonatkozás módja, a megítélés és értékelés mindig akaratlagos és tudatos létezés, mégsem jelentkezik mindenkor szóbeli megfogalmazásban, nézetekként az állásfoglalásokként, hanem köznapi beidegződésként, gesztusokban, rítusokban, szokásformákban realizálódik. Különböző tudatosítási szinten - pontos vagy éppen torz, illuzórikus, hamis tudattal - alakító belső tényezője az egyének magatartásának és tevékenységének, még akkor is, ha csak részlegesen ölt gondolati-szóbeli megfogalmazást.

Az értékrend tehát a magatartási és tevékenységi módok megválasztásának és újabbak kibontakoztatásának fontos belső hajtóereje és irányítóje.

Az objektív társadalmi előfeltételek és lehetőségek, illetve maga az egyén tevékenységrendszere, alakuló attitűdjei visszahatnak és súlypontozzák, átstrukturálják az egyén értékrendjét, környezetének megítélését, értékelését, a világhoz való viszonyát, sőt azoknak a csoportoknak a közösségi értékrendjére is befolyással vannak, amelyekkel tevékenysége összefüzi. Ez a kölcsönhatás különösen nagy súlyú napjainkban, amikor a hagyományos közösségi értékrendek hatásfoka lecsökkent és a

kibontakozó öntevékenységi módok felfokozottan alakítják és átalakítják az egyének és csoportok értékrendjét és a közgondolkodást is.

Az elmúlt évtizedek nagy társadalmi változásai szétzúzták a korábbi értékrendek bázisát. Alapvetően új társadalmi viszonyokat és intézményrendszert teremtettünk. Megszüntettük a társadalmi antagonizmus forrásait. Új társadalmi tagozódási formák és velől új típusú társadalmi struktúra bontakozott ki hazánkban. A társadalmi szükségletek bővölő körhez is új, itt-ott még szűkös anyagi feltételrendszert, termelési és szolgáltatási bázist, a személyiségértékek kimunkálásához, a kultúra demokratizálásához új közoktatási és művelődési rendszert, emberségebb politikai és érintkezési formákat hoztunk létre.

Az új társadalmi körülmények, a megnehezedett gazdasági helyzet és a "most lehet!" magatartásváltozatok között egymással felelő értékrendeket, eltérő életmód-mintákat találunk az egyes egyének, családok. Ebben a helyzetben az ifjú nemzedékkel szemben különösen nagy felelőssége van a művelődésnek abban, hogy milyen értékrendek elfogadását segíti elő, s milyenek megerősítésén és érvényesítésén munkálkodik.

Az értékrendek válságáról hallunk gyakran mostanában. Úgy gondolom, túlzás válságról beszélni. Átrendeződés zajlik és versengés. Az egyes értékrendek mára már szembe-tűnő eltérése, a tevékenységirányok sokrétősége, alternatívítása növekvő választási kényszert jelent az egyes egyének-csaldók számára. Ez az értékrendek kritikai mérlegelésére, fölülvizsgálatára, átalakítására sarkall. Ebben a folyamatban mind szükségesebb, hogy választásaikhoz, ez egyéni-közösségi felelősség növekedéséhez segítséget, orientáló támogatást kapjanak a művelődés társadalmi tényezőitől is. Természetesen a művelődésügy nem maradhat magára ebben a feladatban.

Egy koherenciára törekvő marxista társadalomelméleti megközelítés keretében tettünk kísérletet egy szisztematizálási kalandban a társadalmi létezés és művelődés vonatkozásainak taglalására. Egyben arra is, hogy egymáshoz kapcsolódó panelekként, organikus művelődéseméleti nyári egyetemi programot vázoljunk fel Önöknek, amely - remélhetőleg- orientáló, segítő válaszokat ad majd korunk kérdéseinek megválaszolásához, a szubjektív tényező korszerű kiművelésén munkálkodók erőfeszítéseihöz.

Szilágyi László:

A GAZDASÁGI ÉRTÉK ÉS A SZOCIALISTA ÉRTÉKREND

1. A gazdasági érték lényege

Az ember nembeli lényegének elemzésénél egyes szerzők kihangsúlyozzák, hogy "... az ember olyan lény, aki szubjektum-objektum differenciált egysége."¹ Ennek az állításnak a helyességét a következő marxi gondolatok igazolják: "Az ember a természetből él, ez azt jelenti: a természet az ő teste, amellyel állandó folyamatban kell maradnia, hogy meg ne haljon. Hogy az ember fizikai és szellemi élete összefügg a természettel, annak nem más az értelme, mint hogy a természet összefügg önmagával, mert az ember a természet része."² Az ember nem-beliségének megvalósulását csak azáltal éri el, hogy "... az egész természetet az ember szerveetlen testévé teszi, mind annyiban, hogy a természet 1. közvetlen lét-fenntartási eszköz, mind annyiban, hogy 2. élettevékenységének az anyaga, a tárgya és a szerszáma."³

Minden olyan természeti dolog, "külső tárgy" tehát, amely "tulajdonságainál fogva valamiféle emberi szükségletet" képes kielégíteni, s ezáltal az ember nembeli létének, tevékenységének alapértékeit konstituálni, a gazdasági, anyagi érték marxi kategóriájába tartozik. Eppen ezért az anyagi jelenségek ilyen szempontból vett hasznosság képezi Marx felfogásában a gazdasági, anyagi érték egyetemes, minden időben érvényes társadalomontológiai kategóriájának lényegi kritériumát, bármilyen konkrét, történelmileg meghatározott jelenségformájában, így pl.

az áruformában vagy pénzformában egzisztáljon is. Ezért nem mulasztja ezt el Marx kihangsúlyozni akkor ~~sem~~, amikor a gazdasági érték /áru/ társadalmi formájának ellentmondásos egységét elemzi.

"Valamely dolog hasznossága használati értékke teszi azt. De ez a hasznosság nem lóg a levegőben. Az árutest tulajdonságai szabják meg, s ezért nem létezik nélküle... Használati értékek alkotják a gazdaság anyagi tartalmát, bármilyen is a társadalmi formája."⁴

A gazdasági, anyagi érték létezésének általános érvényű marxi kategóriája tehát azon lényegi kritériumon kívül, hogy az valamilyen nembeli emberi szükséglet kielégítésének képességével rendelkezzék, semmilyen további tartalmi vagy formai megszorításokat nem tartalmaz.

"E szükségletek természete, hogy például a gyomorból vagy a képzeletből fakadnak-e, mit sem változtat a lényegen. Arról sincs itt szó, hogyan elégíti ki ez a dolog az emberi szükségletet, közvetlenül, mint létfenntartási eszköz, azaz mint élvezeti tárgy, vagy pedig kerülő úton, mint termelési eszköz."⁵ S továbbá - mint egyéb helyeken kifejti - ennek az értéknek a léte attól sem függ, hogy a dolgok milyen forrásokból nyerik ezt a hasznos képességüket; közvetlenül a természetből, erőinek, törvényeinek spontán formáló hatásából, vagy tudatos emberi munkából származik-e?

A kifejtettek alapján a gazdasági, anyagi érték marxi kategóriáját általános érvényűen így fogalmazhatjuk meg: objektív természeti dolgok és jelenségek, amelyek az ember nembeli gazdaságának létrehozásához nélkülözhetetlen természeti adottságokkal közvetve vagy közvetlenül rendelkeznek.

2. A gazdasági érték helye a szocializmusban

A gazdasági értékek helyének megítélése a különböző történelmi korok, társadalmi-gazdasági alakulatok uralkodó értékhierarchiájában két szélsőség között mozog. A középkori feudalizmus uralkodó vallásos értékhierarchiájában például az anyagi gazdagság, s egyáltalán a lélek anyagi "porhüvelyben" való ideiglenes tartózkodása a "földi létben" egyértelműen másodlagos, alárendelt szerepet játszott a "lelki gazdagság" földi, s különösen túlvilági létével szemben. Ezt az értékorientációt fémjelzi a bibliából ismert hasonlat: "Könnyebb a tevének átjutni a tű fokán, mint a gazdagnak bejutni a mennyeknek országába", illetve az Assisi Szent Ferenctől származó mondás, miszerint "Csak annyi test kell nekem, hogy lelkemet megtartsa."

A másik szélsőség pedig a kapitalizmus, ahol a földi anyagi gazdagság minél nagyobb mennyiségű hajszolása, felhalmozása, fő céljá szentesítése minden más értéket maga alá rendel.

Marx nem állít fel a kommunizmusra, s annak alsó, szocialista fejlődési szakaszára vonatkozóan sem az emberi értékek nembeli gazdagságától tartalmára nézve elűtő új értékrendet, hanem annak e termelési viszonyok közötti sajátos érvényesülési lehetőségében, módjában jellemzi specifikusan szocialista-kommunista minőségi vonásait.

"Láttuk, hogy a szocializmus előfeltevése mellett milyen jelentősége van az emberi szükségletek gazdagságának és ennél fogva a termelés új módjának, valamint a termelés új tárgyának is. Az emberi lényegi erő új tevékenykedése és az emberi lényeg új gazdagodása. A magántulajdonon belül ez a jelentőség fordított. Minden ember arra spekulál, hogy a másiknak új szükségletet teremtsen,

hogy őt új áldozatra kényszerítse, új függőségbe helyezze és az élvezet és ezzel a gazdasági tönkremenés új módjára csábítsa."⁶

A szocializmusban tehát az egyetemes érték, az ember nembeli önmegvalósulásának, nagyobb fokú kiteljesedésének, értékgazdagodásának az a specifikuma, hogy egyések emberi értékei, "élvezetei" nem mások gazdasági értékeinek feláldozása s ezáltal "szenvedései" fokozódásának antagonisztikus ellentétességén keresztül növekedhetnek. Végkifejlődésében, a kommunizmus felső fokán "az egyének mindenirányú fejlődésével a termelőerők is növekedtek, és a kollektív gazdagság minden forrása bővebben buzog",⁷ mely a társadalom minden egyes tagja számára lehetővé teszi mindenoldalú szükségletének a kielégítését, a "mindenkinék szükségletei szerint!" elv megvalósulását.

Igaz, hogy napjainkban, azaz a szocializmusban "... nem olyan kommunista társadalommal van dolgunk, amely a saját alapján kifejlődött, hanem ellenkezőleg, olyanal, amely a tőkés társadalomból éppenhogy keletkezik: amely tehát minden vonatkozásban, gazdaságilag, erkölcsileg, szellemileg még magán viseli annak a régi társadalomnak anyajegyeit, melynek méhéből származik."⁸

S ez az anyajegy mindenekelőtt abban mutatkozik meg, hogy a termelőerők, a kollektív gazdagság forrása még nem "buzog" olyan bőven, hogy mindenfajta ellentmondást meg tudna szüntetni az emberi gazdagság teljes szükséglete szerinti kielégítésében. Ezért a szocializmusban megszűnik ugyan az értékből való részesedésben az osztálytagozódáson nyugvó antagonizmus, de megmarad a dolgozó egyédek, individuumok, dolgozó rétegek közötti nem antagonisztikus ellentmondás. Ennek a szocialista termelési viszonyok alapján lehetséges, a szocialista termelőerők fejlesztési igényét és a dolgozók igazságérzetét is legjobban kielégítő feloldási módja: a munka szerinti részesedés,

elosztás törvénye. E törvény érvényesülése szintén a cse-re univerzalitásán alapul, mert lényege, hogy a dolgozó "ugyanazt a munkamennyiséget, amelyet a társadalomnak az egyik formában adott, visszakapja a másik formában.

Itt nyilvánvalóan ugyanaz az elv uralkodik, amely az árucserét szabályozza, amennyiben ez egyenértékek cseréje."⁹ Ezen elvi hasonlóság mellett azonban a "tartalom és a forma megváltozott, mert a megváltozott körülmények között senki a munkáján kívül egyebet nem adhat, és mert másfelől egyéni fogyasztási eszközökön kívül semmi sem mehet át az egyesek tulajdonába."¹⁰

Ebből aztán az a további sajátosság következik, hogy ez a csere semmiképpen nem a teljes egyenértékek cseréje, hanem csak a "munkaszolgáltatásaikkal arányos" csere, mert ahhoz, hogy a társadalom és az egyes dolgozó között azonos érték cseréje menjen végbe, az eleve levonásra kerülő értéket /termelési eszközök, társadalmi fogyasztási alap stb./ is el kellene osztani a dolgozók között, mert ezt is az ő munkájuk hozta létre. De hogy ez nem lehetséges, arra különös nyomatékkal hívja fel Marx a figyelmet éppen idézett írásában.

Összefoglalóan tehát a szocializmusban is feltételezett marxi értékrend specifikumáról megállapíthatjuk, hogy

- a sokoldalú, univerzális nembeli gazdagságra való törekvést tüzi ki értékrendje hierarchiájának legfőbb célértékeként;

- az anyagi termelőerők bázisának viszonylagos fejletlensége következtében azonban társadalmi szinten mind az anyagi, mind a nem anyagi értékek termelésének, alkotásának viszonylagos szűkösségével kell számolnunk a társadalom teljes értékzükségletéhez képest;

- ez a tény az individuumok egymáshoz viszonyított sokoldalú gazdasági lehetőségeiben, a társadalmi össz-

érték elosztásában még nem antagonisztikus ellentmondásokat szül, mert a kielégítés össztársadalmi lehetőségének szüksége az egyéneket is korlátok közé szorítja;

- az egyéneken ez okból kiváltott, gazdagodásuk teljességére való törekvésükben még összeütközésbe kerülhetnek egymás érdekeivel, mely ellentmondásnak a társadalom és az egyén számára egyaránt legalkalmasabb feloldási módja a munka szerinti elosztás;

- hogy e törvény a különböző munkák elosztásában és eközben szükségszerű cseréjében megbízható egzaktssággal tudja az értékeket korlátozó és differenciáló /az elosztásban/, valamint egyenértékesítő /a cserében/ szerepét betölteni, a szocializmusban is szükségszerű, a különböző értéktremtő munkák egységes absztrakt tartalmuk alapján való számbavétele és az egyenértékcsere elvének módosult érvényesülése /attól függetlenül, hogy áruformát ölt-e vagy sem/.

A szocialista értékrend marxi koncepciójának megismerése után, melyet Marx még csak a szocializmus "feltételezett" viszonyai között és így csak fő vonásaiban, általánosabb elvi tételekként fejtett ki - megkíséreljük azt is megvizsgálni, hogy hogyan alkalmazhatók ezek napjaink szocialista gyakorlatában, elsősorban olyan kérdéseknek a megoldásában, mint például: "hogyan éljünk?", "szocialista életmód, életvitel", "társadalmi tervezés" stb.

Ennek vizsgálatához abból kell tehát kiindulnunk, hogy a marxi értékhierarchiában, mint azt fentebb kifejtettük, az emberi nembeli értékek gazdagsága áll végső célértékként a legmagasabb fokón, s minden egyéb - így köztük az anyagi, gazdasági értékvilág - kielégítésének időbeni elsődlegessége ellenére is az eszközértékek ez alárendelt rangsorába tartozik. Hiszen az egész marxi értékrend eddig kifejtett lényegéből következik, hogy az ember nembeliségének minősége éppen ott kezdődik, s annak arányában haladja túl a többi élőlényekét, amely-

nyiben pusztá természeti, biológiai létét biztosító anyagi értékek fogyasztásán túli, nem anyagi értékek harmónikus gazdagságát tudja önmagában kiteljesíteni. S ennek előrehaladása mértékében válik az anyagi értékeken belül is egyre nagyobb hányada éppen e nem anyagi értékek alkotásának közvetlen eszközévé a pusztá biológiai létet biztosító "anyagcserére" szolgáló anyagi értékek szűkülő aránya mellett. Gondoljunk csak a kulturális, egészségügyi, politikai, ideológiai stb. értékek alkotásának s hatékonyságuk növelésének gyorsan növekvő eszköz, valamint üzemelésükhöz szükséges anyagi értékek igényének növekedésére. S ez utóbbi növekvő arányú anyagi értékek eleve a közreműködésükkel konstituált nem anyagi értékek prizmáján keresztül értékelődnek maguk is a komplex, harmónikus értékorientáció hierarchiájában.

3. A szocialista értékrend arányossági és tervezési kérdései

A szocialista értékrend a különböző értékminőségek heterogén, változó elemeinek a komplexitásából épül fel. Ugyanakkor egyfajta értékminőség mégis egységbe fűzi őket: ez pedig, hogy életrehívásuk csak céltudatos értékteremtő emberi tevékenységgel, munkával lehetséges. Mégpedig úgy az anyagi, mint a nem anyagi értékeké! Tévedés azt hinni, hogy a marxi eszmerendszerben csak az anyagi, gazdasági értékek forrása a munka, a termelés. Ezt cáfolja Marx számtalan olyan kifejezése, mint "szellemi termelés", "művészeti termelés" stb. Vagy a következő szövegrész is: "... a szellemi és az anyagi termelés közötti összefüggés megvizsgálásához mindenekelőtt az szükséges, hogy magát az anyagi termelést ne általános kategóriaként, hanem meghatározott történelmi formájában fogjuk meg."¹¹

S ha tényleg így járunk el, s az értékek világát abban a konkrét történelmi meghatározottságában fogjuk meg.

hogy például Magyarországon napjainkban közel 5 millió dolgozóból 4 millió munkája teremt anyagi, 1 millióé pedig nem anyagi értékeket, akkor ebből azonnal két további meghatározottság következik:

- Egy társadalmi egység értékteremtő képessége társadalmi munkaerőalapjától függően mennyiségileg objektíve korlátozott, behatárolt.

- E korlátozott globális absztrakt munkaértéket, mint a heterogén értéktermelés közös bázisát valamennyi igényelt értékminőség konstituálására kell meghatározott arányban felosztani.

S a tudatos szocialista társadalmi-gazdasági tervezés központi feladatává, s egyben problémájává éppen annak meghatározása válik, milyen minőségű értékek milyen objektív aránya lesz képes az előre szűkös lehetőségből olyan értékstruktúrát létrehívni, mely szinten képes optimálisan, a társadalom valamennyi tagjának személyiség-értékeit harmónikusan kibontákoztatni.

Milyen felismert objektív összefüggésekre, törvényre építve lehet a szocialista ember fejlődéséért felelős döntéseket hozó párt- és állami vezetésnek támaszkodnia a szocialista értékstruktúra alkotóelemeit s arányváltozásait megszabó életmódpolitikájának, s konkrét fejlesztési terveinek kialakításában?

Mindenekelőtt tisztában kell lenniök a szocialista életminőség, értékrend elemezett általános marx kritériumaival, fejlődési tendenciáival.

Majd ezt az általános célt kell szembesíteni a megvalósítás adott konkrét történelmi feltételek közötti lehetőségeivel. Ehhez a következő további objektív tényezőket kell a lehető legpontosabban felmérni, számbávenni:

- az adott időben a globális társadalmi értékalkotásba bevont, illetve tervidőszakban bevönható dolgozók létszámát, teljesített munkaóráinak számát;

- ezen összértékalkotók megoszlási arányát a különböző minőségű értékek közvetlen termelésében, illetve konstituálódásukat közvetlenül kiváltó feltételek létrehozásában;

- az így rendelkezésre álló összértékalkotó potenciál milyen eredményt produkál globálisan és minőségi szerkezeti megoszlásában;

- s végül e két tényező, azaz az értékalkotó potenciál /input/ és eredményének /output/ egybevetése révén megismerni az összevont társadalmi szintű, valamint a különböző minőségű értékteremtés hatékonyágát.

A tudatos továbbfejlesztés irányát mindig a jelen ezen legfőbb determinánsainak értékelése alapján lehet megszabni. Milyen jelzésekből lehet az adott értékalkotás és értékszükséglet helyes adott arányáról s változtatásának irányáról dönteni?

Itt már figyelembe kell venni azokat az elosztási törvényeket, konkrét normákat, módokat is, amelyek a szocializmusban az arányosság e két fő pillére között a kölcsönhatásos egység kapcsolatát biztosítják. A fejlett szocializmus építésének periódusában, országonként változó arányban, de mindenhol két fő formában és norma szerint teremődik meg az értékalkotás és értékszükséglet közötti eleven kapcsolat:

1. A munka szerinti elosztás /tevékenységcsere/ megszabta arányban az értékek árucseré formájában.
2. Az eltérő értékszükségletek arányában, de nem árucseré formájában. Lássuk ezeket kissé bővebben.

1. Azon értékminőségek esetében, amelyek a szocializmus viszonyai között is bekerülnek az áruformákba, azaz áruvá válnak /legnagyobb súllyal a gazdasági értékek, de bizonyos arányban tudományos eredmények, licencek, know-how-ók, kulturális értékek, könyvek, festmények, színházak, mozik, sportrendezvények, egészségügyi szolgáltatások stb.

nem ingyenes fajtái, gyógyszerek stb./, a szükséglet struktúráját, arányait minden individuum önállóan rangsorolja a munkája alapján szerzett értékvolumen keretein belül. S mert össz-szükségletéhez képest ez a munkával szerzett homogén /rendszerint pénzformájú/ cserekerete még eleve szűkös, e rangsorolásában szükségszerűen szerepet játszik a "racionális gazdálkodás" elve is. Azaz döntését befolyásolja az egyes értékminőségek cserearánya, azaz ára is. Tehát a különböző áruformában megvásárolható értékminőség adott árarányait figyelembe véve fog úgy variálni, hogy az általa elfogadott életminőségnek megfelelő értékorientációja alapján az adott csereérték keretben a lehető legnagyobb használati érték-effektivitást tudja realizálni. Éppen ezért, ha ezek az árarányok, illetve akár egynek az ára is megváltozik /jelentősen, érzékelhetően/, akkor ez megváltoztatja a vásárlandó értékminőségek struktúráját, s ezek egymáshoz viszonyított arányát is.

- Az egyének ilyen módon rangsorolt értékszükségleti struktúrájának és arányainak országos szintű összegeződése jelenik aztán meg az árucsera-kapcsolatok törvényei szerint egy meghatározott globális és belső struktúrájú értékkeresletként. Az adott össztársadalmi értéktermelés globalitása és belső szerkezeti megoszlásának megegyezése a kereslettel, s az értékalkotás optimális aránya is miként valósul meg, arra a cserearányok az értéktörvény mechanizmusa alapján megbízható választ adnak. Amelyik értékminőségből egyenlő értékű cserearányban elégíthető ki a teljes kereslet, abból arányosan, amelyikből magasabb csereérték. ellenében /magasabb áron/, abból kevesebbet, amelyikből pedig alacsonyabb csereérték ellenében, abból többet alkottak az optimális arányhoz képest. A két értékfajtában tehát bizonyos aránytalanság állt elő.

Figyelembe kell venni, hogy az értéktörvény követelménye szerint ezen arányossági vagy aránytalansági jelzések

"közömbösek" az életminőség specifikus struktúrájával szemben. Olyan értelemben, hogy az értéktörvény az árak emelkedésével és csökkenésével a tényleges kereslet növekvő vagy csökkenő arányához igazítja automatikusan az adott fajta értéktermelést. De aztán, hogy ez az arány milyen életminőséget konstituál, tőkést vagy szocialistát, az már őt "nem érdekli." Bármilyen törekvéstől predesztinált keresletstruktúrát érvényesít a maga automatizmusával. Így a különböző tényezők hatására torzított olyan keresletstruktúrát is, mely nem felel meg a szocialista életminőség kialakulásának.

S ilyen torzító tényezőkre hazai irodalmunkban éppen az utóbbi években megjelent tanulmányokban mutatnak rá nyomtatékosan a különböző szerzők. Így például Tőkei Ferenc a marx-i un. "nyers" kommunizmusról szóló bíráló gondolatokkal kapcsolatban megjegyzi: "Kétségtelen, hogy a 'nyers' kommunizmus emberi és világtörténelmi szempontból való 'aláválósága', kezdetlegessége még nem tűnt el, nem tűnhetett el a mi szocializmusunkból sem, a szocializmus építésének immár több mint fél évszázados története néhány fontos vonatkozásban reprodukálta, sőt részben még ma is reprodukálja a Marx előtti >nyers< kommunizmus vonásait."¹²

Karikó Sándor - Tőkei előbbi gondolatainak helyesléseivel leszögezi: "Ugyanis a >nyers kommunizmus<-ra jellemző kezdetleges jegyek /a> hatalomként konstituálódó irigység<, a> közvetlen birtoklási vágy<, a> kispolgári egyenlősítési vágy<, az> ember személyiségének tagadása< /mellé odahelyezhetők újabb, Marx által felismert és elemzett mozzanatok, mint a polgári jogegyenlőség> visszássága<, a> modern és öröklött nyomorúságok< kiváltotta kínzás, valamint a> magántulajdon ostobákká, egyoldalúakká< tevő hatása. S ezek mint objektív jellegű ellentmondások, együttesen egyfajta> egésszé<, a visszahúzó erők gyűjtőmedencéjévé állnak össze. Ily módon a>nyers kommunizmus< jegyeinek értelmezése mai reális folyamatok érzékeltetésére nem

tűnhet >merő konstruálásnak< , inkább a valóság dialektikája számbavételének."¹³

Kozma Ferenc a mai "jóléti ideál torzulásának forrásait" a következőkben jelöli meg:

"- A felszabadulás előtti, az úri életformát utánzó kispolgáriság életideálja néhány vonásának továbbélése. Ez különösen a deklasszált rétegek idősebb nemzedékénél, valamint vidéken figyelhető meg.

- A szocialista társadalom pórusaiban utóvirágzásnak indult a kispolgárság >felső< /közkeletű kifejezéssel élve >nagymenő< / rétegei életmódjának kisugárzása a dolgozó-rétegekre.

A fejlett tőkésországokból importál életideál, a fogyasztói társadalom illúzióinak kisugárzása a szocialista társadalomban kialakulófélben lévő életformára."¹⁴

Tütő László Marx idevonatkozó gondolatainak elemzése után ugyancsak arra a konklúzióra jut, hogy "... a szocializmusban élő ember szükségképpen két közösség polgára: egyidejűleg tagja az árutermelésből következő pénz-közösségnek és a társadalmi alkotóközösségnek... Amellett azonban, hogy a szocializmusban e két közösség viszonylagos egységgé is formál, távlataiban szükségképpen küzdelmük van túlsúlyban."¹⁵ Majd kifejti néhány fő vonásában, hogy a kettős értékorientáció küzdelmének eredményeképpen hogyan változik a szocialista értékrend a szocializmus építése különböző fejlődési periódusainak, sőt az ezekkel adekvát gazdaságirányítási rendszerek hatásának történelmi konkrétságában.

Az idézetek egybehangzóan meggyőznek bennünket, hogy a szocializmusban még "átkos örökségként", nemkívánatos "külső hatásként", illetve ezek alapján "újratermelő" jelenségként kiküszöbölhetetlenül számolnunk

kell azokkal a tényezőkkel, amelyek a dolgozók valóságos szocialista minőségű értéktudatát torzítják. Következésképpen a hamis értékorientációtól motivált spontán értékkeresleti struktúrának megfelelő értékteremtési arány nem szolgálná a szocialista embert konstituáló szocialista életmód lehető leggyorsabb, tudatosan irányított kialakítását.

A társadalmi fejlődést irányító vezetésnek el kell bírálnia, felül kell vizsgálnia ezeket az arányokat, a szocialista életminőség kibontakoztatásának aspektusából. S így olyan eredményre juthat, hogy éppen azon értékminőségek fogyasztásának, s így termelésének a növelése volna optimálisabb, melynek az értéktörvény a hamis értéktudat alapján indukált keresletarány alapján éppen visszaszorítására fejti ki hatását és fordítva. Ma már azonban elméletileg világos és gyakorlatilag is beigazolódott, hogy ilyen irányú értékteremtési struktúra kialakítására is fel lehet használni az értéktörvény szabályozó automatizmusát. Mégpedig a hazánkban is ismert és alkalmazott árpreferenciákkal, illetve diszpreferenciákkal. Azon előbbieken kifejtett összefüggés alapján, hogy az egyének értékkereslete struktúrájának és arányának rangsorolásában szerepet játszik az egyes értékminőségek ára, cserearánya. Így erre apellálva azon értékminőségek árát, melynek fogyasztásnövelése szükségesnek és lehetségesnek ítéltetett, értékük alá csökkentik /dotációval így befolyásolják/ vagy éppen fordítva. Ezek a cserearányok már az egyéni rangsorolásnál a szocialista életminőséget konstituáló értékek nagyobb arányú keresletét, ellenkezőeknek pedig csökkenését fogják ösztönözni. Társadalmi-gazdasági tervezésünk szabályozóit tehát úgy kell alakítanunk, hogy az értéktörvény is a társadalmi szinten ilyen módon integrálódott szocialista célú keresleti arányokat "optimalizálja", s juttassa érvényre a maga korlátozott s befolyásolt mechanizmusával. Ha a

szabályozás ehhez nem elég rugalmas, akkor az egyes értékminőségek alkotásának hiányosságát nem cserearányaik, hanem olyan torz jelenségek hozzák felszínre, mint a pult alóli árúsítás, csúszópénz és a "szocialista összeköttetés" erkölcsi értékcsökkenései.

2. Az értékteremtés és értékszükséglet közötti kölcsönhatást az értékminőségek egyre bővülő körére vonatkozóan azonban nem a munka szerinti elosztás aránya és áruformája, hanem a differenciált értékszükségletek aránya és nem áruformája, többségében ún. társadalmi juttatás közvetíti. Vizsgáljuk meg, milyen összefüggések felismerése adhat támpontot a társadalmi-gazdasági vezetés számára a helyes arány tudatos kialakítására?

Ezen értékek iránti szükségleteket már nem kívánja korlátozni a szocialista rendszer az egyének munkavégző képességétől, hanem a ténylegesen felmerülő igényeknek megfelelő differenciáltságban törekszik kielégíteni. Kétségtelen, hogy ezen értékek igénybevétele már a kommunizmusban megvalósuló "szükségletek szerinti" elosztási elvvel mutat rokonságot. Mégis nagy hiba volna ezt azzal teljesen azonosítani, noha sajnos elméletileg még sokszor ez történik. Azt ugyanis, hogy ez lényegileg még szintén a szocialista elosztásnak kétségtelenül a munka szerinti domináns elosztási elvet kiegészítő, szocialista jellegű normája, ugyancsak viszonylagos szűkössege, korlátozottsága bizonyítja. Értéket alkotó /termelő/ erőinek viszonylagos fejletlensége ugyanis az ilyen módon elosztásra kerülő értékminőségek alkotását is behatárolja. Ebből következik, hogy e munka szerinti kereslettől nem korlátozott értékek "szükséglet szerinti" elosztása még csak azt a lehetőséget jelenti, hogy e szűkös össztársadalmi értéktermelés keretei között a tényleges szükségletnek megfelelő arányban differenciáltan, de még nem az ésszerűen, hasznosan elfogyasztható teljességében részesedhetnek.

A "szükséglet szerinti" elosztás kommunista elvének pedig ez utóbbi a kritériuma.

Ezért a nem áru értékek alkotása és szükséglete közötti optimális arány tudatos kialakításához az ilyen értékek iránti ténylegesen, megalapozottan felmerülő igények közvetlen felmért mennyiségéből és minőségéből kell tényszerűen kiindulni. Itt ugyanis az igények nem jelentkeznek egy bizonyos összegű pénzben közvetett módon kifejezett nagyobb vagy kisebb kereslet formájában. A közvetlen, naturális formában jelentkező szükségletek felmérése tehát az ezen értékeket alkotó, szolgáltató, szervező szervek és intézmények képesek és hivatottak, mint például az iskolák, óvodák, napközik, könyvtárak, kulturházak, rendelőintézetek, kórházak, bíróságok, rendőrségek, tanácsok jogszolgáltató, szociális, kommunális ügyeket intéző szervei stb..

Ezen intézmények közvetlen tevékenysége révén realizálható értékszükségletek kielégítését a szocialista egyenlőség, társadalmi tulajdon alapján nem lehet megtagadni egyetlen állampolgártól sem ténylegesen, ellenőrzöttén igazolt esetekben és mértékben. Vagyis akinek műtetre van szüksége élete fenntartásához, korlátlanul részesednie kell mindezen egészségügyi szolgáltatásból - végzett munkájának arányától függetlenül -, ha nem is lehet mindenki számára ezen műtétek leghíresebb professzorait és klinikáit /pedig az igénye erre is fennáll/ biztosítani; ha valakinek 8 gyermeke van, akkor ennek nyolcszoros mértékben kell a szülészeti szobától kezdve napközín, óvodán stb. keresztül az egyetemig /ha tehetséges is/ a kulturális szolgáltatások értékeit nyújtani, mint az egy gyerekesnek stb., de megint nem feltétlenül mindenkinek a leghíresebb, "legdivatosabb" oktatási, kulturális intézményekben is.

Ezen reális értékszükségleteket kell tehát egybevetni a szocialista vezetésnek az optimális arányok kialakításakor a megfelelő értékminőségeket alkotó kapacitásokkal. S a feladatot olyan szintű és arányú értékterelő kapacitásokkal lehet és kell optimálisan megoldani, amely a társadalom korlátozott mennyiségű összértékalkotó képességéből indul ki. S ennek alapján rangsorolják a különféle szükségletek mennyiségi és színvonalbeli kielégítését. Ez a rangsor nem akkor lesz helyes, ha egyesekből mindenki számára teljes mértékű, legmagasabb színvonalú szükségletkielégítést biztosít, másokból pedig tömegesen nem képes biztosítani a legelemibb létfontosságú igényeket sem, hanem ha mindenfajta tömegesen fellépő igényt minden igazolt igénylő számára, az adott lehetőség kereteitől egyformán korlátozott színvonalon képes kielégíteni.

A gyakorlatban mindig egy tárgyilagosan kialakult arányból kell a vezetésnek kiindulnia és azt szembesíteni a kifejtett elvi követelményekkel. Ezért a tapasztalt aránytalanságokkal, feszültségekkel kapcsolatban mindennek előtt a nem áru jellegű értékek esetében is a "hamis értéktudat" szocialista életcél deformáló hatásait kell kiszűrni. S ezután változtatni az arányokon olyan jelzésekkel kiindulva, melyek többnyire ezeken a területeken is a szocialista erkölcsi értékek nagyfokú károsodását tükrözi.

Aránytalansági jelzések, melyek az igénylők ezen értékek mennyiségi és minőségi odajuttatásában döntést hozó személyek, testületek kivételkezésének, "jóindulatának" megnyerése érdekében használják fel a személyi összeköttetések minden elképzelhető, közvetlen és közvetett, rokoni, baráti, ismerősi szálait. De ha ilyet nem találunk akkor az áru, azaz csereértékeknek egy nem az árucsere egyenértékű törvénye szerinti sajátos "cserejé" segítségével próbálják az értékvilág hivatalosan árucsereből kivá-

tartományát maszek alapon az "árucserébe" mégis bevonni... Ez a helyzet a korrupció, "csúszópénz", "hálapénz" és egyéb módon történő megvesztegetés kiírthatatlan melegágya. Ez a jelenség egyben az áru és nem áru formájú értékek alkotása közötti aránytalanságra is felhívja a figyelmet.

Gyakori, hogy akiknek egyik ügyeskedési módon sincs lehetőségük az ilyen értékek nagyobb mértékű elsajátítására, azok politikai, társadalmi szervezeteken keresztül adnak hangot elégedetlenségüknek.

A kifejtettek alapján megállapíthatjuk, hogy a szocialista értékrend minőségét, belső strukturális összetétel és ezeknek mennyiségi arányosságát teljesen nem lehet semmilyen törvény, automatizmus, mechanizmus spontán alakító hatására bízni. Ezeknek tudatos, helyes és folyamatos kialakítása csak olyan magas elméleti tudással, felelősséggel rendelkező, osztársadalmi szintű párt- és állami, egyéb demokratikus vezető szervek, testületek döntéseivel lehetséges, amelyek elfogulatlanul tudnak ellenállni az egyes értékminőségek alkotásáért felelős szakszervek saját jelentőségüket rendszerint túlértékelő, elfogult nyomásának. Csakis a szocialista minőségű értékrend egészének, egységének, harmóniájának szempontjait juttathatják érvényre elsődlegesen, a részértékek eltúlzása vagy elhanyagolása helyett.

Ahhoz, hogy a társadalmi értékvilág alkotása, elsajátítása, tervezése, optimalizálása, univerzális cseréje valóban a szocialista társadalom lényegének megfelelő törvényszerűségek tudatossága alapján valósulhasson meg, szükség van még a szocializmusban is - az áruterelés fennmaradása miatt is - az értékvilág közös értékszubsztanciájának önállóan mozgó általános kifejezésére, mércerendszerére: a pénzre.

Erre a legmodernebb, belső érték nélküli pénz vált technikailag is alkalmassá, mert magának sincs anyagi értéke, így burkának és árutestisége korlátainak levételével ugyanúgy képessé vált a nem tárgyasult absztrakt munka közvetlen és egzakt mérésére, értékképviselésére, mint a tárgyasult anyagi termelő munkáéra.

Meggyőződésünk szerint az érték-kategóriának mind-ezen általánosabb filozófiai, majd konkrétabb szociológiai és közgazdasági aspektusból való komplex elméleti kutatása szükséges ahhoz, hogy a szocialista értékrendet, életmódot ne csak magyarázgassuk, hanem tudatosan és minél eredményesebben valósággá is változtassuk.

JEGYZÉTEK

1. Makó István: Az érdek dialektikája. Érdektípusok.
"Érdekviszonyok a szocializmusban". /Tanulmánykötet/
Kossuth 1973.38.o.
2. Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok. Bp. 1962.49.o.
3. Uo.
4. Marx: A tőke I. MÉM 23.köt. Bp. 1967. 42.o.
5. I.m. 41.o.
6. Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. Bp.
1962. 79.o.
7. Marx: A gothai program kritikája. MÉM 19.köt. 1969.
19.o.
8. I.m. 18.o.
9. Uo.
10. Uo.
11. Marx: Értéktöbblet-elméletek. Első rész. Bp.1958.
249.o.
12. Tókei Ferenc: A szocializmus dialektikájához. Kos-
suth 1974. 8.o.
13. Karikó Sándor: Gondolatok a tőke diadaláról és kísér-
téséről. Valóság, 1979. 1.sz. 75.o.

14. Kozma Ferenc: Jólét szocialista módon. Kossuth
1976. 98-99.o.
15. Tütő László: A szocialista értékrend fejlődéséről.
Társadalmi Szemle, 1979. 1.sz.. 54-55.o.

ÉRTÉKELSAJÁTÍTÁSRÓL ÉS AZ ÉRTÉKREND STRUKTURÁLÓDÁSÁRÓL

(T é z i s e k)

1. Az értékek elsajátításának és elrendeződésüknek folyamatait elemezni kívánva mindenekelőtt azt célszerű hangsúlyoznunk: a személyiség értékrendjének kialakulását olyan, genetikai diszpozíción alapuló történetnek véljük, amely a szocializálódással konkretizálódik. Az iménti kijelentés első egységének kifejtésétől ez alkalommal eltekintünk, nem fejtjük ki tehát azt, hogy mennyire érezzük elfogadhatónak és lényegesnek azokat a fiziológusok által napjainkban oly gyakran hangoztatott modellálási kísérleteket, melyek - végső soron, s filozófiai alapjaikat illetően - egy platóni-kanti apriorizmus feltételezésével adnak magyarázatot alapvető értékek megjelenésére. /A hazai irodalomból talán elegendő Grastyán munkásságának ezirányú eredményeit felidézni./

2. Jogosnak tartjuk Váriné etimológiai jellegű fejtegetését, amely szerint már a fogalom maga /tudniillik a szocializáció fogalma/ félrevezető. Azt az előfeltevést hajlamos ugyanis sugallni, hogy az individuum - egy bizonyos életkorig - pusztán biológiai adatokkal adekvátan leírható lény, s ezen leírásához csak életkorának előrehaladásával kell hozzászerkesztenünk a társas-társadalmi környezet nyomásának hála, megjelenő paramétereit. Ígyképpen a társas-társadalmi - egy ideig legalábbis - független lenné az individuumtól, s a társas-társadalmi értékek is transzcendensek volnának.

Az imént említett merevségen mintha oldani lenne képes Mead felfogása: szerinte a kölcsönhatásból /az interakcióból/ célszerű kiindulnunk - a társadalmat aktuálisan reprezentáló csoportok, s az egyén közötti interakciók szocializálnak. Mindehhez persze tudomásul kell vennünk azt is, mit hoz magával pszichofiziológiai adottságként az egyén! S az individuális különbségek egy nem elhanyagolható hányada ebből is fakadhat /pl. introverzió - extraverzió/.

3. Az interakció a termelés folyamatában, közvetítő /objektívációs/rendszerek által valósul meg. Különbösen fontos minimális objektívációs rendszerként a nyelv /vö. Lacan/, s az anya-gyermek kapcsolat. Az anya-gyermek kapcsolat alakíthatja ki igazán látványos formában az azonosulási készséget, amely család-gyermek kapcsolattá, a kortárs-csoportokat is asszimiláló, vonatkozási csoportokat is kialakító alakzattá szélesedik. Nagyon szembe etűnő itt - a nyelvhez hasonlóan - a szelekció és a strukturálódás: az tehát, hogy az ember válogat és egységbe hoz, értékkel ruház fel valamit, mert tudatosan előnybe részesíti azt más dolgokkal /tulajdonságokkal/, személyekkel szemben, s szisztematizál, hierarchizál.

4. Azért, hogy az eddig elmondott összefüggések érzékletesebbek és behatódiban tárgyalhatók legyenek, néhány olyan, a szociálpszichológiában napjainkban divatban lévő teóriát ismertetünk, amelyek egyébként is konzisztensek egymással többé-kevésbé /nem csak az köti össze őket, hogy divatosak/. A szimpátia és a hasonlóság érték-tételezésének néhány sajátosságáról, majd az együttműködés-versengés és az igazságos elosztás értékstruktúráinak jellemzőiről fogunk beszélni.

5. Mindenekelőtt Maisonneuve igen eredeti szemléletű tanulmányára hagyatkozunk, amely a kedvelt egyének megismerésének folyamatát a hasonlóság felfedezéseként

értelmezi. Maisonneuve a beleélés Scheler-től származó fogalmát vezeti be azért, hogy feltehesse alapvető kérdéseit:

1. Azokat, akiket szeretünk, illetve akiktől távol tartjuk magunkat, tárgyilagosan vagy nem tárgyilagosan észleljük-e?
2. Azokat, akiket szeretünk, illetve nem kedvelünk, más-ként észleljük-e, mint akiket ismerünk ugyan, ám érzelmileg semlegesek számunkra?
3. Milyen kép alakul ki bennünk a szeretett, illetve nem szeretett egyénekről - a saját magunkról kialakított képhez viszonyítva?

Minden rokonszeri-ellenszeri viszony tartalmaz egy értékelési folyamatot, s ennek az axiológiai proceszusnak a számbavétele kiemeli a kedvelés és a hasonló tulajdonítás összefüggését. Maisonneuve szerint: "... barátainknak olyan kedvező vonásokat tulajdonítunk, melyeket önmagunkban is feltételezünk vagy éppen nem találunk: ugyanakkor visszautasítjuk, hogy /a többség szemében/ kedvezőtlen jellemvonásaik lehetnek, kivéve talán, ha azokat mi nem ilyeneknek ítéljük, és hajlandóak vagyunk becsületbeli kérdést csinálni egy kis 'különtség' végett."

Szociálpszichológiai kísérletek arról tudósítanak, hogy a személyiség magához hasonlóbbnak tartja azokat, akiket kedvel, mint azokat, akiket elutasít; a kedvelt személyek inkább hasonlítanak saját én-ideáljukhoz, mint a nem kedvelt egyének; s végül: a rokonszeres egyéneket egymáshoz is hasonlókként észlelik.

A hasonlóság, a hasonlítás problémája egyébként a jelenkori szociálpszichológia egyik központi kérdése. Címlát ezt mint a személyiség "saját magasabbrendű konformitását" aposztrofálja. Címlát azt állítja, bizonyos

magatartásokat nem lehet másként magyarázni, csak szimultán módon - mint a szociális konformizmus keresésének jelenségét és mint a szociális differenciáció keresését. A személyiség "saját magasabbrendű konformitása" értékelő folyamatában nyilatkozik meg. Akár természetesen, akár laboratóriumi /kísérleti/ szituációt veszünk is alapul, a személyiség mindenekelőtt jól vagy rosszul, de felismer /vagy felismerni vél/ az éppen aktuális kiscsoportra jellemző valamely értéket, melyet normaként fog fel, s megpróbálja érzékeltetni: ő is eszerint az érték /norma/ szerint viselkedik - azaz konform. Konformitása mindazonáltal olyan, hogy úgy igyekszik feltüntetni: az észlelt érték rá még jobban, magasabb szinten jellemző, mint a csoport bármely más tagjára.

6. Az itt említett szimpátiára és hasonlóságra /mindkettő sajátos érték-tételezés/ éppolyan modellálási törekvés jellemző, mint az együttműködés-versengés klaszszikus szociálpszichológiai teóriájára. Ennek a modellálási törekvésnek a lényegét úgy fogalmazhatnánk meg: ideologikus helyzeteket számításon kívül hagyhatónak tart. Vagy egyszerűbben: olyan antropológiai minőségnek véli az elmélet kulcsfogalmai által jelzett entitásokat, amelyek semmilyen társadalmi-szociális miliőben sem módosulnak.

7. Lássuk ezután az együttműködés-versengés teóriájának lényegét úgy, ahogyan azt Kelley és Stahelski exponálta.

Kelley és Stahelski azt tárták fel, hogyan alkotnak képet más személyekről önmaguknak az egyének. Következtetéseiket a társadalmi élet széles szektoraira vonatkoztatták, alkalmasnak állítva konklúzióikat a társadalomlélektan területén folyó kutatások összönzésére. Egy kölcsönhatási helyzetben arra voltak kíváncsiak: vizsgálati személyeik partnereiket konstatálják és figyelembe

veszik-e vagy sem? Kísérletünk előtt tipologizálták a vizsgálati alanyokat. Versengőknek kategorizálták azokat, akik kijelentették: magamnak játszom a másik ellen; együttműködőknek kategorizálták azokat, akik úgy nyilatkoztak: éppen annyira érdekel partnerem játéka, mint a sajátom. /A "játszás" és a "játék" általánosabban "magatartástanúsítást", "magatartásmódot" jelent./ A kategorizálást követően a vizsgálati személyekből három módon alkottak párokat: létrehoztak homogén /két versengő, illetve két együttműködő személy/ és vegyes párokat. A játék befejezését követően /e játék a "fogoly dilemmája", leírását később adjuk/, a kísérletben résztvevő személyeknek nyilatkozniuk kellett: mi volt partnerük kezdeti szándéka? Azt találták, hogy az értékelési hibák gyakoribbak vegyes párok esetében; versengő alanyokat jól ítélnék meg versengő és együttműködő alanyok egyaránt - együttműködő alanyokat viszont általában a hasonlóak /együttműködők/ kategorizálnak jól /a versengők önmagukhoz hasonlóknak vélik őket/.

A konkrét társadalmi szituációtól függetlenül tipologizálhatjuk Kelley és Stahelski szerint az embereket - a versengés iránti fogékonyságuk, illetve az együttműködésre való hajlandóságuk merev sajátosságként van bennük. S éppen mert az együttműködés az életképebb társadalmi állapot, gondot okoz a versengő genotípusú egyedek eluralkodása.

A "fogoly dilemmája" játék beigért leírását a következőképpen adhatjuk meg. A vizsgálati alanyoknak azt kell elképzelniük, hogy foglyok, s egy társukkal bíró elé kerülnek, aki konfliktushelyzetbe hozza őket. Felkínálja:

- ha egyikük sem vall, mindketten szabadok lesznek;
- ha mindketten vallanak, mérsékelt büntetésben részesülnek;

- ha egyikük vall, a másik pedig nem akkor a vallomást tevő szabad lesz és jutalmat kap, míg társát, aki nem vall, szigorú büntetés sújtja.

A fiktív szituáció lényege az tehát, hogy alternatív helyzetbe kerülnek a vizsgálati alanyok. Amennyiben a vizsgálati alany úgy dönt, hogy nem vall, ezzel szerencsés helyzetbe is hozhatja magát /abban az esetben, ha társa szintén így határoz/, de a legrosszabbat is várhatja /ha ugyanis társa vallomást tesz, az ő büntetése szigorú lesz/. Ha úgy dönt, hogy vallomást tesz, ezzel elérheti, hogy büntetését mérsékeljék /akkor, ha társa is vall/; ám ha társa nem tesz vallomást, szabadlábra kerülése mellett még jutalomban is részesül.

Mármost a versengő genotípust versengés iránti fogékonysága eleve a vallomástevésre ösztönzi, míg az együttműködő genotípust együttműködésre való fogékonysága a hallgatásra készíti. Bonyolítja ezt az egyszerű képletet az, hogy a másiktól is számot kell adniuk, s ez Kelley és Stahelski már jelzett felfogása szerint azt fogja eredményezni, hogy az együttműködő alany versengőnek vélt partner esetében stílust válthat: esetleg hajlandó lesz versengő módon viszonyulni; ám versengő alany semmiképpen sem fogja stílusát változtatni, nem lesz más mentalitásúvá.

8. A versengő típusú személyiség stílusváltásra való képtelensége persze felel Codol említett koncepciójával: ha Kelley és Stahelski elméletét fogadjuk el, korlátoznunk kell azon codoli állítás érvényességét, amely szerint abból a célból, hogy a másik jó képet alkosson róla, a személyiség hajlik annak hangoztatására - ami az adott társadalmi helyzetben érvényben lévő normáknak megfelel, tehát konform, stílusváltó.

9. Emlékeztetünk: kifogásoltuk Codol és a Kelley-Stahelski szerzőpár fiktivitását, azt tehát, hogy időtlen, társadalomfüggetlen modellek leírását nyújtják. Az igazságos elosztás értéktételezésének deutsi elméletét nem minősíthetjük az előbbi kritikával, s már csak ezért is érdemes befejezésül ezzel foglalkoznunk.

Deutsch metodikai kifogásokkal illeti a kortárs szociálpszichológiát, mondván: túlságosan szűkkörű vizsgálódásokból túlságosan általános /elvont/ konklúziókhoz jutnak művelői. Az igazságos elosztás feladata akkor adódik szerinte, amidőn valamely ritka, nem mindenki által megszerezhető érték elnyerése a tét, vagy akkor, amikor valamely "negatív érték" sokaknál elkerülhetetlenül jelentkezik. Deutsch figyelmeztet: a forgalomban lévő, sok kutató által preferált méltányossági elmélet az arányosságot véli az igazság kánonjának, kizárva a mindenkinek egyenlően és a mindenkinek szükségletei szerint elosztási elveket. Ez a redukció - többek között - nyilván annak is betudható, hogy a méltányossági elmélet piaci-gazdasági orientációjú - s szemlélete szerint a gazdasági értékek és a gazdasági racionalitás a társadalom minden létszféráját áthatja /érvényes például a szertékek között, s a szülő-gyermek közötti kapcsolatra is/. Nagyon fontosnak állítja Deutsch azon kérdés megválaszolását: mi segíti leginkább elő - gazdasági nehézségek esetén - az egyén és a közösség erőinek intenzív mobilizálódását? Felelete szerint a döntő tényező ilyenkor: a nehézségekből /a "csapásokból"/, mindenkik igazságosan részesüljön. S ha ezt sikerül megvalósítani, akkor az önbecsülés sem és a csoportsszolidaritás sem fog csökkenni.

10. E rövid, s tényleg csak néhány kurrens szociálpszichológiai elméletet jellemző szemléletet illendő - a bevezetőnkben mondottakhoz visszatérve - tanulságok levonásával zárni. Áttekintésünk nem ingatta meg azt a hitünket, amely szerint az alapvető értékek segítségével

történő valóságelrendezés elemei: genetikailag diszponált igénye a személyiségnek. Ha csak az általunk említett preferenciákat tekintjük is: a szimpátia, a hasonlóság, az együttműködés-versengés és az igazságos elosztás olyan - filozófiatörténetileg is belátható, nagymúltú - artikulációs lehetősége a személyiségnek, amelyről nem mondhat le. De ez csak egyik oldala az igazságnak. A teljességhez az is hozzátartozik, hogy az említett értékek mintegy "irracionális" lehetőségként vannak jelen mindaddig, amíg a szocializáció ki nem teljesíti őket. Az ugyanis, hogy valaki kit miért tart szimpatikusnak, kihez hasonlítja magát, együttműködik-e, avagy verseng, s kikkel, hogyan; elfogadja-e az igazságos elosztás elvét, s mit ért rajta - nem pusztán elemei intenció dolga, hanem a kontextusé is. A kontextus pedig - ebben az esetben - a kor és a társadalom: a nagy- és kiscsoportok értékszervezete, mint meghatározó momentum. Az értékek alapján való tájékozódás primér, veleszületett szükséglete az embernek. Az egyes értékek elsajátításának, megszerkesztésének mozzanata azonban már tipikusan szocializációs aktus, melynek körülményeit a szociálpszichológia is segíthet feltárni.

KÖZGONDOLKODÁS ÉS ÉRTÉKREND

Az MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága 1972-ben és 1984-ben széles körű elemzések, tudományos viták alapján vizsgálta a közgondolkodás helyzetét, szocialista vonásai erősítésének feladatait. A munkában részt vettek a területi pártszervek, tanácsok, tömegszervezetek és -mozgalmak, a szakmai szervezetek. A témakör kapcsán az egyik tisztázandó kérdés a közgondolkodás definiálása. Elemzéseink során mégis úgy döntöttünk, hogy nem adunk egy teljes igényű terminológia-meghatározást, hanem a közgondolkodást olyan társadalmi folyamat részeként kezeljük, amely a közhangulat, a közvélemény, a cselekvés sorába építhető. Ezek a kategóriák egymással kölcsönhatásban léteznek. A közhangulat viszonylag mozgékony megnyilvánulást jelent, gyors reagálást az egyes eseményekre, éppen ezért is keveredik benne a realitástartalom és olykor az egyoldalúság is. A napi politikai munkában figyelembe kell venni a hangulatot, de a politikát nem lehet erre építeni. A hangulat része a közgondolkodásnak, épül arra és kölcsönhatást is gyakorol. Összefügg az értékrenddel is, bár jellege miatt inkább az érdeket veszi figyelembe, és abban is számos pillanatnyi elemet és a közvetlen érdeket.

A közvélemény stabilabb, lassabban változó megnyilvánulás, gyökerei mélyebbek, alaposabbak, mint a közhangulaté. Viszonylag tisztult megnyilvánulás, kevesebb a végtetesség, az egyoldalúság. Az időtényezőket illetően a közvélemény valamelyest vissza és előre is tekint.

A közgondolkodás alapjait tekintve időtálló tényező, változása a társadalmi lét és a tudat dialektikus összefüggésének fontos eleme. Lényeges része a múlt-, a jelen- és a jövőtudat. A körülmények változása és a nevelés nagymértékben befolyásolja a közgondolkodást.

A cselekvés mindezeknek konkrét megnyilvánulása. Döntő értékmérő a konkrét alkotásban való részvétel, amely kifejezi és formálja a közgondolkodást, és mérhetővé teszi a tudat állapotát. A fentiek alapján néhány tartalmi kérdést igyekszünk megvizsgálni, részben egyetemes, részben hazai tényezőket. Ami az egyetemes kérdéseket illeti, ezek közül egyik legdöntőbb a béke ügye. A közgondolkodásban az értékrendet tekintve az első helyen áll. A középkorú és az idősebb nemzedéknél tapasztalati háttér is van a háborúról, amelyet igyekszik a fiatalabb nemzedéknek is továbbadni. A közgondolkodásban jelen van a kialakult veszélytényezők reális felismerése, és ez nagy tömegeket a béke megvédése melletti cselekvő kiállásra ösztönöz. Ugyanakkor tapasztaljuk azt is, hogy olykor kisebb csoportokban, nem ritkán a fiatalok körében bizonyos kilátástalanság-érzéssel is találkozunk, amely leszerel a napi cselekvésben. A közművelődés fontos feladata, hogy tudatosítsa a XX. század történelmi változásainak legfontosabb elemeit: a béke esélyei szempontjából. Ennek során különösen fontos szerepet kap az erdőgyensúly kialakulásának bemutatása, jelentőségének megítélése. Ilyen alapon kell foglalkoznunk a békés egymás mellett élés bemutatásával is, különös tekintettel az ifjúság körében. Fel kell lépni mindenféle pacifista megnyilvánulással szemben, amely különösen az ifjúság körében jelenthet problémát. Főrekednünk kell arra, hogy az enyhülés nevelte fiatalokat feszültséggedzettebbé tegyük, és egyszerre folytassuk a békére és a honvédelemre való nevelést.

A közgondolkodásban alapvető értéket képvisel a szocializmus építése, valósága. Mind nagyobb tömegek számára természetes közeg, olykor megfelelő történelmi vagy nemzetközi összehasonlítás nélkül. A közgondolkodásban a szocializmus reális vonásai keverednek bizonyos kommunisztikus elvárásokkal. Olykor a mai szocializmus értékrendje keveredik a majdani kommunizmus értékrendjével. A közművelődés sokat tehet azért, hogy a mainál reálisabb szocializmus-képünk alakuljon ki. Tudatosítanunk kell a szocializmus történelmi fejlődésének, előretörésének jelentőségét. Nem vitatható, hogy a szocializmus, mint társadalmi és mint eszmerendszer egyaránt hatalmas fejlődést ért el a XX. században. Ugyanakkor nem várt ellentmondások, konfliktusok, sőt válságok is jelentkeztek, amelyeknek tanulságait mindenképpen tudatosítani kell. Ma már látjuk, hogy a szocializmus építése lényegesen hosszabb történelmi folyamat, mint ahogy ezt még néhány évtizeddel ezelőtt is gondoltuk. Ebben a folyamatban igen nagy szerepe van vívmányaink megvédésének, gazdagításának. Az emberi tényező jelentősége mind nagyobb, amelyet a mindennapi munkában érzékeltetnünk kell.

A kapitalizmussal kapcsolatban is a közgondolkodásban keverednek reális és felületes elemek. Nem ritkán bizonyos turistakép alakul ki, és a külszín mögötti ellentmondások háttérbe szorulnak. A kapitalizmus általános válsága egy hosszú folyamat, történelmi időszak, és ennek során még a kapitalizmus tartalékai is felszínre kerülnek. Reálisan kell látnunk, hogy a két társadalmi rendszer egymás mellett élése hosszú időszakot vesz igénybe, éppen ezért kölcsönös érdek a kapcsolatok építése, egyebek között a kulturális életben is. Látnunk kell, hogy a kapitalizmus velünk szemben nem ritkán igen agresszív ideológiai fevékenységet folytat, egyebek között a fellazítás keretében. Épít a kelet-európai sajátosságokra, a nemzeti és a nemzetiségi kérdésben igyekszik szítani a naciona-

lizmust, támogatni a létező ellenzék minden megnyilvánulását. A közművelődés sokat tehet azért, hogy a kapitalizmusról is reális képünk alakuljon ki. Kapcsolatainkban az együttműködés, a verseny, a vita és az osztályharc egyaránt jelen van. A Magyar Népköztársaság nemzetközi tevékenysége az élet minden területén, így a kultúrában is hangsúlyozza a kapcsolatok fejlesztésének szükségét, amelyet egyebek között az Európai Kulturális Fórum megszervezése is szolgált.

Számos globális problémát lehetne még sokoldalúan elemezni a közgondolkodás és az értékrendszer szemszögéből, gondoljunk a világ energia-, nyersanyag-, élelmiszer-, környezetvédelmi, népesedési stb. problémáira. Ezek jelentősége az utóbbi évtizedben megnőtt a közgondolkodásban. Egyes problémákat emberközelségben is érzékelünk, gondoljunk az energia- vagy éppen a környezetvédelmi gondokra. Közgondolkodásunkat az irányba kell orientálni, hogy a problémák közös internacionalista megoldás keresését szolgálja. A KGST széleskörű programot dolgozott ki az ezredfordulóig, és kezdeményezi a problémák közös megoldásának kutatását a más társadalmi rendszerű országokkal is. A létező problémák megoldásának számos útját kell feltárni, azt világosan látva, hogy a "zöldek" programja nem megoldás, hiszen nem lehet a tudományos-technikai forradalomban a "vissza a természethez" elvet képviselni. Természetes dolog, hogy a technikai haladás, a beavatkozás a természetbe negatív következményekkel járhat. Ez a civilizáció történetében mindig így volt. A feladat mindig az, hogy az előrevivő fejlesztések minél kevesebb kárt okozzanak a természetben és ugyanakkor szolgálják az emberi haladást is. A közművelődés sokat tehet annak érdekében, hogy a különböző kérdésekkel felelősen, tudományos igénnyel foglalkozzunk. Sajnos időnként túl sok tudománytalan nézettel találkozunk, a Germundaháromszögtől a csillagjósáslásig. Ezek helyett a külön-

böző problémák okainak bemutatását, a megoldási utak keresését kell képviselnünk.

A hazai kérdéseket illetően az egyik fontos problémakör a történelmi értékeink jelenléte a közgondolkodásban. A mindennapokban az értékekkel együtt értékzavarokkal is találkozunk. Az egyoldalú hőskultusz éppúgy zavaró, mint a gyakran előforduló deheroizálás. A tömegek és a személyiség szerepét a valódi kölcsönhatásban kell vizsgálni. Nem ritkán találkozunk a tényismeret hiányával, mely zavaró lehet egy-egy időszak reális megítélésében. Olykor egyoldalúan megszépülnek, máskor befeketednek korszakok, amely semmiképpen nem fogadható el. A mainál pontosabb képpel kell rendelkezünk a XX. század hazai fejlődésének egészéről és természetesen nemzetünk egész történelméről. Most, amikor a felszabadulásunk 40. évfordulójára emlékezünk, végig kell gondolnunk azt is, hogy alig tíz év múlva egybe fog esni a honfoglalás 1100. és a felszabadulás 50. évfordulója.

A közművelődésben úgy kell erre felkészülnünk, hogy nemzetünk itteni történelmének évszázadai és ezen belül a fél évszázad gazdagítsa nemzeti tudatunkat, szocialista hazafiságunkat. Ismertetnünk kell a nemzettörténet kiemelkedő eseményeit és hétköznapijait egyaránt. Egységet kell teremtenünk a harcoló és a munkával alkotó hazafiság tiszteletében. A reformkor nagy gondolata, a "Hass, alkoss, gyarapíts..." nem véletlenül vált időtállóvá és mai munkánknak is fontos elemévé. Ugyanakkor a nemzet értékeit védő, harcoló hőseinknek is biztosítani kell a megfelelő tiszteletet. A jövőben szervezettebb összhangban kell foglalkoznunk a nemzettörténet és a munkásmozgalom-történet kapcsolatával. Természetesen nemcsak évfordulókon kell a történelmi kérdésekkel foglalkoznunk, hanem a mindennapokban is, hiszen így tudjuk a társadalom egészének, és ezen belül különösen az ifjúságnak a történelmi gyökérű gondolkodását formálni.

A mai kérdéseket illetően közgondolkodásunk - ért-
hetően - különösen fontosnak tartja gazdasági helyzetün-
ket. Értékeli a teljes foglalkoztatottság megteremtését,
a munkához való jog gyakorlati megvalósítását. Értékeli
az élet- és munkakörülmények fejlődését, szociális vív-
mányait, az ingyenes egészségügyi ellátást, kulturális
eredményeinket. Ugyanakkor zavarok is vannak közgondolko-
dásunkban. A szocialista munkakultúra akadozva fejlődik.
Ennek ugyanis csak egyik eleme a teljes foglalkoztatott-
ság, más tényezői is vannak. A legnagyobb gazdasági tar-
talékunk abban fogalmazható meg, hogy mintegy 20-25 szá-
zalékkal kevesebb anyagból és energiával kellene termel-
nünk, és a nemzeti munkaidő jelenleg elpazarolt mintegy
20-25 százalékát meg kell takarítanunk.

Ezek mellett még nem sikerült megfelelő közgondol-
kodást kialakítani, márpedig ez előrehaladásunk alapve-
tő tényezője. A gazdaságirányítás folyamatos korszerűsíté-
se, a tulajdonosi tudat továbbfejlesztése számos tar-
talékot ad még a jövő számára. Nem ritkán találkozunk
olyan véleménnyel, amely a 3x8-ast kéri számon mai való-
ságunktól. Ezt akkor vizsgáljuk reálisan, ha először is
a munkaidő teljes és hatékony hasznosítását állítjuk
feladataink középpontjába, hiszen nálunk általában 40
órás munkahét van. Ebből általában 30-at dolgozunk, és -
statisztikai számítások szerint - a mai munkakultúrával
mintegy heti 48-50 órát kell annak érdekében dolgoznunk,
hogy életszínvonalunk stabilizálódjon vagy valamelyest
javuljon. Nagymértékben rajtunk múlik, hogy a munkaidő
gazdaságos és hatékony kihasználását biztosítsuk. Csak
ennek alapján válhat reális programmá az életszínvonal
stabilizálása vagy érzékelhető növelése. A közművelődés
sokat tehet azért, hogy a munkaerő iskolázottsága, fel-
készültsége és az igények között a mainál reálisabb össz-
hang alakuljon ki, és minőségi munkaerőgazdálkodásról
beszélhessünk.

Ami a társadalmi kérdéseket illeti, közgondolkodásunk igen nagy értéknek tartja a párt vezető szerepét és tömegkapcsolatát, a különböző szervek és szervezetek rendezett működését, összességében a szocialista népi-nemzeti egységet. Ennek során az osztályok és a rétegek, a falu és a város közeledik egymáshoz, erősödik a szocialista demokrácia, rendezettek az állam és az egyház viszonyai, fejlődik nemzetiségpolitikánk, és lehetne még sorolni az eredményeket. Ugyanakkor arról se feledkezzünk meg, hogy a szocialista népi-nemzeti egységet régi vagy újkeletű problémák időnként zavarják. A közgondolkodást zavarja egy szűk réteg átlagon felüli anyagi helyzete, olykor kérkedő, fennhéjázó magatartása. Itt joggal igényel az anyagi helyzettől függő igazságosabb közteherviselést. Hazánkban több százezerre tehető a társadalom periferiáján élők száma, köztük nem kevesen halmozottan hátrányos helyzetűek. Egy részük becsülettel végigdolgozott aktív kor után nyugdíjasként került nehéz helyzetbe. A közművelődés is többet törődhetne az öregekkel. De vannak más problémák is. Sajnos nem sikerült visszaszorítani a közveszélyes munkakerülést, a lumpen magatartást, az alkoholizmust. Növekszik a bűnözés, a közrend veszélyeztetőinek a száma, ami zavarja az emberek normális társadalmi közérzetét. A jövőben több területen kell annak érdekében munkálkodnunk, hogy csökkenjenek vagy legalább is ne növekedjenek azok a negatív megnyilvánulások, amelyeket joggal bírál az egészséges közvélemény. Természetesen vannak olyanok is, akik politikai meggyőződésből igyekeznek a népi-nemzeti egységet lazítani, gondolunk a szűk körű, de létező ellenzékre. A közművelődésnek az a feladata, hogy az ellenzék ne jusson tömegbefolyáshoz, hanem azok a nemzeti értékek kapjanak megfelelő publicitást, amelyek előre viszik a társadalom építését.

Közgondolkodásunkban állandóan erősödnek a marxizmus-leninizmus ideológiai hatásai. Ugyanakkor realisan számolunk azzal, hogy az ideológiai életben még hosszú ideig a pluralizmus lesz a jellemző. Nekünk az a feladatunk, hogy a marxizmus-leninizmus ideológiája alapján vizsgáljuk az új kérdéseket, és gazdagítsuk szocialista vitakultúránkat. Ebből a szempontból sokat tehet a propagandaival együtt a közművelődés, a tömegkommunikáció is.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a közgondolkodásban erősödnek a szocialista értékek, a szocialista erkölcs, ennek részeként a humanizmus, a szocialista munkaközösségi és magánéleti kultúra. Ez a folyamat azonban nem mindig azonos ütemű és egyenes vonalú, olykor meglen-dül, esetleg egy-egy eredmény stabilizálása érdekében lassúbb ütem is indokolttá válhat, de a lényeg a tendencia előremutató alakulása. A lét és a tudat dialektikája erre is érvényes, egyaránt kell a körülmények alakulásával és a neveléssel foglalkoznunk. Az általános tendenciákon belül mindenkor fontos a konkrét helyi elemzés, és ennek alapján megfelelő programok kialakítása, megvalósítása. A tudományos ismeretterjesztés eddig is sokat tett a szocialista közgondolkodás fejlesztéséért, egy egészséges értékrend kialakításáért, amelyet a mostani nyári egyetem vitája is jól segít, gazdagít.

Bihari Mihály:

POLITIKAI ERTEKREND

Az érték a társadalomfilozófia és a többi társadalomtudomány - így az etika, a jogtudomány, a politikatudomány, a közgazdaságtan - legelvontabb kategóriája. Azok közé a társadalmi jelenségek közé tartozik, amelyek makacsul ellenállnak a definiálási kísérleteknek.

Ráadásul - akár bevalljuk, akár nem - az érték definiálása, mibenlétének kifejtése már maga is értékválasztás alapján történik. E mögött az értékválasztás mögött a mindennapi lét nagyon is profán, könnyebben megragadható és definiálható összefüggései - magatartást, gondolkodást, választást, döntést meghatározó jelenségei vannak -, mint az érdekek, a szükségletek, az előítéletek, a szokások, elfogadott normák, világnézeti elemek.

Az értékek mindezeknek a személyiségi összetevőknek a lényegét, rendkívül absztraktnan megfogalmazható fő irányát, célját, tartalmát adják. Az értékek objektívalódásának bonyolult folyamatában szinte elszakad az elvontan megfogalmazott érték konkrét társadalmi alapjától, mintegy függetlenedik tőle és mint minden objektíváció relatív önállóságra tesz szert. Az értékek elsajátítása, elfogadása és belsővé tétele, magatartást meghatározó funkcionálása során szinte feloldódik, eltűnik, "túlkonkretizálódik" absztrakt tartalmához képest a közvetítések bonyolult rendszerében. Az értékek objektívalódása és az értékek érvényesülése a mindennapi lét konkrét emberi cselekvéseiben, sokszor elfedik azt a bonyolult mechanizmust.

amelynek során az értékek a konkrét egyének és közösségek mindennapi tevékenységei által - szükségletek, érdekek, beállítódások, érzelmi hatások történetileg kondicionált rendszerében - objektiválódnak, elvont tartalommal és formában megfogalmazódnak és ugyanilyen bonyolult közvetítés keretében interiorizálódnak és visszahatnak keletkezősi szinterükre, a mindennapi létre.

A marxizmus értékfelfogása

Bár igaz az, hogy ahány szerző, annyi értékfelfogás létezik, azonban ez nem jelenti természetesen azt, hogy ne lenne viszonylag jól körülhatárolható képünk az értékek világáról.

Ha az értékek legalapvetőbb jellemzőit sorra vesszük, akkor ha nem is definíciót, hanem inkább keletkezésük, hatásuk és érvényesülésük vázlatos magyarázatát adva, a következőket emelhetjük ki:

1/ Az értékek társadalmi és történeti kategóriák. Az értékek világa történetileg egyre gazdagabbá és differenciáltabbá válik. Az alapvető értékek (az emberi élet, a szabadság, az egyenlőség stb.) mellett, valamint az alapvető értékekből levezetett szekunder, leszármaztatott értékek egyre gazdagabb és differenciáltabb rendszere épül ki a társadalomban. Így a biztonság, a részvétel, a közéletiség, a humanizmus, a béke, az információhoz hozzájutás stb. értékei.

Az elvont értékek elvek, célok, általános követelmények formájában fogalmazódnak meg, megőrizve történetileg állandónak bizonyuló értéktartalmakat és új és új tartalmakkal bővítve azokat.

A félelem és kiszolgáltatottság nélküli élet, a szociális biztonság értékei természetesen csak az élet

és szabadság legalapvetőbb értékeinek bizonyos fokú garantálása után jelenhetnek meg.

A béke mint objektív érték, végig kísérhette az emberiség történetét, de a békéhez mint az emberi élet megőrzéséhez fűződő kollektív joga az emberiségnek akkor vált elementáris erejűvé, mindent megelőzően fontos értékévé, amikor eljutott az emberiség oda, hogy két-három ország politikai-katonai vezetésének döntésétől függ az egész emberiség léte vagy történelmi pusztulása.

2/ Az értékek társadalmi objektívációk, konkrét másodlagos céltételező tevékenységek eredményeként jönnek létre, fogalmazódnak meg. Az értéktételezés eredményeként objektíválódott érték bizonyos értelemben leválik és elkülönül a tételezőktől. A későbbi nemzedékek számára az objektíválódott értékek már mint készen talált, elsajátítandó követelmények rendszere létezik, magatartásuk és tevékenységük számára keretet, korlátot, de méginkább tartalmat, irányt meghatározó objektívációs rendszerként hatva.

3/ Az értékek a mindennapi lét folyamataiban keletkeznek, mint speciális tudati objektívációk, amelyek a mindennapi lét folyamatainak alapvető regulátorai és a mindennapi lét minőségét meghatározó elemek.

4/ Az értékek világának hordozói a közösségek. A közösségek teremtik, tételezik, fogadják, sajátítják el a szocializáció keretében az objektíválódott értékeket, építik le és utasítják el korábbi nemzedékek értékrendszerét, folyamatosan megőrizve és egyúttal átalakítva a közösségek értékrendszerét.

Az értékek csoport-közösségi jellegű és minőségű összetevői a mindennapi létnek. Az egyén értékrendszere csak mint valamely közösség/közösségek fagjának érték-

rendszere alakul ki és létezik. A társadalom értékrendje pedig a közösségek értékeinek hierarchizált rendszereként létezik csupán.

5/ Az objektiválódott értékek alapvető funkciói:

- a. Az egyének és a közösségek magatartásának meghatározása, döntéseik irányítása, egész tevékenységük befolyásolása.
- b. Az érték mindig értékmérőként is funkcionál mások és a saját magatartás és annak eredménye megítélésében mint a felelősség alapja, mércéje.
- c. Az érték, a ténylegesen érvényesülő értékek rendszerre az életminőség meghatározója, egy adott társadalom mindennapi életének minőségét mutatja meg.

6/ Az értékek a társadalom objektiválódott magatartásirányító rendszerének alapvető elemei, a normák (jogi, politikai, egyházi, szervezeti stb.), a viselkedési minták, az objektiválódott előítéletek, a közvélemény, a kollektív érzelmek és hiedelmek mellett. Az értékek "áthajlanak", lebontódnak, konkretizálódnak ezekben a magatartásirányítóknak és a mindennapi életben mintegy közvetett módon, határozottan befolyásolják, meghatározzák az egyének magatartását.

Az objektiválódott magatartásirányítók az egyéneknél mint interiorizált magatartásirányító rendszerek funkcionálnak, így az interiorizált értékek a szubjektum magatartásirányító rendszerének részeként funkcionálnak, azoktól és az egyén érdekeitől és szükségleteitől elválaszthatatlanul.

7/ Az értékek rendszert alkotnak, kölcsönösen feltételezve egymást, összekapcsolódva más értékekkel. Az értékrendszerek - az objektiválódott, a közösségek kollektív tudatában megőrzött és hordozott értékek éppúgy, mint az egyének tudatának részeként létező szubjektív érték-

rendszerek

- hierarchizáltak
- heterogén tartalmúak és
- történetileg változóak.

Minden, a közösségek által megőrzött és érvényesített értékrendszernek vannak alapvető, elsődleges értékei, standardizált követelményei, amelyek hierarchikusan az elsődlegesek és a többi (szekunder, leszármaztatott) értékek ezzel (legalábbis nagyrészt) koherens rendszert alkotnak.

A társadalmak értékrendszere alapvetően társadalmi formációkhoz kötött, formációspezifikusan hierarchizált. Így például a szocializmus megőrizz, de másod-, harmadrendű értékként és formációspezifikus tartalommal, korábbi formációkban elsődleges jelentőségű értékeket.

A társadalom értékrendszere természetesen és megszüntethetetlenül heterogén, ami a sokféle csoport, réteg és közösség létével függ össze. A közösség egyik alapvető jellemzője, hogy viszonylag elkülönült érték és normarendszere van. Az eltérő etnikai, vallási, kortársi, politikai-világnézeti csoportok értékvilága az antagónisztikusan eltérő és összeegyeztethetetlen különbözőségektől, az egymástól csak relatíve elkülönülő, egymást kiegészítő vagy egymáshoz viszonyítva indifferens különbségekig terjedhet.

De egy adott közösség értékrendszerében is - minél inkább a másod, harmadrendű leszármaztatott értékeket vizsgáljuk - találunk eltéréseket, a rendszer alapvető koherenciáját fel nem rugó, de határozottan ellentmondó elemeket.

8/ Az érték legelvontabb filozófiai lényege - Marx írásai, Lukács György, Márkus György és Heller Ágnes értelmezése alapján - mindaz, "ami az ember nembeli lényegéhez tartozik, és ami közvetve vagy közvetlenül hozzájárul a nembeli lényeg kibontakozásához... mindaz, ami bármely szférában a mindenkori jelen állapothoz képest gazdagítja ezeket a lényegkomponenseket: értéknek tekinthető, s ellenkezőleg mindaz, ami az egy adott lényegkomponens fejlődésében elért fokot közvetlenül vagy közvetve visszavonja: nemértéknek (Unwert)"⁺ minősül.

9/ Az értéket mindig ellentétével - negatív párjával együtt lehet definiálni. Az értékek mint érték és negatív érték kategória párjai azonosíthatók, írhatók körül.

A politikai értékek világából nézve a példákat, a legfontosabb érték/negatív érték párok a következők: szabadság-elnyomás, egyenlőség-egyenlőtlenség, demokrácia-diktatúra, humanizmus-embertelenség, béke-háború, korlátozott és ellenőrzött hatalom - abszolút hatalom, osztott hatalom - koncentrált hatalom, sajtószabadság-cenzúra, a sokféleség tolerálása - monolitikusság, nyílt politizálás - titkosított politika, biztonság-kiszámíthatatlanság, közéletiség - politikai közömbösség, önkormányzat - a központi hatalom abszolút ereje, személyi függőség - intézményes függőség, jogszerűség - jogi nihilizmus, részvétel-közömbösség, nyitottság-dogmatizmus, kollektivitás-individualizmus stb.

⁺Heller Ágnes: Érték és történelem. Bp.1969. 12.o.
Az ember nembeli lényege és lényegi erői - Márkus György Marx írásainak értelmezése és elemzése alapján:
- a munkavégzés és a céltételezés; - a szabadság, - a tudatosság, - az univerzalizálás, - a társadalmiság.
Lásd: Márkus György: Marxizmus és "antropológia". Bp. Akadémia Kiadó 1971.

Az érték pozitív tartalma csak negatív párjával együtt érthető meg igazán, és együtt segítenek eligazodni a választási, döntési szituációkban. Nagyon sok félreértés adódik a hamis értékkategória-párok szembeállításából. Így például gyakran állítják szembe egymással a centralizációt és az önkormányzatot. Holott a centralizáció ellentéte nem az önkormányzat, hanem a decentralizáció és egyik sem érték, hanem hatalomszervezési elv. Ezek együttes alkalmazása, harmonizált egységük hatalomstabilizáló szerepet tölt be, míg bármelyikük eltűlése torzítja a hatalom rendszerét.

Az önkormányzat ezzel szemben valódi értéke a politikai szférának, amelynek keretében sajátosan ötvözhető és érvényesíthető mind a centralizáció, mind a decentralizálás hatalomszervezési módszere. Az önkormányzat mint érték negatív párja a helyi hatalom megszüntetése, kizárása. Persze vannak rendszerek, amelyekben a centralizáció értékke válik, de ez már az értéktorzulás egyik speciális esete, amikor egy hatalomszervezési elv és módszer, egy metodika értékke tételeződik. Így a demokratikus centralizmus pártszervezési módszere is érték- és szervezési torzuláson ment át a kommunista pártok történetében. A centralizáció, ami szervezési elv, egyrészt szertelenné vált a decentralizáció elvének, a centralizációt korlátozó szerepének megszüntetésével, másrészt a centralizáció vált értékke, mindenáron megőrzendő, a hatalom legfőbb kincsévé, a hatékonyság egyetlen biztosítékává. A demokrácia, ami pedig a valódi érték, módszerre, szervezési elvvé, stílussá fokozódott le, amit lehetetlen szűkíteni, tágitani, alakítgatni.

E felfogás szerint mivel a demokrácia nem lényegi érték, ezért annak megsértése, megszüntetése nem változtatja meg igazán a hatalom jellegét, illetve a párt működését. A centralizáció viszont már olyan kétségbevonha-

tatlan "értéke", mindent átható sajátja a hatalmi rendszernek, hogy annak megkérdőjelezése a hatalom jellegének, tartalmának, belső karakterének a kétségbevonása, ezért elfogadhatatlan. Ebben az esetben egy speciális értékzavarral állunk szemben, amivel később kívánok részletesebben foglalkozni.

Az érték és annak negatív-érték párjának a pontosítása nemcsak az eligazodást, az értéknek megfelelő magatartás választását, mások tevékenységének a megítélését segíti, hanem a választott értékrendnek megfelelő intézményi rendszer, eljárási módok, szervezési megoldások, jogok és köteleességek rendszerének a helyes kidolgozását és intézményesítését is elősegítik. Így például, ha a hatalom osztoztottságát és a hatalmi tényezők egymás kölcsönös ellenőrzését fontos demokratikus értéknek tartjuk, akkor a hatalomkoncentrációt, mint az előző érték negatív párjának a kialakulását intézményesen, szervezeti fölépítésben és eljárási módszerekben, a jogok és köteleességek rendszerének megállapításában garantálni kell.

Tehát nem elegendő az érték intézményesítése, érvényesülésének elősegítése eljárásokban, szervezeti megoldásokban, jogok és köteleességek biztosításában, legalább olyan fontos a vele ellentétes negatív érték érvényesülésének intézményes megakadályozása is.

Politikai értékrend - politikai értékek

A politikai szféra alapvető értékeinél tágabb érték-szférát jelent a politikailag releváns értékek köre. A politikai értékrend keretébe tartoznak mindenekelőtt az egész társadalom, az adott társadalmi formáció alapértékei. Így a szocializmus mint társadalmi formáció alapértékei: a termelési eszközök társadalmi tulajdona, a dolgozó osztályok és rétegek vezető szerepe, a szocialista

humanizmus, a kollektivitás, a társadalmi egyenlőség stb. Ezek a társadalmi formáció specifikus értékek is politikailag tételezett értékek, ezért részei a politikai értékrendnek. Egyrésztük kifejezetten a politikai szférára is vonatkozik, de egyrésztük túlmutat azon. A politikai értékrend, vagyis a politikailag tételezett társadalmi értékrend áthatja és meghatározza az egyes társadalmi (gazdasági, politikai, kulturális, oktatási stb.) alrendszerekhez kapcsolódó értékszférák alapvető értékeinek a tartalmát.

A politikai rendszerhez kötődő értékek a társadalom politikai kultúrájának részeként funkcionálnak, a politikai rendszer keretébenobjektíválódott speciális érték kategóriák rendszereként.

A szűkebb értelemben vett politikai értékek a politikailag tételezett alapvető társadalmi értékekből vezethetők le. A politikai szféra értékrendszerében természetesen élnek és hatnak a korábbi nemzedékek által elfogadott, megerősített, történetileg állandósuló értékek (például az emberi élet, az ember személyisége, az ember szabadsága stb./, és új értékek tételeződnek, válnak olyan objektíválódott értékeivé az adott társadalmi rendszernek, amelyek csak arra a konkrét formációra jellemzőek.

Az egyes társadalmi alrendszerekhez relatíve elkülönült értékszférák kötődnek. A gazdasági, politikai, kulturális, oktatási stb. alrendszerek értékszférai és alapító értékei között természetesen áthatás, kapcsolódás van. A társadalom fejlettségének egyik fokmérője, hogy az egyes társadalmi alrendszerek sui generis értékrendszerei mennyire különülnek el egymástól, mennyire differenciáltan épültek ki. A politikai rendszer központú szocialista társadalmak értékszférai között elsődleges, túlsúlyos determináló szerepe a politikailag téte-

lezett társadalmi és a szűkebb értelemben vett politikai értékeknek van. Ez a meghatározó szerep úgy is érvényesült - hazánkban is -, hogy a tételezett politikai értékek szinte teljesen kiszorították az egyes társadalmi alrendszerek sui generis értékeit, így például a gazdasági szférából a vállalkozás, a nyereség, a piaci verseny, a piaci és üzleti szolidaritás és megbízhatóság stb. értékeit.

A művészeti-esztétikai értékek helyébe a mozgósítás, a hatékony propaganda, a leleplezés stb. nem esztétikai értékei kerültek. Másrészt úgy is érvényesült a tételezett politikai értékek elsődlegessége, hogy az egyes speciális értékkategóriák (szép-rút, hasznos-káros, igazságos-igazságtalan, erkölcsös-erkölcstelen, demokrácia-diktatúra, szabadság-elnyomás stb.) értéktartalmát megkérdőjelezhetetlen politikai tételezések, interpretációk adták meg. Az értékkategóriák így meghatározott tartalma sokszor teljes relativizmust, értékvesztést és értékzavart idéztek elő, mert például a legrútabb és visszataszítóbb művészi termék a legszebb, az esztétikailag legértékesebb minősítést kaphatta, míg a valóban értékes művészi terméket a "rútság" negatív értékével lehetett elmarasztalni. A társadalom alapértékei alapján közösségi és kollektív társadalom, mindennapi gyakorlatában kollektíva és közösségellenesnek minősítette az állampolgárok spontánszerveződő közösségeit. Az emberi élet védelme, a szabadság biztosítása, az emberi méltóság tiszteletben tartása értékkategóriáinak adekvát tartalma és követelménye a teljes önfeladás, a kiszolgáltatottság elfogadása és az önmegsemmisítés vállalása volt.

Az értékkategóriák tartalmának a teljes átpolitizálása, relativizálása, sőt a pozitív értékkategória tartalmának negatív értékkövetelményekkel való kitöltése társadalmi méretű értékzavarokhoz, az értékek relatív

lódásához vezetett, és a politikailag tételezett értékrendszer funkciótlanná, funkcióinak ellátására alkalmatlanná vált. A funkciótlanná vált értékrendszer (elveszítve magatartásbefolyásoló, értékmérceül és felelősségi alapul szolgáló, továbbá az életminőséget meghatározó szerepét) hosszú ideig mint "döglött" norma, cél és ideál rendszer "lebegett" még a társadalom mindennapjaiban, de fokozatosan leépült. A leépülést azonban nem követte egyértelmű, világos és főleg közmegegyezésen, a közösségek által történő visszaigazoláson és megerősítésen keresztül kiépülő új értékrend objektívalódása. Ehelyett "viszszalopakodtak" elmúlt korok értékei, "rehabilitáltak" kiátkozott értékeket, de főleg a privátszférákban és az értékek világába "benyomultak" sikeres életfilozófiák, leegyszerűsített értékcsökevények stb.

Az értékek világának e történeti átalakulási folyamatában éppen a politikai értékek rendszere és kategóriái relativizálódtak, torzultak el a legjobban, kapcsolódva korábbi értéktorzulásokhoz, felerősítve a hivataltól való félelem és tartás, a mindent felülről várás, a politikától elfordulás mentalitásait, a jóindulatú politikai vezető gondoskodásába vettt reményt erősítve, a "vegyük végre kézbe közösen saját sorsunk intézését" citoyen kurzsiája helyett.

A politikai értékek világa nem egyszerűen kiüresedett, funkcióját vesztett tételhalmaz lett, hanem szinte leépült, megszűnt, s helyébe sokszor a legprimitívebb előítéletek, indulatokkal telített túláltalánosító vélemények vagy cinikusan hangoztatott "életfilozófiák" léptek.

A társadalom politikai értékrendjének történelmi torzulása a politikai hatalom és a vezető réteg tételezett értékrendjének a torzulásából fakadt. A politikai vezetés

hirdetett és ténylegesen követett értékrendjének a megkettőződése már csak a végső lökés volt a politikai értékek világának lepusztulásához.

Kiépíthető-e, megszilárdítható-e egv a szocializmus társadalmi értékrendjéhez kötődő szocialista politikai értékrend? Minden bizonnyal igen. De amennyire gyorsan lehet lepusztítani egy értékrendszert, annyira lassú az új kiépítése. Az új típusú szocialista politikai értékrend - az értékek objektíválódásának és funkcionálásának társadalmi törvényszerűségei alapján - hosszú történelmi folyamat eredményeként, valódi politikai közösségek keretében és demokratikus reformok politizáló közegeiben alakulhat ki, szilárdulhat meg történelmileg, válhat valóságosan funkcionáló társadalmi objektívációvá, a mindennapi politikai kultúra szerves összetevőjévé.

E sok tekintetben spontán, de sok tekintetben okosan irányítható, felgyorsítható társadalmi objektívációs folyamat sok előzetes és időközben is folyamatosan tisztázandó kérdést vet fel.

A politikai értékek kapcsán a legfontosabb elméleti kérdések, hogy: 1. Melyek is valójában a szocialista társadalom alapvető politikai értékei (meghatározva velük együtt azokat a negatív értékeket, amelyek érvényesülése ellen intézményes garanciákra van szükség)? 2. A politikai vezetés ezeket az értékeket tételjezi és valósítja-e meg? 3. A helyesen tételjezett és a társadalom által elfogadott politikai értékek érvényesülésének (a negatív értékek nem érvényesülésének) intézményes garanciái kiépültek-e? 4. S végül melyek a társadalom politikai közösségeiben valóságosan hordozott és érvényesített politikai értékek?

E kérdések elméleti megválaszolása nehéz és sok időt igénylő, fáradságos kutató munkát feltételező fel-

dat. E tanulmány keretében csupán az első kérdés megválaszolására tesztek kísérletet, megpróbálva röviden - ezért kissé talán vázlatosan - kifejtetni, hogy véleményem szerint melyek a szocialista társadalom alapvető politikai értékei.

A szocialista társadalom alapvető politikai értékei

A politikai szféra alapértékei, a történetileg kialakult objektivációk, viszonylag állandó tartalmi összetevők mellett koronként, társadalmi formációnként változó-pontosuló elemek is találhatók.

Az alapértékek, azok politikailag interpretált tartalma és tényleges érvényesülésük alapvetően meghatározóak, karakterizálják egy adott társadalom politikai szféráját. Az alapértékek és a belőlük leszármaztatott értékek hierarchizált és történetileg változó rendszert alkotnak.

Az objektiválódott politikai értékek normatív természetű (általánosan kötelező és megsértésük esetén szankcionált) másodlagos céltételezések rendszere. Sollen jellegük miatt bizonyos értelemben azt a kívánatos, elérendő, teljesülésre váró, absztraktnan megfogalmazott politikai követelmények rendszerét alkotják, amelyek a legfőbb tartalmi jellemzői egy politikai rendszernek. A politikai értékek a politika reálfolyamataiból absztrahált objektivációk, amelyek viselkedés regulátorként, értékelési/önértékelési alapként és a társadalmi-politikai szféra minőségét meghatározó társadalmi összetevőként funkcionálnak.

A szocialista társadalomra vonatkozó tudományos nézetekből, a tételezett politikai programokból absztrahálva a szocialista társadalom alapvető politikai értékei: 1. a szabadság, 2. az egyenlőség, 3. a demokrácia, 4. az igazságosság, 5. a humanizmus, 6. és a béke.

Szeretném ismét hangsúlyozni, hogy ezek a politikai szféra alapértékei, s nem az egész társadalmi formáció értékei, továbbá, hogy politikailag tételezett értékek, és egy külön vizsgálat tárgya lehet a valóságosan érvényesülő értékek elemzése, végül, hogy ezek a politikai szféra alapértékei csupán, amelyekre ráépülnek az alapértékekből levezetett értékei a politikai szférának.

Mivel az érték negatív értékkategória párjával együtt definiálható és elemezhető, ezért célszerű ezeket is felsorolni: 1. a szabadsággal szemben az elnyomás, a hatalmi önkény; 2. az egyenlőséggel szemben a társadalmi és a politikai egyenlőtlenség; 3. a demokráciával szemben a diktatúra; 4. az igazságossággal szemben az igazságtalanság; 5. a humanizmussal szemben az embertelen politika; 6. a békével szemben a háború a negatív értékkategória-pár.

Természetesen nem elegendő az érték/negatív értékkategória-párokat megnevezni, legalább olyan fontos azok tartalmának értelmezése, kibontása, lehetőleg szabatos definiálása is.

I. A politikai szabadság

A szabadság a legősibb és legelemibb követelménye az embernek mint társadalmi lénynek, a társadalmi élettevékenység minden dimenziójában (gazdasági, politikai, kulturális, oktatási, etnikai, nemzetközi hatalmi stb.) funkcionáló értékkategória. Történetileg a mindennapi "elnyomás kis köreiben" érvényesülő kiszolgáltatottsággal, megalázó alávetettséggel szembeni követelményként fogalmazódik meg a szabadság értéke, később az intézményesült helyi és központi hatalom elnyomásával, az abszolutizált központi hatalom korlátlan érvényesülésével szemben válik alapvető értékke a szabadság. De történetileg fogalmazódott meg az egalitáriánus közösségi

diktatúrával szemben is a politikai szabadság erénye és a modern párt-állami bürokrácia mindenhatóságával szemben is a politikai szabadság mint alapvető politikai érték.

A politikai szabadság alanyainak köre történetileg bővült ki: az egyéni szabadság mellett megjelent a közösségek szabadsága, majd a szervezetekbe tömörült állampolgárok és az államok szabadságának követelése.

A politikai szabadság relációi a politikai szabadság alanyainak egymás közötti és mindenirányú kapcsolatában léteznek. A politikai szabadság mindenoldalú biztosítása és érvényesülése, a politikai szabadság alanyainak bonyolult kapcsolatrendszerében, differenciált és egymást kölcsönösen ellensúlyozó politikai szabadságjogok és kötelességek rendszerét tettelezi fel. A politikai szabadság legfontosabb relációi:

- a/ az egyének egymás közötti viszonya,
- b/ az egyének viszonya közösségeikhez,
- c/ a politikai közösségek egymás közötti kapcsolata,
- d/ az egyének és a politikai közösségek viszonya az intézményesült (helyi és központi) hatalom szervezeteihez,
- e/ az egyének és a politikai közösségek viszonya a saját/nem saját politikai szervezetekhez (pártok, egyesületek, mozgalmak stb.),
- f/ a politikai szervezetek viszonya az intézményesült hatalom szervezeteihez,
- g/ az államok viszonya egymáshoz.

A politikai szabadság értékeinek érvényesülését e relációk mindegyikében jogok és kötelességek normatív rendszere keretében kell garantálni.

A politikai szabadság relációi természetesen nem egyenlő értékűek, történetileg is fokozatosan váltak a

politikai élet mindennapi relációivá. Ha a politikai szabadság értéke valamelyik relációban súlyosan eltorzul, megsértik, az óhatatlanul kihat a többi relációra is. Ezért is van alapvető jelentősége annak, hogy a politikai szabadság összes relációit számba vegyük, a jogok és kötelezettségek egymást kölcsönösen feltételező rendszerében garantáljuk a politikai szabadság értékének érvényesülését és ellentétének, a hatalmi önkénynek, a kiszolgáltatottságnak, az elnyomásnak a megakadályozását.

A politikai szabadság alanyait és relációit viszonylag könnyebb tisztázni, mint a politikai szabadság tartalmát. A politikai gondolkodás, a filozófiák és programok vitáinak központi kérdése volt mindig a szabadság általában és annak részeként az egyes szabadságdimenziók (gazdasági, politikai, vallási, oktatási, nemzeti-etnikai szabadság stb.) tartalma.

Nemcsak a politikai szféra szabadság-relációi, de a társadalmi lét szabadságszférái is feltételezik és determinálják egymást. Az egyes létszférák szabadságértékeinek történelmi kibontakozása (vallási szabadság, politikai szabadság, nemzeti-etnikai szabadság, oktatási-kulturális szabadság, gazdasági-tulajdonosi szabadság, társadalmi szabadság) és a szabadság-értékek hierarchiájában elfoglalt helyük fordított. A történetileg később megfogalmazódó/megvalósuló szabadságértékek garantálják a történetileg előbb megfogalmazódott szabadságértékek érvényesülését.

A szocializmus elméletében ezért is kerül előtérbe a társadalmi méretű szabadság, és annak túlsúlyos összetevője a gazdasági lét szabadságát biztosító tulajdonosi szabadság követelése, mint amiből eredhet a magántulajdon sajátos szabadsága által már nem korlátozott. a társadalmi tulajdon szabadságértékére épülő

politikai, vallási, oktatási, kulturális, nemzeti stb. szabadság. A szocializmus alapvető szabadságértéke tehát túlnő a politikai szférán és a társadalmi-tulajdonosi szabadságérték érvényesülése szab határt, illetve tágítja ki és biztosítja a szűkebb értelemben vett politikai szabadságértékek érvényesülését. Ilyen értelemben azt mondhatjuk, hogy a szocialista politikai rendszer alapvető szabadságértéke: a társadalmi-tulajdonosi szabadság. A társadalmi-tulajdonosi szabadság érvényesülése pedig feltételezi az alapvető termelési eszközök feletti tulajdonlás hatalmi jogosítványainak a "visszavételét" a társadalom politikai közösségei által.

A társadalmi-tulajdonosi szabadság politikai érték-tartalma az alapértékek összességeként is megfogalmazható, vagyis mint a politikai szabadság és egyenlőség érvényesülése, a tulajdonosi-politikai jogok és kötelezettségek demokratikus hatalmi rendszerének működése, a társadalmi igazságosság és az emberközpontú politika humanizuskövetelményeinek megvalósítása, az emberiség fennmaradását biztosító béke értékének a megőrzése. A politikai szabadság alapértéke a szocializmusban lényegileg azzal az érvényesítendő, kívánatos tartalommal jelölhető, hogy a társadalom egyénei, közösségei és szervezetei minden szabadság-relációban résztvehessenek a társadalmi-tulajdonosi jogok gyakorlásán keresztül a társadalmi reprodukciós folyamatok hatalmi-uralmi jellegű irányításában. Az ebből való kizárás, kirekesztés, a részvétel hatalmi jellegű korlátozása - bármely szabadság-relációban - ellentétes a szocializmus tételezett politikai alapértékével.

A társadalmi reprodukció sajátos, a társadalmi-tulajdonosi jogosítványokon keresztül megvalósuló tartalma a politikai szabadság - részben történetileg már

kidolgozott szabadságjogok és szabadság-intézmények megőrzését, részben új típusú szabadság garanciák - érvényesülését tételezi fel, a politikai szabadság különböző relációiban.

A politikai szabadság garanciái lényegileg a történetileg kidolgozott és intézményesült emberi és állampolgári jogok rendszerének keretében foglalhatók össze. Így a szocializmus alapvető politikai szabadságértékének érvényesülését biztosító leszármaztatott politikai szabadságértékek:

A politikai életben való részvétel szabadsága.

A politikai hatalom gyakorlásában való részvétel elsősorban a döntések kialakításában való részvételt jelent egyének, közösségek és szervezeteik által.

Az irányítók, a vezetők, a képviselők felválthatósága olyan szabadságérték, amit a rotáció elve és az azt elősegítő jogintézmények és szervezeti-eljárási módszerek rendszere hivatott biztosítani. A hatalmi pozíciók felválthatósága és nyilvános versengése keretében való betöltése a társadalmi méretű közéletiség és a kollektív hatalomgyakorlás politikai értéke, egyúttal egyik garancia a személyi hatalmak intézményesülésének elkerülésére.

A nyilvános politizálás és a politikai nyilvánosság funkcióiban nem korlátozott működése a politikai szabadság értékösszetevője. A titkosított politizálás, a bürokratikus nyilvánosság az információ értékeitől fosztja meg az állampolgárokat, politikai kiskorúságra, szellemi függőségre, a "gondoskodó, mindentudó" hatalom "atyai" gondoskodására kárhoztatva a társadalom tagjait és közösségeit. Az állampolgár részéről az informálódás szabadsága, a politikai-hatalmi szervek részéről az információadás kötelezettsége az informáltság feltétele, egyúttal

a politikai döntések meghozatalában való részvétel biztosítója is. Az információ szabadsága és az információ kötelezettsége azonban együtt kell, hogy járjon a "gondolatok gyülekezési szabadságának" (Páskándi Géza) garantálásával is. Nyilvános politizálás csak a politikai nyilvánosság intézményeinek (sajtó, rádió, televízió, gyűlésezés stb./ szabad felhasználása útján képzelhető csak el.

A politikai közösségek szerveződésének biztosítása, sőt elősegítése a politikai szabadság értékösszetevője. A politikai élet kitüntetett alanyai nem az egyének, nem a társadalom, hanem a politikai közösségek. Ma, amikor már túlságosan is szervezetközpontúvá vált a modern politikai élet, a politikai közösségek jelentősége nem szűnt meg, de az igaz, hogy szerveződésük folyamata, működésük mechanizmusa, a politikai hatalom intézményrendszeréhez való kapcsolódása átalakult. Előtérbe kerültek részben a szervezetekben (pl. pártokon) belüli közösségek, részben a szervezeteken kívüli politikai közösségek. A közösségszervezés szabadságának korlátozása lényegileg a politika igazi alanyává válást akadályozza meg, a politika potenciális alanyait egyénenként izolálja vagy feloldja a mammut politikai szervezetek tömegében.

Az önkormányzat mint politikai érték, elválaszthatatlan a közösségek lététől. A közösségek csak az önkormányzat elve-értéke alapján működnek, és az önkormányzatok valódi politikai közösségekre támaszkodva életképesek csak a centrális hatalom nyomásával szemben. Közösségi létről önkormányzati jogosítványok nélkül nem beszélhetünk, a politikai közösség önkormányzati jogosítványai révén válik (helyi vagy központi) hatalmi tényezővé a politikai életben. Az önkormányzat nem zárja ki a közösségen belüli korlátozott hatalomkoncentrációt, a hatáskörök bizonyos mértékű centralizációját és kül-

döttek, választott vezetők és kollektívák közösségtől származtatott hatalmát. A közösségek rendszerében minden önkormányzat hatalma korlátozott a többi közösségi önkormányzathoz és regionális, illetve az országos hatalomhoz képest. Az elszigetelt és acsarkodó közösségi önkormányzatok laza hálózata rendkívül bomlasztó és a politikai életet szétziláló képződmény. Ennek elkerülésére a helyes ellensúlyozó és kiegyenlítő értékelv nem az abszolút központi hatalom, hanem az elkülönülhetőséget megtartó, de távlatosabb érdekeik által összekapcsolt, tehát közös érdekeik által integrált közösségek rendszere, amely egyúttal az erős (az önkormányzatokat is bizonyos mértékig korlátozó) központi hatalom alapja is. Miután a politikai tagoltság alapja az érdekeltiség, és az érdektagoltság a közösségek tagolt rendszerét feltételezi, ezért minden demokratikus politikai rendszer arra kell, hogy törekedjen, hogy az érdekközösségek minél inkább megmutatkozzanak a mindennapi politizálás színterén, döntéshatásoló funkciójuk megvalósítása során egyértelműekké váljanak a közöttük meglévő érdekkonfliktusok éppúgy, mint azok a távlatosan vagy elvontabb közös érdekek, amelyek a stabil és kiszámítható érdekszövetségek, politikai konszenzusok alapjai lehetnek.

A hatalom osztottsága az ellenőrizhetetlen hatalomkoncentráció elkerülésének, a kizárólagos és felvált-hatatlan hatalmi pozíciók kialakulása megakadályozásának garanciája és politikai értéke. A társadalmi méretű hatalomkoncentráció és a hatalom kizárólagos birtoklása ellentmond a társadalom megszüntethetetlen érdekközösségi réteg tagoltságának és a kollektív hatalomgyakorlás, továbbá a közösségek önkormányzati hatalma érvényesülésének. De ezeken túl a hatalomkoncentráció és a kizárólagos hatalom társadalmi méretű érvényesülése ellentmond, illetve akadályozza lényegileg az összes politikai

szabadságérték (beleértve a társadalmi-tulajdonosi szabadságértéket is) érvényesülését is. A társadalmi méretű hatalom koncentráció megszünteti horizontálisan az egyes hatalmi összetevők, befolyásoló szférák önállóságát, de vertikálisan is "felszívja", koncentrálja a helyi hatalmakat. A társadalmi méretű hatalomkoncentráció és kizárólagos hatalom a hatalmi hierarchia "kis köreiben" és szintjein hasonló tartalmú és jellegű hatalmat alakít ki egy-egy személy, szervezet körül. Az egyének és a helyi testületek, a helyi hatalmak közötti hatalommegosztás, egymás kölcsönös ellenőrzése és befolyásolása mindaddig nem valósulhat meg, amíg az egészét determináló "túlsúlyos elem" (a központi hatalom) hatalomkoncentrációja és kizárólagos hatalomgyakorlása nem oldódik.

A hatalom egysége természetesen nem azonos a hatalom koncentrációjával, illetve a kizárólagos hatalomgyakorlással. A hatalom egysége is (mint minden más esetben is) csak a sokféleség egysége lehet, vagyis az érdekek alapján relatíve elkülönülő, de magasabbrendű közös érdekek alapján demokratikusan politikai szövetségre lépő rétegek, szervezetek, közösségek politikai szövetsége. A politikai egység csak politikai szövetség lehet, ami a politikai élet valódi alanyainak hatalmi szövetsége, kölcsönös korlátozottságok, befolyásolások és ellenőrzési csatornák bonyolult rendszere. A szövetségi hatalom elképzelhetetlen a kizárólagos hatalomgyakorlás igényének feladása nélkül. A hatalom osztottsága, a kölcsönös ellenőrzések és befolyásolások bonyolult rendszere azonban a főhatalom szövetségi rendszerétől függetlenül is egyik értékösszetevője a politikai rendszernek, a helyi és a központi hatalom szintjein és minden politikai-közeleleti szférában egyaránt.

Az erős hatalom nem azonos a koncentrált és kizárólagos hatalommal. A koncentrált, a rendkívüli hatalom ereje és hatékonysága a rendkívüli szituációk és feladatok esetében érvényesül, de a társadalom normál történeti szakaszaiban rendkívül instabil és rossz hatékonyságú hatalomnak bizonyul.

A politikai szféra értéke a sokféleség tolerálása, sőt nemcsak megtűrése, hanem szervezése is. A társadalmi élet megszüntethetetlenül tagolt és a tagoltság az emberi-társadalmi lét differenciálódásával nem csökken, hanem növekszik. A tagoltság (gazdasági, érdek, politikai, rétegek, csoportok, nemzeti-etnikai, vallási, területi stb.) érdekek és vélemények sokféleségében jelenik meg. Minél tagoltabb, minél több relatíve eltérő csoport, réteg, közösség, etnikum alkot egy társadalmat, annál gazdagabb, "értékesebb" az adott társadalom. A sokféleség alapján tagolt társadalom tanulási, adaptációs és megújulási kapacitása is nagyobb, főleg akkor, ha a társadalom sokfélesége mint hatalmat befolyásoló, a döntéseket alakító tényezők (alternatívákat felvető, új megoldásokat kidolgozó, új kihívásokra sokféle válasszal reagáló) sokasága intézményesül.

Ennek a politikai értéknek az ellentéte a monolitikusság, az eltérő érdekek, nézetek és vélemények, etnikumok, kulturális és vallási szokások stb. türelmetlen elutasítása, kifejeződésük korlátozása. A monolitikusság kényszere erőszakolt egyformaságot von maga után, elszegényítve, elpusztítva alapvető emberi, közösségi értékeket.

A politikai biztonság és a politikai megbízhatóság rendkívül fontos értékei a politikai rendszernek. A politikai biztonság lényege, hogy a politikai élet résztvevőinek magatartása és magatartásuk következménye kiszámítható legyen a politika alanyai közötti összes relációban.

Történetileg először a helyi hatalommal és a központi hatalommal szemben kerestek biztonsági garanciákat az egyének és a politikai közösségek. A politikai biztonság értékét ma is ebben a dimenzióban fenyegeti elsősorban veszély, de erősödik a központi hatalom biztonsági igénye és az államok biztonsági igénye is.

A politikai biztonság értékösszetevői közé tartoznak a demokratikus rend, a rendezettség és a fegyelem követelményei is, amelyeket a demokratikus jogrend és a demokratikus politikai kultúra pozitív személyiségi összetevői garantálnak.

A politikai szféra értéke a politikai szolidaritás mint a másokért kiállás, a kollektív felelősségvállalás, az egységből a tömörülés, a kollektív politizálás eleme. Ellentéte a széthúzás, a közömbösség, az individualizmus, az elkülönülés, a lemondás, akár az egyének, akár a kollektívák és a közösségek, akár a pártok vagy az államok szintjén.

A kollektivitás és a közösségi elkötelezettség a szocialista eszmék kialakulásától kezdve elismert elvei a szocializmus politikai rendszerének. Ezen értékek legveszélyesebb ellentétei: az eltúlzott individualizmus és a kollektív (vagy kollektívára hivatkozó) "közösségi terror", minden egyéni arculatot kiiktató szervezeti zsarnokság.

Minden politikai vezetés, de tágabban a politikai közösségek alaptörékvése is a politikai hatalom stabilitásának a megteremtése és megőrzése. Adott politikai vezetés többnyire saját uralmának stabilitásával méri a politikai rendszer stabilitását. Ez súlyos értékzavar, ami ezen túl a hatalmi mechanizmus zavaraihoz vezethet. A politikai stabilitás értéke nyilvánvalóan nem független a politikai vezéstől, annak személyeitől, de nem

is azonosítható azok változatlanságával, illetve hatalmi erejével. A demokratikus politikai rendszerek stabilitása értékeik, elveik, struktúrájuk és hatalmi intézményeik stabilitásával, továbbá társadalmi legitimitásúkkal mérhető. A vezetők, a kormányok, a tisztségviselők, a kormányzó pártok stb. változása, új és új politikai mozgalmak megjelenése, a változásokon keresztül érvényesülő rendszer-stabilitás megnyilvánulása, ha a rendszer alapstruktúráját, értékeit stb. ezek a változások nem érintik. A politikai stabilitás értékeinek a védelme ezért értékek, elvek, intézményszerűt hatalmi eljárások, politizálási szisztémák védelmét, intézményes garانتálását jelenti, nem pedig személyek, vezető politikusok hatalmi pozícióinak körülbástyázását. Ilyen személyi hatalmat erősítő intézményszerűlések szinte minden vezetőváltás, de még inkább vezető pozícióban maradás kísérelő jelenségei. Amennyiben nem sikerül intézményszerűített demokratikus garanciákkal (éppen a korábban felsorolt értékvédő eszközökkel) ezt elkerülni, akkor a vezető/vezetők hatalmának növekedésével, pozíciójuk stabilitásának erősödésével fordított arányban csökken magának a rendszernek a stabilitása és legitimitása.

A politikai szabadság értékei közé tartoznak bizonyos személyiségi értékek, tulajdonságok is, amelyeket összefoglalva: a demokratikus politikai kultúra személyiségi elemeiként jelölhetünk. A demokratikus hatalmi rendszer működtetése csak azokat ismerő, azokat használni, működtetni képes egyének és közösségek aktív részvétele révén képzelhető el. A demokratikus politikai kultúra személyiségi jegyei a politikai szocializáció folyamatában, mindennapi közéleti politizálás keretében válhatnak tömegesen elterjedté. A demokratikus politika intézményei elősegítik a neki megfelelő személyiségi jegyek, politizálási készségek töme-

ges elterjedését. A politikai szocializáció alapvető terepe a politikai közösségek, csoportok keretében végzett közéleti tevékenység. Közösséghiányos társadalmakban a politikai kultúra is eltorzul, háttérbe szorulnak a demokratikus politizálás adekvát készségei, értékei, személyiségi összetevői.

A demokratikus politikai kultúra összetevői közé olyan személyiségi jegyek tartoznak, mint az elvszerű politizálás, a gondolkodás nyitottsága, a rugalmasság, a széleskörű tolerancia, a nyílt kiállás és a felelősségvállalás, a mértékletesség az elvek és az eszmék érvényesítésében, a bizalom és a nyitottság, az empátia és az előítéletmentesség, hogy csak a legfontosabbakat említsem.

Ahhoz, hogy a politikai életet ezek az értékek uralják, demokratikus intézményekre és hosszú történelmi tanulási folyamatra van szükség.

A politikai szféra kitüntetett értékei az autonómia és a szuverenitás. Mindkét egymással összefüggő érték a politika alanyaihoz, az egyénekhez, a közösségekhez, a szervezetekhez, az államokhoz és a nemzetekhez kötődő követelmény.

Az autonómia nem azonos az önkormányzattal, bár önkormányzatról az autonómia bizonyos mértéke nélkül nem beszélhetünk. Az önkormányzat uralmi, hatalomgyakorlási elv és érték, ami az autonómiára támaszkodik, de több annál, adott-közösség, -réteg belső, önmagára vonatkoztatott hatalmi rendje. Az autonómia lényege a függetlenség, a másoktól való elkülönülés joga, anélkül, hogy az autonómia az alanyokra vonatkoztatva bármiféle hatalmi rendet feltételezne.

Így az egyén, a közösségek, a szervezetek autonómiájának lényege az elkülönülés joga és lehetősége. Ez az elkülönülés a politikai-közeleti szférától elfordulást, az emberi, közösségi élet bizonyos szféráinak politikamentessé tételét, a politikától való elkülöníthetőségét is magában foglalja. Az egyéni és a közösségi élet privátszféráinak az elkülönülése, a magánélet számára való fenntartása, a pánpolitika expanzió következtében, gyakran lehet megsértett érték a szocializmusban is.

Az egyén autonómia a privát szféra védelmének joga a magánszféra átpolitizálásával szemben. A közösségek autonómiája már nem zárható be annyira a privátszféra sáncaiba, mivel minden közösség elemi közéleti-politikai töltéssel rendelkezik, a nem politikai indítatású közösség is. A politikai közösségek nem csupán autonómiára, hanem ezen túl-önmaguk kormányzására, saját ügyeik irányítására és rendezésére, vagyis önkormányzatra törekednek. Kifelé pedig nem csupán autonóm létük, elkülönültségük tiszteletben tartását igénylik, hanem részvételt a szélesebb közéletben és a politikai szférában, de önkormányzatuk és elkülönült létük, autonóm iájuk megőrzésével együtt.

A szervezetek, etnikai csoportok és rétegek; továbbá az államok önállóságának, elkülönülésének és autonóm létük megőrzésének értéke a szuverénitás kategóriájával írható le.

A szuverénitás tartalma a főhatalom birtoklására vonatkozik, és ez újabb századokban mint állami szuverénitás jelent meg. A főhatalom birtokosa az állam, illetve az állam bizonyos szervei. Úgy vélem, hogy a modern politikai rendszerek kialakulása, továbbá a demokratikus hatalmi berendezkedés követelményei miatt a szuverén hatalom birtokosa, a szuverénitás létetemes-

nyese ma már nem lehet valamely állami szerv (parlament, tanács stb.), sőt az állami szervek egésze sem, amelyek között a főhatalom osztdódik, hanem a főhatalom alanya az adott ország egész politikai rendszere (pártok, állami szervezetek, az állampolgárok politikai szervezetei és mozgalmi, intézményesült politikai szövetségek stb./, ezeken keresztül az állampolgárok összessége.

A politikai rendszerben - különösen a pártközpon-
tú politikai rendszerekben - teljesen értelmetlen az ál-
lami szuverenitásról beszélni, hiba lenne viszont azt
a párt-szuverenitással, mint a főhatalom birtokosának
hatalmi jogosítványával felcserélni. A párt (pártok)
és az állami, továbbá a nem állami politikai szerveze-
tek kollektív birtokosai kell, hogy legyenek a főhata-
lomnak. A főhatalom kollektív birtoklása biztosítja a
társadalom tagjainak "beemelését" a főhatalom alanyai
közé és változtatja a főhatalmat. "kollektív politikai
hatalommá."

Nem a főhatalom érték önmagában, hanem a főhatalom
kollektív birtoklásának a demokratikus rendje mint a po-
litikai rendszer belső szuverenitásának érvényesülése.

A szuverenitás külső oldala mint az állam által
gyakorolt főhatalom sérthetetlenségének követelménye je-
lenik meg a nemzetközi politikai életben. A nemzetközi
politikai rendszer alapértéke az állami szuverenitás,
annak sérthetetlenségét, kötelező tiszteletben tartását
és ennek tartalmát jelentő jogosítványokat a nemzetkö-
zi jog és az államközi szerződések hivatottak bizto-
sítani.

Az államközi kapcsolatokban a szuverenitás értéke
együttal feltétele a nemzeti érdekek képviselésének, ér-
vényesítésének, nemzetközi szintű egyeztetésének. A nem-
zetközi érdekegyeztetés a politikai rendszer belső

érdekfeltáró, érdekképviselő, érdekinTEGRÁLÓ mechanizmusától függ, amint azt nagyon meggyőzően Gombár Csaba is kifejti egyik tanulmányában.

A szuverenitás mint politikai érték, nemzetközi viszonyokban való érvényesülése a főhatalom belső birtoklásának értékességétől függ. A politika alanyainak (közösségek, politikai csoportosulások, egyének stb.) korlátozása, kizárása a főhatalom belső birtoklásából a szuverenitás értékének külső érvényesítését korlátozza, illetve akadályozza meg, hiszen a szuverenitás nemzetközi politikai értéke sem öncél, hanem a nemzeti érdekek érvényesítésének eszköze és tartalma.

A főhatalom kollektív és demokratikus birtoklásának a korlátozottsága, a főhatalom kisajátítása és kizárólagos birtoklása egy-egy szervezet vagy személyek köre által éppúgy a szuverenitás értékének megsértése - a politikai rendszer belső relációjában - mint az államközi kapcsolatokban. A főhatalom eredeti filozófiája is kezdetben mint az uralkodót alattvalóival, azok intézményeivel szemben megillető hatalombirtoklási jogot elemezte, később vált a nemzetközi viszonyok keretében érvényesülő nemzetközi politikai értékévé az állami szuverenitás.

Nem csupán az elkülönülés, az autonómia megőrzése, a sokféleség tolerálása értékei a politikai szférának, hanem a sokféleségből demokratikusan megszervezett politikai egység is. Az egység mindig a sokféleség egysége, az eltérő és különállásukat megtartó, de együttműködésre orientált politikai közösségek, mozgalmak, szervezetek egysége. A monolitikusság az egyformaság "egysége", azt mondhatjuk, hogy egyfajta szervesetlen egység, szemben a tagolt, heterogén és elkülönülő elemek szerves egységével.

A szerves egység, a differenciált elemek és részek egysége értékesebb, magasabbrendű szerveződés, mint a monolitikus szervetlen egység. A monolitikusság a politikai élet véletlen és gyorsan tovatűnő szerveződése, rendkívüli időszakok, tagolatlan politikai rendszer keretében rövid időre kialakuló politikai elrendeződés.

Ezzel szemben a társadalmi, gazdasági, kulturális, etnikai érdektagság és mindezek politikai tagságaként való kifejeződése, a tagság új és új tagsággá alakulása az emberi társadalom normális, megszüntethetetlen velejárója. A tagság mint történelmi tendencia erősödik, és semmi sem mutat valamiféle tagolatlan monolitikus társadalom kialakulására.

A politikai rendszer nem csupán a tagság és a tagságot meghatározó társadalmi különbségek (gazdasági, érdek-, kulturális, etnikai, érték- és vélemény-tagság stb.) kifejezésére és politikai tagságként való megjelenítésére hivatott, hanem az integráció révén e tagságból új és új egység létrehozására is.

Az összetevők autonómiájának megőrzése és tolerálása, a társadalmi pluralizmus értékének érvényesítése együtt kell, hogy járjon az egység megteremtésével is. A politikai életben az integráció elve a sokféleség tolerálásának kiegészítő értéke éppúgy, mint ahogy az egység a pluralizmus értékének komplementer értéke.

A sokféleség, az integráció és az egység értékei a politikai szférában a hegemonisztikus szövetségi hatalmi blokk (A. Gramsci) keretében egyesíthetők és ötvözhetőek össze.

II. Az egyenlőség-érték

A szabadság mellett a demokratikus politikai rendszer másik alapértéke az egyenlőség. A szocialista társadalom politikai rendszerének is fő értéke az egyenlőség, részben megőrizve az egyenlőség történetileg kialakult értékösszetevőit, részben új tartalmat adva neki.

A marxizmus a társadalmi egyenlőség komplex rendszeréből indul ki és azt állítja, hogy e komplex rendszeren belül az egyes egyenlőség dimenziók nem azonos értékűek. A történelmileg később megvalósuló egyenlőség teremti meg az igazi megerősödését és érvényesülését a korábbi egyenlőség-értékeknek. A jogi (a törvényelőtti és a bíróság előtti), a politikai-állampolgári, a vallási, a kulturális, a nemzeti egyenlőség alapvető értékei voltak a polgári átalakulásnak és alapvető értékei maradtak a polgári demokráciáknak. Ezek az egyenlőség-értékek azonban a polgári típusú gazdasági egyenlőség-érték keretein belül érvényesülnek, a tulajdonszerzés és -felhasználás egyenlősége és szabadsága által meghatározottan.

A szocializmus egyenlőség eszménye is a gazdasági egyenlőség primátusát vallja (sőt bizonyos értelemben abszolutizálja), de nem a tulajdonszerzés egyenlőségét, hanem a magántulajdon pozitív megszüntetésén keresztül, a termelési eszközök elkülönült és egyenlőtlen tulajdonlásából való egyenlő kirekesztés és a társadalmi tulajdonhoz való egyenlő hozzárendelés keretében.

A marxizmus gazdasági egyenlőség-eszménye elsődleges, domináns szerepet tölt be a társadalmi egyenlőség komplex rendszerén belül, a többi egyenlőség-értékhez képest.

A társadalmi egyenlőség komplex rendszerébe tartozó egyenlőség-értékek:

- a gazdasági-tulajdonosi egyenlőség,
- a politikai-állampolgári egyenlőség,
- a jogi (törvény és bíróság előtti) egyenlőség,
- a kulturális egyenlőség,
- az oktatási egyenlőség,
- a nemzeti-etnikai egyenlőség,
- a vallási-felekezeti egyenlőség,
- az államok egyenlősége.

Lényegileg minden egyenlőség-érték politikai tartalmú, és a politikai hatalom minőségét meghatározó jelentősége van. A társadalmi egyenlőség komplex rendszerében relatíve elkülönült egyenlőség-értékek kölcsönösen feltételezik, erősítik, áthatják egymást. A jogi egyenlőség-érték háttérbe szorulása, annak érvényesülését biztosító jogintézmények és jogi garanciák hiánya lehetetlenné teszi a politikai, a tulajdonosi egyenlőség érvényesülését, mindezek hiánya vagy együttes fogyatékosságai kulturális, oktatási, nemzeti egyenlőtlenségekhez vezetnek. A politikai és a jogi egyenlőség-értékek következetes érvényesítése a feltétele a kulturális, az oktatási, a nemzeti, az államok közötti egyenlőség-értékek érvényesülésének.

A szocializmus alapértékeként politikailag deklarált gazdasági-tulajdonosi-elosztási egyenlőségnek az érvényesülését a politikai közösségek, rétegek, szervezetek szabadsága, a hatalom demokratikus rendszere biztosíthatja. A hatalom demokratikus rendszere, a társadalom újratermelési-elosztási folyamatainak demokratikus irányítása, a szabadság- és az egyenlőség-értékek egymást kölcsönösen feltételező, korlátozó és harmónizált rendszerben valósítható meg.

A politikai egyenlőség-érték alanyai (csakúgy, mint a politikai szabadságé): az egyének, közösségeik, a szervezetek, a politikai mozgalmak és az államok.

A politikai egyenlőség relációi, az alanyok közötti relációkból tevődnek össze, az összes relációban jogintézmények, szervezeti intézmények és módszerek, működési elvek révén kell biztosítani az egyenlőség-érték érvényesülését:

- az egyének között,
- a közösségek egymás között,
- a szervezetek egymás között,
- a politikai mozgalmak egymás közötti viszonyaiban,
- az egyének, a közösségek, a szervezetek és az állam szervezeti közötti viszonyokban és
- az államok egymás közötti viszonyaiban.

A szűken vett politikai egyenlőség tartalmát lényegileg úgy összegezzhetjük, hogy az állampolgárok, közösségeik, a politikai mozgalmak és szervezetek egyenlő joga a politikai életben való részvételre, saját érdekeik kinyilvánítására és képviselésére, a hatalmi döntések befolyásolására, ezzel egyenlő részvétel a hatalom gyakorlásában.

A politikai szabadság egyenlősége egyenlő esélyeket kell, hogy biztosítson a politikai hatalom gyakorlásában való részvételre, ami természetesen nem jelenti azt, hogy az egyes rétegek, csoportok és közösségek érdekei társadalmi súlya egyenlő lenne. De, hogy végül is valamely réteg, csoport, közösség érdekeinek milyen társadalmi súlya, milyen jelentősége van, az a demokratikus fórumokon, a demokrácia biztosította szabad és egyenlő politizálási lehetőségek igénybevétele alapján kell, hogy eldőljön.

Az egyenlőség-érték érvényesülése nem egyenlősíti a csoport- és rétegérdekeket, de egyenlő lehetőséget teremt azok érvényesítéséhez. A politikai egyenlőség ugyanakkor nem is teremt egyformaságot az érdek, véleménytagolt társadalomban, hanem egyenlő jogot ad a különbözőség megőrzésére, az érdekeik, politikai véleményeik és értékrendjük által elkülönülő politikai közösségeknek, rétegeknek, csoportoknak.

A politikai egyenlőség garanciái közé tartozik a többség és a kisebbség jogainak védelme. Ezeket a jogokat és kötelezettségeket úgy kell meghatározni - ugyancsak összhangban a szocialista társadalom érdekeivel -, hogy a kisebbség többséggé, a többség pedig kisebbséggé válhasson a politikai akaratok érvényesítésének demokratikus folyamatában. A többség jogainak védelme elengedhetetlen a többségi akarat érvényesítéséhez és a meghozott döntés hatékony és egységes végrehajtásához. A kisebbség jogainak védelme (a kisebbségi véleményhez ragaszkodás és az amelletti érvelés jogának elismerése, a demokratikusan meghozott többségi akarat egységes végrehajtása mellett) elengedhetetlen a történelmileg szükséges korrekciókhoz, a korábban helyes többségi álláspont időszerű kritikájához, a politikai alkotókészség kibontakozásához, a politikai aktivitás fokozásához. Bármelyik oldal - akár a többség, akár a kisebbség - jogainak eltűlése vagy abszolutizálása ugyanahhoz a nem kívánatos eredményhez vezet. A többség hatalmának mindenek fölötti érvényesülése - a kisebbség véleményének védelme nélkül - fokozatosan háttérbe szorít minden kisebbségi véleményt, és állandósítja a konformista "szervezett" többség nevében fellépő valamely kisebbség uralmát. A többségi vélemény abszolutizálása biztosan vezet el valamely kisebbség uralmához, a megszervezett többségi vélemény "fügefalevele" mögött, miképpen arra

történelmünk példát is szolgáltatott. A többség jogának a kisebbséget abszolút módon maga alá gyűrő érvényesülése esetén kialakul a félelem a kisebbségben maradástól, különösen, ha az megbélyegzéssel, esetleg kiátkozással, korábbi véleményének embert megalázó feladásával, pozíciók elvesztésével jár együtt. Ebben az esetben legtöbbször a "várható" többségi álláspontot - az éppen hatalmon lévő kisebbség többségi véleményként hangoztatott álláspontját - keresik, már előzetesen ahhoz igazodnak, félve attól, hogy kisebbségben maradnak. Hangsúlyoznom kell: a kisebbségi véleményhez ragaszkodás joga nem terjedhet ki a végrehajtás megkérdőjelezésére, az egységes végrehajtás szabotálására, az elhatározott politikai akciók tessék-lássék elvégzésére. Ez lehetetlenítené minden politikai szervezet és közösség hatékony cselekvését, a végrehajtás egységét.

A többség és a kisebbség (esetleg egymástól is eltérő kisebbségek) viszonya és kölcsönös garancia-rendszere sűrítetten foglalja magába a demokrácia legfontosabb összetevőit: a politikai egyenlőség és szabadság talaján megvalósuló önkormányzatot, a vita és érvelés útján megvalósuló hatalomgyakorlást, a sokféleséget megőrző és abból állandóan új egységet integráló hatalmi mechanizmust.

A hatalom demokratikus rendszere egyúttal biztosítja a kisebbségek bevonását a hatalomba még akkor is, ha saját véleményükkel nem egyező többségi akaratot kénytelenek megvalósítani a demokratikus rend és fegyelem kötelezettsége révén.

III. A demokrácia mint politikai érték

A szocialista társadalom politikai rendszerének alapértéke a demokratikus hatalomgyakorlás, szemben az elnyomással, a szervezeti vagy személyi önkényuralommal és diktatúrával. Nem bizonyult szerencsésnek a demokrácia és a diktatúra egységének felfogása Leninnél és a demokrácia elhalásáról szóló engelsi tétel sem.

A diktatúra és a demokrácia egymást kizáró kategóriák és hatalomgyakorlási módok. A politikai rendszer pozitív értéke a demokrácia, míg negatív érték a diktatúra. A Leninre hivatkozó elméleti és politikai irodalom - igazodva a sztálini önkényuralom gyakorlatához - lényegileg a diktatúra apológiájává vált, a diktatúra negatív értékét magasztosította fel, állította előtérbe - kezdetben a Lenin által is használt "forradalmi demokratikus diktatúra", később a "proletárdiktatúra" - formulájában. Valójában a diktatórikus önkényuralom minden demokratikus intézményt megszüntetett ebben az időben a Szovjetunióban, később a szocialista országokban is. A demokrácia mint módszer, vezetési stílus, kiüresedett frázis, felesleges sallang maradt meg a politikai írások és beszédek szókészletében.

A "demokratikus diktatúra" és a "diktatórikus demokrácia" azonban elméletileg is kezelhetetlen és igazolhatatlan. A demokrácia is és a diktatúra is meghatározott hatalmi berendezkedés, uralmi tartalom, de egymást kizáró kategóriák és tartalmak. Az erős és hatékony diktatúrát a pepecselő, rendezetlen, anarchikus állapotokra vezető, szöszátyár demokráciával állították általában szembe, holott ez a demokrácia karikatúrája, olyan, amilyenként az "akarat-filozófiák", az

"erős és kiválasztott kisebbség" uralmát áhító, politikai doktrínák lefestették.

A diktatúra és a demokrácia egyaránt sajátos uralmi rend, intézményesült hatalom, alá-fölérendeltségek és szigorú felelősség-érvényesítő rendszerek, de más-más tartalommal és jelleggel.

A demokrácia rendje, fegyelme és felelősségi (mondhatjuk úgy is, hogy erőszak) rendszere szigorú, következetes és szilárd.

A demokrácia rendszerét éppúgy nem lehet a diktatórikus elnyomás fegyelmi, erőszak, alá-fölérendeltségi elemeivel elegyíteni (mert akkor megszűnik demokrácia lenni), mint ahogy a diktatúra rendszere sem (vagy nagyon nehezen és csak ideig-óráig) tűri meg a "demokrácia és a szabadság kis köreinek" kialakulását és működését.

A demokratikus hatalom intézményes garanciákat kell, hogy kiépítsen - negatív értékkategóriapárja - kialakulásának, a személyi vagy szervezeti diktatúrák kialakulásának az elkerülésére. A szocialista politikai rendszer két fő értéke a politikai szabadság és egyenlőség és leszármaztatott értékei minden tekintetben tagadását jelentik a diktatórikus hatalmi berendezkedésnek. Fő feladat, nemcsak a demokrácia mint politikai érték intézményesítése, hanem emellett a diktatúra/diktatúrák kialakulásának intézményes megakadályozása, a kizárólagos (személyi vagy szervezeti) hatalomgyakorlás kialakulásával szemben hatalmi-garanciák biztosítása.

Maradandó elméleti örökség viszont a demokrácia különös (osztály) tartalmára vonatkozó marxi felfogás, mely szerint a demokrácia csak mint történetileg kifej-

lődött különös és konkrét hatalmi berendezkedés létezik, bár vannak a demokráciának egyetemes érvényű értékkomponensei is.

1/ A marxizmus álláspontja az, hogy a demokrácia osztálytartalmú és történetileg konkrét. Ezért fejlődünk jelenlegi szakaszában a demokrácia történelmileg konkrét tartalmát a következőkben foglalnám össze: akkor beszélhetünk a demokrácia érvényesüléséről, ha a szocialista társadalmi viszonyok talaján keletkező - tehát szocialista tartalmú - érdekkülönbségek és politikai véleménykülönbségek a társadalom politikai rendszerében kifejeződhetnek, s az érdekek által meghatározott politikai akaratok - politikai közösségek és testületek közvetítése révén - részt vehetnek a döntések előkészítésében, meghozatalában és végrehajtásában, valamint e három szakasz ellenőrzésében.

Ahhoz, hogy a demokrácia mint a politikai hatalomgyakorlás pozitív értéktartalma megvalósulhasson, egymással szorosan összefüggő feltételek és garanciák megteremtésére és szervezeti eszközök biztosítására van szükség.

2/ A szocialista demokrácia feltétele tulajdonképpen a demokrácia két alapvető értékének: a szabadságnak és az egyenlőségnek a jogi-normatív szabályokban, szervezeti-eljárási-működési elvek és intézmények keretében konkretizált rendszere.

a/ Garantálni kell az egyének és a közösségek politikai biztonságát és szabadságát más egyénekhez és közösségekhez való viszonyukban, valamint a politikai hatalom szervezeteihez való viszonyukban. Ezt a politikai biztonságot és szabadságot az állampolgári jogok rendszere garantálja. Az állampolgári jogok garancia-rendszerének a fejlesztése állandó feladat, amely tehát

egyrészt előfeltétele a demokrácia megvalósulásának, másrészt a szabadság-érték lebontódásának eszköze.

b/ A demokrácia érvényesülésének másik előfeltétele az egyének és közösségek politikai egyenlőségének biztosítása. Politikai - tehát nem társadalmi - egyenlőségen azt értem, hogy minden egyén és közösség hátrányok nélkül ragaszkodhat politikai véleményéhez, szabadon törekedhet érdekei által vezérelt politikai akaratának érvényesítésére, amíg az nem sérti a szocialista társadalom alapvető érdekeit.

3/ A demokrácia eszközrendszere elsősorban abban különbözik a demokrácia feltételeitől - a szabadság- és az egyenlőség-értékek konkrét és valóságos érvényesülését biztosító jogi-normatív-eljárási intézmények rendszertől -, hogy míg a demokrácia feltételei elsősorban normatív-jogi intézményekben fejeződnek ki, ebből következően kialakulásuk után viszonylag stabil és történelmileg kevésbé változó intézmények összességét jelentik, addig a demokrácia eszközrendszerének természetes állapota az állandó változás, a változó társadalmi-politikai feltételekhez való igazodás.

a/ A demokrácia eszközrendszerén belül először a társadalomban ténylegesen meglévő és a politikai véleményeket és akaratokat meghatározó érdekeket felszínre hozó, politikai artikulációjukat biztosító szervezeti rendszert emelném ki. Ez a szervezeti rendszer dinamikusan kell, hogy igazodjon a szocialista társadalomban ténylegesen meglévő, eltérő jelentőségű és különböző tartalmú, továbbá történelmileg állandóan változó érdekek-rendszerhez. Lényegesnek tartom azt, hogy a demokrácia szervezeti rendszere a társadalmilag legfontosabb osztály-, réteg-, csoportérdekek felszínre kerülését biztosítsa, ne csupán lényegtelen érdekonfliktusok felszínre jutásának kedvezzen, mert különben a legfonto-

sabb érdektörekvések a nem formalizált szférába kerülnek át, és mind a politikai vezetés, mind a társadalom által átláthatatlan érdekérvényesítési pályákat járnak be, politikailag kezelhetetlenné válnak.

b/ A demokrácia másik elengedhetetlen és fontos eszköze a politikai ellenőrzés megfelelő rendszere.

A politikai ellenőrzésnek alapvetően három hatalomgyakorlási fázisra kell kiterjednie: 1) a politikai döntések előkészítésére; 2) a döntések meghozatalára - vagyis az e folyamatokban résztvevő egyének, csoportok és intézmények döntésbefolyásoló szerepére, a döntések birtoklásának rendjére; 3) és végül a döntések végrehajtásának szakaszára. A politikai nyilvánosság és ellenőrzés nélkül a politikai felelősségi viszonyok és hatalmi relációk átláthatatlanok és ellenőrizhetetlenek a társadalom számára. A demokrácia eszközrendszerének erős fogyatékosága esetén a demokratikus hatalomgyakorlás tartalmának érvényesülése lehetetlenné válik.

c/ A demokrácia eszközrendszerének harmadik összetevője a politikailag releváns információkhoz hozzáfutás egyenlőségének és teljességének a biztosítása.

Ezt egy mondatban úgy foglalhatjuk össze, hogy a szocialista és demokratikus nyilvánosság előtt felelős tömegkommunikációs rendszerre és sajtószabadságra van szükség.

A szabadság, az egyenlőség és a demokrácia értékek kölcsönösen feltételezik egymást, csak egymást átlatva érvényesülnek. A szabadság és az egyenlőség-értékek érvényesülését biztosító intézményi rendszer a demokrácia-érték érvényesülésének feltétele, ugyanakkor a demokrácia intézményesült hatalmi rendszere a szabadság- és az egyenlőség-értékek érvényesülésének feltétele.

A szabadság, az egyenlőség és a demokrácia értékei reflexiós kategóriák, egymást kölcsönösen feltételező, egymásba átmenő intézmények rendszere képes biztosítani valóságos érvényesülésüket. Ezek a kategóriák és értékek ugyanakkor kölcsönösen korlátozzák is egymás érvényesülését, valamelyik "szertelenné" válását.

A demokrácia egyszerre értéktartalom és egyszerre adekvát formai intézményrendszere a szabadság és egyenlőség értékek érvényesülésének. A szabadság és az egyenlőség értéktartalmak pedig intézményesült rendszerükkel a demokratikus hatalomgyakorlás adekvát formai rendszerét alkotják.

IV. Az igazságosság mint politikai érték

Az igazságosság elvont érték kategória, amely azonban csak mint valamely konkrét létszférához kötődő érték létezik. Így tehát nincs az igazságosságnak általános tartalma, csak a jogi, a politikai, az erkölcsi igazságosság és igazságtalanság konkrét kategóriái léteznek.

A politikai igazságosság speciális értékviszony, amelynek keretében az értékelés tárgya a politikai rendszer egésze, az értékelés eredménye a politikai rendszer legitimáltsága, visszaigazolása, elfogadása vagy ennek az ellenkezője. A politikai igazságosság értékelési alapja, mércéje maga is értékelés alapján tudatosan választott, előnyben részesített értékelési alap. A szocializmus politikai rendszere esetében ez az értékelési alap, a politikai rendszer igazságosságának mércéje: a hatalom demokratikus berendezkedése, a szabadság és az egyenlőség-értékek érvényesülése alapján.

Marx demokrácia-felfogásának is egyik lényeges összetevője annak hangsúlyozása, hogy a "demokrácia a berendezkedés neme", amelyben "maga a berendezkedés csak a nép egyik meghatározásaként (Bestimmung), mégpedig önrendelkezéséként (Selbstbestimmung) jelenik meg." (MEM.1.kötet 231.o.)

A demokrácia minden politikai berendezkedés "megoldott rejtvénye", amelyben a "berendezkedés... a valóság szerint állandóan vissza van vezetve valóságos alapjára, a valóságos emberre, a valóságos népre és mint ennek saját műve van tétélezve. A berendezkedés mint az jelenik meg, ami, mint az ember szabad terméke..." (MEM.1.kötet 231.o.)

A demokrácia marxi elmélete nemcsak a hatalom állandó visszavetését emeli ki a népre, annak önrendelkezésére, de a demokrácia tartalom és forma egységét is. Végül Marx hangsúlyozza: "Egyébként magától értetődik, hogy minden államforma igazsággául a demokrácia szolgálat, és éppen ezért amennyiben nem demokráciák, annyiban nem igazak." (MEM.1.kötet 232.o.)

A politikai rendszer "igazságának", helyességének és értékének a megállapításához némileg fel kell bontanunk azt a mércét, amit értékmérőként használhatunk. A politikai rendszer igazságosságának megítélése vonatkozásában el kell különítenünk legalább három értékmérőt:

- a/ a politikai vezetés tétélezett, programjában meghirdetett értékeit és értékkategória-tartalmait;
- b/ a politikai hatalom gyakorlása során valóságosan érvényesített értéktartalmakat;

c/ a politikai értékekkel - így a politikai igazságosság értékeivel - szorosan összefonódó jogi és erkölcsi értékeket.

A politikai vezetés által meghirdetett és tételezett értéktartalom természetesen nem elégséges a politikai rendszer igazságosságának megítélésére, legfőlegbb szándékainak megítélésére alkalmas. A tételezett és az érvényesített értékrend eltérése, megkettőződése súlyos értékszavarok kialakulásához vezet, nemcsak a társadalom tagjai, de a hatalmat gyakorlók körében is.

A társadalom elsősorban természetesen a valószínűsítően érvényesülő értékrend alapján igazolja vissza (ítéli igazságosnak) vagy utasítja el (ítéli igazságtalannak) a működő politikai rendszert.

A legitimitás mindig aktív elfogadást jelent, ami a hatalomgyakorlásban való részvételben, működtetésben nyilvánul meg, és az ennek során kialakuló pozitív értékelő véleményben.

A politikai rendszer pusztá léte, fennmaradása, az eltérés, az elforduló közömbösség, a hatalmi rituáléban való látszatrészvétel nem jelenti a politikai rendszer legitimitását, igazságos voltának az elismerését. A legitimitáció alapja és mércéje tehát nem a létezés, hanem meghatározott értékszempontok alapján való aktív elfogadás, politikai cselekvésekben megnyilvánuló részvétel a hatalom működtetésében.

Az értékelő elfogadás, az igazságosság mércéje, a legitimitációs alap tehát a hatalom demokráciája a szabadság és az egyenlőség értékeinek érvényesülése alapján. A szabadság, az egyenlőség és a demokrácia értékei mellett az igazságosság mércéje még a hatalom jogszerűsége, továbbá a politika erkölcsi kötöttsége, erkölcsi igazságosság-tartalma is, röviden az alapvető

jogi és erkölcsi értékek érvényesülése a politikai rendszerben. Az erkölcsi és a jogi értékek kötöttsége nélküli hatalom tehát nem lehet igazságos. Természetesen az erkölcsi és a jogi értékek is választott értékek, és önmagukban is megítélhetők az igazságosság szempontjából. Az erkölcsösség és a jogszerűség értékei egyúttal a politikai igazságosság értékösszetevői is.

V. A humanizmus értéke

A humanizmus mint politikai érték lényege az emberközpontú politika, a politika emberért valósága, vagy mint korábban idéztük Marxtól, a politikai "berendezkedés" állandó visszavezetése valóságos alapjára, a "valóságos emberre, a valóságos népre."

A humanizmus követelménye három mozzanatot foglal magában: az emberi élet, az emberi szabadság, az emberi méltóság védelmét, őrzését és kibontakozását. A humanizmus politikai értékében tehát maga az ember tételeződik értékként.

A humanizmus is összetett politikai érték, amely magában foglal, illetve, amelyből levezethetők másodlagos értékelemek. Így a személy életének, testi épségének védelme, az egészséges élethez és környezethez való jog, a kínzás és a kínvallatás tilalma, a személy integritásának, magánéletének tiszteletbentartása, a testi és lelki szenvedés okozásának tilalma, a családok egységének védelme, az emberi képességek kibontakoztatásának biztosítása, a tehetségesek gondozása, a hátrányos helyzetűek felkarolása stb.

Az emberi élet, a szabadság és az emberi méltóság a marxi értelemben felfogott nembeli lényeg konkretizált politikai értékei.

A politikai demokrácia intézményrendszere és érvényesülő értékösszetevői jelentenek garanciát arra, hogy a humanizmus politikai követelménye érvényesülő politikai értékke váljon.

VI. A béke mint politikai érték

A béke, a háborúval szemben tételezett politikai érték, amely napjainkban az emberiség totális fenyegetettsége idején, lényegileg az emberiség kollektív joga az élethez, az emberiség és az emberi kultúra megőrzéséhez.

Történetileg az egyes ember életéhez való joga, a szabad élethez való egyéni és kollektív jogon keresztül fejlődött az egész emberiség kollektív jogává az élethez.

Az emberi élet és szabadság fő veszélye mindig is a háború volt, de a teljes pusztulás veszélye csak napjaink fenyegető réme. Demokratikus politikai rendszerek összessége (legalábbis) képes a világháború elkerülését elérni.

A demokratikus politikai rendszerek a béke értékének védelmével nem mondanak le sem az önvédelem, sem a demokráciát veszélyeztető erők erőszakos elnyomásának, sem pedig a demokrácia - akár fegyveres - támogatásának jogáról.

A béke mint politikai érték ellentéte nem a fegyveres harc, hanem a fegyveres harcnak az a fajtája, amely világháborúhoz vezet, és amely az emberiség pusztulását vonná maga után.

A béke értékének védelmét és óvását nem lehet csupán a nemzetközi viszonyok síkján elérni. A nemzetközi politikai viszonyok a belső politikai rendszerek által

meghatározottak és kondicionáltak. Ezért a béke biztosításának fő garanciái az egyes országok politikai rendszerének belső demokratizmusában van.

Az egyenlőség és a szabadság elvei alapján működő demokratikus, igazságos és humánus politikai rendszerek együttese ad elegendő garanciát a világbéke - és annak részeként - az emberiség élete és kultúrája megőrzésére. Ennyiben a világbéke az egyes országok politikai rendszerének belső tartalmától, jellegétől függ, ezért a béke megőrzése, az emberiség fennmaradása szempontjából, egy ponton túl az egyes országok politikai rendszerének összefüggéseivé, összemberi ügyekké válnak. Az emberiség internacionalista és kollektív joga a háborúval fenyegető országok belső hatalmi rendszerének megítélése.

A korábbi háborúk egy-egy országot, népet, legfeljebb egy kontinens embereinek életét fenyegették. Ma a világháború az egész emberiséget fenyegeti, ezért a világbéke megőrzése elemi erejű és jelentőségű értéke az emberiségnek, különösen akkor, amikor nagyon leszűkült azoknak a hatalmaknak és országos vezetőknek a köre, akik végül e kérdésben a döntéseket meghozhatják.

A politikai érték harmonizálása és koherenciája

A tételezett politikai értékek rendszert alkotnak, amelyen belül az alapvető értékek dominanciája érvényesül. Az alapvető vagy elsődleges értékekre épülnek rá a másodlagos, harmadlagos levezetett, leszármaztatott értékek.

A társadalom értékvilága - és ennek részeként a politikai értékek világa is - megszüntethetetlenül plurális szerkezetű, vagyis egyidejűleg léteznek különböző politikai, erkölcsi, jogi stb. értékrendszerek egymás

mellett, amelyek között a totális eltéréstől a leszármaztatott értékek másodlagos/harmadlagos eltéréséig terjed a viszony.

Az értékrendszerek pluralitása miatt szükség-szerű az értékrendszerek közötti választás, tudatos előnyben részesítés. Valamely értékrendszer elfogadása értékválasztás eredménye. Ahhoz, hogy választható, tudatosan elfogadható, előnyben részesíthető legyen egy politikai értékrendszer, legelőször is léteznie kell. Ez az elméleti evidencia egyáltalán nem evidens a mindennapi politika gyakorlatában. Sok esetben egy-egy politikai rezsim, vezetés pusztán ideológiája, politikai programja, mindennapi politikai célkitűzései és elért eredményei alapján nyilvánvalónak, magától értetődőnek véli az ezekből kiolvasható politikai értékrendszerét. Holott nyilvánvaló, hogy a politikai gyakorlat tudomásul vétele, eredményeinek elfogadása nem jelenti még az adott politikai rezsim értékeivel való azonosulást.

Bár az értékek tételezése, objektiválódása és rendszerre szerveződése többnyire a mindennapi lét spon-tán folyamataiban történik, azonban a modern politikai életben egyre nagyobb a tudatos, sőt intézményesített értéktételezés szerepe. Ez a tudatos értéktételezés természetesen többnyire már elfogadott és érvényesülő értékek megerősítéséből, esetleg régiek módosításából, újraértelmezéséből áll vagy az értékrendszert alkotó értéktételezések áthierarchizálásából, amikor is alapvető érték válik addig leszármaztatott, másodlagos érték. Az új értékek tételezése természetesen nem úgy játszódik le, mint egy tudatos jogalkotási folyamat. A politikai értékek az adott politikai mozgalom, rezsim, közösség politikai eszméiből, ideológiájából, célkitűzéseiből és főleg gyakorlatából absztrahálhatók. Az így absztrahált, illetve az absztrakt értéktételezésekből lebontott, konkretizált, intézményesített értékrendszer-

hez való értékelő viszony eredménye az adott értékrend elfogadása, részleges vagy teljes elutasítása.

Mindenesetre a politikai rendszerek saját érték-rendszerük tisztázása, tudatosítása nélkül a legfontosabb legitimációs alapról mondanak le. A politikai legitimáció alapja a tételezett politikai értékek visszaigazolása, elfogadása, a velük való azonosulás, amely viszonylag sikertelen politikai gyakorlat (választások elvesztése, parlamenti leszavazás, vezetők elbukása stb.) esetén is azonosulást biztosító alapként funkcionál.

Persze mindig voltak olyan praktikus politikai mozgalmak, erőcsoportok, amelyek a napi politikai célkitűzéseket azonosították a mozgalom értékeivel, és a napi politikai eredményekkel való azonosulást értékelfogadásnak tekintették. Ez az azonosulás a napi politikai sikereknek van kitéve, míg a tételezett értékek elfogadása független a napi politikai sikerektől és tartós visszaigazolást és elfogadást biztosít.

A fő kérdés tehát az, hogy vannak-e egyáltalán, és ha vannak, melyek egy politikai mozgalom, vezetés alapvető értékei.

A látszólag triviális kérdést egyáltalán nem olyan egyszerű megválaszolni, főleg megközelítően általánosítható, mindenre igaz választ adni rá. Egyrészt azért sem, mert egy politikai mozgalom nagyon sikeres politikai tevékenységet folytathat, 10-20-30 éven keresztül is akár, anélkül, hogy tételezett politikai értékeit tisztázná, vagy elkülönítené más politikai mozgalmak értékeitől.

A tételezett értékek nélkül is lehet sikeres egy politikai csoportosulás, mindennapi politikai tevékenysége és célkitűzései szintjére lezárítva az azonosulás

alapját. A tételezett politikai értékek nélküli politikai mozgalomnak attól sem kell tartania, hogy tételezett értékei alapján ítélik meg mindennapi politikai gyakorlatát. Az ilyen politikai mozgalom természetesen nem igényelheti, hogy a társadalom széleskörűen és történelmi idővel mérhető azonosulás keretében tudatosan elfogadja, aktív támogatásával visszaigazolja.

Másrészt azért sem evidens, hogy a politikai mozgalmak tisztázzák saját politikai értékeiket, mert kompromittálhatják azt, illetve a számonkérés alapjává válik tételezett politikai értékek rendszere.

Korábban alapvetőnek számító politikai értékekkel szakítottak politikai pártok és mozgalmak a politikai perifériára szorulás, támogató bázisuk elvesztése, ennek elkerülése, az egyes értékek konzekvens megvalósításával járó kiábrándító és elutasított gyakorlattól való félelem miatt. (Gondoljunk arra, hogy pl.: Német Szociáldemokrata Párt világnézeti kötöttségét feladta, az eurokommunista pártok törölték a kizárólagos hatalom, a világnézeti egység, a hatalom koncentrációja, a centralizáció, a monopolisztikus hatalmi blokk, az egypártrendszer, a katonai típusú pártfegyelem stb. korábbi értékeit.)

Az értékrendszer korrekciója elkerülhetetlen minden politikai mozgalom esetében. Ha elfogadjuk, hogy a politikai értékekkel való azonosulás az egyik legfontosabb legitimációs alap, akkor az is nyilvánvaló, hogy a politikai értékrendszer zavarai alapvető legitimációs zavarokhoz vezetnek. Különösen három értékzavar okoz legitimációs zavart:

Az egyik, ha nem világosak és egyértelműek a politikai vezetés értékei, vagyis, ha elmarad az értékabsztrakció és az értéktételezés.

A másik, ha a tételezett és a gyakorlatban érvényesített értékek jelentősen eltérnek egymástól. Ez

esetben nem feltétlenül a politikai gyakorlat eltérő értékeit kell kárhoztatnunk, hiszen sok esetben a gyakorlatban érvényesített új értékrendszer lát el alapvető "rendszerjavító" funkciót a tételezett értékekkel szemben. Más esetben a tételezett értékek érvényesítését kéri számon a társadalom. Ez az értékettőződés elbizonytalanítja és demoralizálja nemcsak a társadalom tagjait, de az intézményesült hatalom képviselőit is.

A harmadik súlyos értékzavarra visszavezethető legitimációs zavar, a tételezett értékek elutasítása. Nehezebb észlelni - ezért súlyosabb válsághoz vezet - az értékek társadalmi elutasítását, ha az értékelutastás, új értékigény megjelenése és új értékek tételezése és választása visszafogott, korlátozott, esetleg titkolt. Az értékütközések, lebontódások nyílt mechanizmusa helyett az értékcolliziók rejtett és teljesen spon-tán, kiszámíthatatlan folyamatai lassan, de biztosan dezorganizálják a társadalom politikai és erkölcsi életét.

Minden történelmi küldetésű politikai mozgalom eminens kötelessége és feladata politikai programja, ideológiai nézetrendszere, gyakorlati politikai célkitűzései meghirdetésével együtt alapvető politikai értékeinek tisztázása és megfogalmazása. Az értékttételezés és az értékelkötelezés programadó jelentőségű politikai feladat.

A tételezett értékrendszernek egyrészt hierarchizáltak, másrészt harmónizáltak, harmadrészt koherensnek és konzekvensen intézményesítettnek kell lennie.

Az értékrendszer hierarchiáját az alapvető, a le-származtatott másodlagos és harmadlagos értékek rendje adja és mutatja meg.

Az értékkategóriák harmonizálása az értékek intézményesülési folyamatában végezhető el. A harmonizálás során kell elkerülni azt, hogy valamely érték abszolutizált érvényesítése más érték érvényesülését megakadályozza, vagy hogy az abszolutizált érték érvényesülése során éppen ellenkező következményhez vezessen célzott hatásához képest.

A szabadság alapértékének eltúlzása vagy helytelen tartalmú értelmezése az egyenlőség értékének érvényesülését veszélyezteti, míg az egyenlőség értékének abszolutizálása és nem megfelelő tartalmú intézményesítése a szabadság-értékét szorítja háttérbe. De a leszámraztatott értékek nem harmónizált rendszere is a politikai rendszer torzulásához vezethet. Így például a helyi hatalom és az önkormányzat elvének eltúlzása vagy éppen teljes háttérbe szorítása az egység és a politikai stabilitás követelményeivel szemben. A pluralizmus-érték érvényesülésének korlátot kell, hogy szabjon a társadalmi integráció elve. Az integráció és az egység követelménye viszont nem vezethet monolitikussághoz, az egyformaság erőszakolásához. Vagy például a Gombár Csaba által az uralom funkcionális összetevőiként felfogott sajátos elvek, rációk és kráciák (demokrácia, technokrácia, bürokrácia, logokrácia stb.) harmonizált - és társadalmi szféránként eltérően hierarchizált és harmonizált - rendszere kell, hogy érvényesüljön. A példák sorát folytathatnánk, mert tulajdonképpen szinte minden elsődleges, másodlagos és harmadlagos érték közvetve vagy közvetlenül összefügg a többivel, egyik sem érvényesíthető önmagában.

Az értékek harmonizálása először is hierarchizálást (társadalmi szféráktól, szintektől függően esetleg eltérő hierarchizálást), másodsor kölcsönös korlátozást, együttes érvényesítést jelent.

Egy koherens értékrendszer érték kategóriái nem kizárják, hanem kölcsönösen korlátozzák, kiegészítik és feltételezik egymás érvényesülését. A szabadság, az autonómia, az önállóság, az önkormányzat értékeit korlátozni, de nem feláldozni kell az egyenlőség értékével szemben. Harmonizált és együttes intézményesítésüket és érvényesülésüket kell biztosítani. A többség hatalma összeegyeztethető a kisebbségek védelmével, anélkül, hogy akár a többség hatalma, akár a kisebbségek védelme abszolutizálódna és nem kívánt eredményhez vezetne.

Az értékrendszerrel szemben támasztható másik fő követelmény a rendszert alkotó értékek koherenciája, mégpedig kettős vonatkozásban. Egyrészt a tételezett értékek között nem lehetnek össze nem egyeztethető értékek. Így például az egypártrendszer és a centralizáció szervezési elveit nem lehet értékke emelni, mert ezek összeegyeztethetetlenek és kizárják olyan értékek érvényesülését, mint a demokrácia, az önkormányzat, az autonómia, a politikai szabadság, a vezetők felválthatósága, a nyilvános politizálás stb. értékeit. Nem egyeztethető össze a szocializmus egyenlőség-értékével a politikai egyenlőtlenség vállalása vagy a szabadsággal szemben az egyén teljes alárendelése egy szervezetnek vagy lemondás a nyilvános politikai kritika alkalmazásáról stb.

Az értékek koherenciájának másik vetülete az értékek lebontása, konkretizálása, intézményesítése. Az alapértékekre - azoknak konzekvensen megfelelő - másodlagos és harmadlagos értékek rendszere kell hogy ráépüljön, konkrétta és intézményesítetté, mégpedig hézagmentesen kiépítetté téve az értékek rendszerét.

Az értékek konzekvens és koherens intézményesítésében a politikai-szervezeti és a jogi normáknak van ki-tüntetett szerepük. A politikai szervezetek normái és a jogszabályok egyrészt nem tartalmazhatnak az értékek

érvényesülését korlátozó, akadályozó előírásokat, másrészt kell, hogy tartalmazzák azokat az előírásokat, amelyek biztosítják az értékek következetes érvényesülését és negatív értékek háttérbe szorulását.

A politikai szabadság értékét súlyosan sértik és érvényesülését akadályozzák a keret jogszabályok (izgatás, közveszélyes munkakerülés, közösség megsértése), a bírói függetlenség hiánya politikai perekben, a rendőrség eltúlzott jogosítványai (igazoltatásnál a csomag átkutatás joga, bejelentési kötelezettségek előírása stb.). az ország területén való mozgást vagy a külföldre utazást korlátozó intézkedések, a szolgálati és államtitokra hivatkozó titkosítások, a hatalmával visszaélő vagy feladatait nem teljesítő rendőr, hivatalnok felelősségre vonását nehezítő vagy lehetetlennítő jogintézmények, illetve a politikai felelősségre vonást biztosító jogintézmények hiánya stb.

A politikai értékek koherens és harmonizált rendszerének a kialakítása nem csupán normaalkotási és nem is egyszeri feladat. Lényegileg társadalmi méretű történelmi folyamat eredménye lehet egy koherens, harmonizált és a tételező politikai mozgalom, vezetés, közösség egészének és tagjainak cselekvését egyaránt meghatározó értékelési (legitimációs) alap kialakulása. Ezt a folyamatot lehet tudatosan gyorsítani, a tételezett értékrendszert pontosítani és az értékértételezés társadalmi nyilvánosságát szélesíteni. A társadalom által elfogadott politikai, harmonizált és koherens, értékrendszer kialakulása elsősorban demokratikus politikai folyamatok keretében valósulhat és szilárdulhat meg.

A politikai értékrendszer igazi szilárdító közege a közösségek demokratikusan szerveződő és politizáló rendszere, a demokratikusan szervezett és működő politikai rendszer.

Értékkonfliktusok, értékzavarok a politikai értékek rendszerében

Az értékzavarok többnyire csupán megjelenítői egy súlyosabb társadalmi-politikai feészültségnek, megoldatlan problémának. A politikai értékek a mindennapi lét viselkedéseinek nem csupán alapvető regulátorai, hanem a politikai programok, célok és a hatalmi mechanizmus tartalmi összetevői is, ezért az értékválság, az értékzavar nemcsak a magatartásbefolyásolási rendszer zavarára.

Minden társadalom értékrendszere megszüntethetetlenül plurális szerkezetű, de az egyes létszférák (gazdaság, politika, kultúra stb.) értékvilága is egyszerre foglal magában többféle értékrendszert. Az értékzavarok és értékválságok alapvető oka azonban nem az értékek, értékrendszerek pluralitása, ezért a megoldás sem az, hogy valamiféle homogén értékvilág kialakítására törekedjünk. Önmagában az értékpluralitás még nem értékzavar. Az egyes értékrendszerek közötti konfliktusok feloldhatók, illetve egy-egy személy, közösség spontán és tudatos választások, előnyben részesítések keretében viszonylag határozottan és túlságosan éles vagy hosszantartó meditáció nélkül képes választani, elfogadni, magáévá tenni az általa választott értéket. Egy vallásos meggyőződésű ember értékelkötelezettsége nem rendül meg az ateista értékrendszerrel való konfliktus észlelésétől és fordítva. A különböző szub- és kontrakultúrák értékösszetevőinek a választása a társadalmi értékek ismeretében és azok ellenére történik, mint ahogyan a szub- és kontrakultúrák elutasítása is. A politikai értékzavarok sem abból fakadnak, ha világosan elkülöníthető és eltérő politikai értékrendszerek léteznek egymás mellett. A súlyosabb értékzavarok éppen abból fakadnak,

ha markánsan eltérő politikai mozgalmak értékvilága
összemosódik, keveredik egymással.

A politikai értékek zavarait tehát nem az érték-pluralitásban, hanem mélyebben lévő politikai és társadalmi zavarokban találjuk meg. A politikai értékek világában található zavarok főbb okai és megnyilvánulásai társadalmunk politikai rendszerében a következők:

- az értéktételezés folyamatának zavarai,
- az értékrendszerek külső harmonizációjának hiánya, valamilyen értékrendszer abszolutizálása,
- az értékrendszer belső harmonizációjának hiánya, inkoherens vagy lebontatlan, nem intézményesített értékrendszer,
- kettős kötődés, a megkettőződött értékrendszer relativizáló hatása,
- értéktévesztés és felcserélés: nem érték vagy negatív érték értékként tételezése,
- közösségihiány: az értéktételezés, -megőrzés, -értvényesítés mechanizmusainak fogyatékoságai,
- a társadalmi értékhierarchia megrendülése, a politikai vezetés legitimációs válsága,
- az értékkontinuitás zavarai.

Az értéktételezés folyamatában a legsúlyosabb zavart előidéző tényező, hogy még ma nincs világosan és egyértelműen tételezett politikai értékrendszere a szocializmusnak. Nem valamiféle értékkódexre gondolok természetesen, hanem arra, hogy demokratikus viták keretében megfogalmazott és viszonylag egységesen értelmezett értékek tételezése, ellentétes értékek elutasítása nélkül óhatatlanul állandósulnak az értékinterpretációs viták. Ezek a viták ráadásul nem nyilvánosak, illetve jószerivel nincsenek is. Az alapvető politikai értékek (szabadság, egyenlőség, igazságosság, demokrácia stb.) tartalma és hierarchiája vonatkozásában még csak relatív

megegyezés sincs sem a politikai vezetés, sem a politikai élet alanyai között.

A vezető politikai réteg elfogadott értékeinek a homálya részben őt magát is elbizonytalanítja, másrészt a társadalom tagjai számára sem világos, hogy végül is milyen értéktartalommal kellene azonosulni, illetve milyen értékeket kérhet számon a tétélező politikai vezetésen, milyen mércét állíthat fel önmaga, mások és a politikai vezetés tevékenységének megítélése során.

Az értéktétélezés folyamatában a másik súlyos zavart keltő tényező az értéktétélezés monopolizálása. Ez részben úgy jelenik meg, hogy az értékek meghatározása, tartalmának interpretálása a hatalom éppen csúcson lévő vezetőinek a kizárólagos privilégiuma vagy ha nem foglalozik a politikai értékek egyértelmű és világos kinyilvánításával, akkor másoknak sem engedi azt meg. Márpedig az érvényesülésre számot tartó értékek csak nyílt demokratikus vitákban, közösségi keretekben és viszonylag széles társadalmi megegyezés keretében tétéleződhetnek. Ennek elmaradása miatt szinte nincsen viszonylag egyértelműen meghatározható és közmegegyezés alapján elfogadott politikai értékrendje társadalmunk politikai vezetésének. Az értéktétélezés monopolizáltsága vagy az alternatív értéktétélezés megakadályozása még súlyosabb zavarhoz vezet, ha az értéktétélező politikai vezetésbe, elitbe vezetett bizalom rendül meg. A politikai bizalom megvonása az értéktétélezőtől felerősíti az alternatív értéktétélezés igényét, amelynek intézményesülését meg lehet ugyan akadályozni, de ez nem szünteti meg a "hivatalos" és kizárólagos értéktétélező bizalmi válságát.

Az értékrendszer külső harmonizációjának hiánya természetesen nem azt jelenti, hogy a vele ellentétes tartalmú politikai értékrendszerrel nincs harmonizálva. hanem abban nyilvánul meg, ha a politikai értékrendszer

abszolutizálódik, oly mértékben átpolitizálja az erkölcsi, a gazdasági, a jogi értékrendszert, hogy helyükbe lépve nem engedi érvényesülni azok sui generis erkölcsi, gazdasági, jogi értéktartalmát. Úgy is mondhatjuk, hogy a politikai értékrendszer erkölcsi és jogi értékkötöttsége megszűnik, jogilag és erkölcsileg korlátozatlaná válik. A politika abszolutizálódása relativizálta az erkölcsi és a jogi értékeket egyaránt vagy eszközzé fokozta le. Márpedig, ha egy politikai értékrend nem kényszerül rá, hogy más politikai értékrendszerek "kritikájának" ki legyen téve és még saját erkölcsi és jogi értékrendszere sem jelent számára kötöttséget, akkor az állandóan változó tartalmú politikai értékek teljes értékrelativizmusához vezetnek, nemcsak a politikai értékek világában, de az erkölcsi és a jogi értékek rendszerében is.

Talán elegendő példaként a személyi kultusz időszakának teljes értékrelativizálódására, értékleépülésére és a politikai céloknak teljesen alárendelt jogi, erkölcsi, gazdasági értékek érvényesülésére utalni. De még ma sem világos, hogy a cél szentesítheti-e az eszközöket, hogy a politikai hatékonyság határai hol vannak, hogy lehet-e a politikai vezetés célkitűzéseit jogi értékekkel és jogintézményekkel korlátozni, hogy a közösségi érdek nyilvános képviselése előbbre való érték-e annak korlátozásával szemben, hogy a jogintézményekben deklarált korlátok érvényesíthetők-e az erőszakolt központi akarattal szemben, hogy van-e egyáltalán korlátja a központi akarat érvényesítésének és a választható eszközöknek, hogy a választójogban biztosított állampolgári jogok korlátozásának politikai és erkölcsi érték-korlátai hol húzódnak meg.

A másik súlyos zavart keltő tényező a politikai értékek külső harmonizálásában, ha a tételezett politikai értékek a tételezés szintjén maradnak meg, és nem

konkretizálódnak jogintézményekben vagy éppen ellentétes, a tételezett értékek érvényesülését akadályozó jogintézmények megalkotására kerül sor.

A szabadság, az egyenlőség, a demokrácia, a humanizmus stb. alapvető politikai értékeinek érvényesülését jogintézmények koherensen összefüggő és hízagmentes rendszerében kell biztosítani, konkretizálni nemcsak azért, hogy a tételezett politikai érték érvényesüljön, az állampolgár bízhatson azok érvényesülésében, hanem azért is, hogy egyrészt számonkérhető legyen a politikai-állami szervezetek hivatalnokain és vezetőin, másrészt, hogy megakadályozza a tételezett értékekkel ellentétes negatív értékek érvényesülését. A demokrácia értékének érvényesülését garantáló jogintézmények hiánya nem egyszerűen joghézag, jogalkotási hiba, hanem antidemokratikus gyakorlat kialakulását teszi lehetővé anélkül, hogy nyilvánvalóvá válna az antidemokratikus gyakorlat jogszerűtlensége.

Az értékrendszer belső harmonizációjának zavarait elsősorban a közösségi, nyilvános kontroll hiánya teszi lehetővé. Ennek következtében alakulhat ki, hogy egymást kizáró értékek, illetve negatív értékek tételeződnek a politikai értékrendszerben vagy valamelyik eltúlzása más érték érvényesülését lehetetlenné teszi. A politikai érték-kategóriák és a lezármaztatott értékek eltúlzása a demokrácia sokszor felhánytorgatott gyengeségeihez, veszélyeihez vezethet. Így a szabadság értékéből szabadosság, az egyenlőségből egyenlődsdi, a pluralitásból széthúzás és dezintegráció, a rotáció elvéből személyi instabilitás és kiszámíthatatlanság, a kisebbség oltalmazásából anarchia, a toleranciából erkölcsi és politikai züllés stb alakul ki.

Az értékek harmonizálása a közösségek nyilvános politikai tevékenysége során valósulhat meg, és a mindennapi közösségi ellenőrzés garantálhatja az értékek harmozott, egymást kölcsönösen korlátozó és egyúttal erősítő érvényesülését.

A kettős kötődés, a megkettőzött értékrendszer
kialakulása súlyos értékzavart, értékválságot idéz elő társadalmunkban. Kettős kötődésről akkor beszélünk, ha ugyanazon értéktételező és hirdető tételezett értékei és ténylegesen érvényesített értékei között lényeges eltérés van. Ez kialakulhat úgy is, hogy a tételezett értékek elfogadhatatlanok és az érvényesített értékek játszanak pozitív korrekciós szerepet és fordítva is. Így például a szervezeti koncentráció, a centralizáció, a túl erős központi irányítás tételezett, hirdetett értékeivel szemben a gyakorlat alakított ki pozitív érték-korrekciós rendszert, de ezzel relativizálta a hirdetett értékeket, azokban az esetekben is, amikor azok érvényesítése pozitív szerepet töltött volna be.

Az értékrendszer megkettőződésének másik esete, amikor a tételezett érték valóban pozitív, általánosan elfogadott, de a politikai hatalomgyakorlás mindennapi mechanizmusában eltérő értékrend érvényesül. Az értékrendszer ilyen megkettőződése generális veszéllyel jár, nevezetesen azzal, hogy a gyakorlatban követett, követhető értékrendszerek gyakori változása mindenféle érték-kötöttséget relativizál és a lebontó értékek helyébe nem új értékek, hanem mindennapi életfilozófiák, a sikeres szervezeti létet, karriert biztosító cinikus tevékenységapológiák lépnek.

Ez erősen demoralizálja nemcsak a társadalom tagjait, de a politikai szervezetek, a politikai intézmények működését is.

Az értékmegkettőződés tehát nem feltétlenül azt jelenti, hogy két eltérő értékrendszer rögzül (a hirdetett és a követett), hanem hogy a hirdetett értékek állandósága mellett a ténylegesen követett értéke viszonylag gyorsan változnak, illetve az értékek helyébe benyomulnak pragmatikus élet- és sikerfilozófiák, magatartásminták, a sikeres életvitelt biztosító elvek. Ez pedig tulajdonképpen új értékek kialakulását nélkülöző értékleépülés.

Külön szociológiai vizsgálatot igényel annak elemzése, hogy adott időben a ténylegesen követett érték (vagy a tételezett értékekkel szembenálló, eltérő értékek plurális rendszere) játszik-e pozitív szerepet, korrekciós funkciót vagy negatív töltése és relativizálódása miatt a tételezett értékek következetes lebontása és intézményesítése a követendő út.

Értéktévesztésről, értékfelcserélésről akkor beszélhetünk, amikor nem-érték (módszer, eljárás stb.) vagy negatív érték értékként tételeződik. Ilyen tipikus eset a centralizáció, a szervezeti koncentráció értékke tételezése, holott ezek relativisztikusan érvényesíthető módszerek, de értékkeként tételezésük háttérbe szorította a demokrácia, az önkormányzat, az autonómia stb. értékeit.

Súlyos értékzavarokat idéz elő társadalmunkban a közösségek hiánya, amelyek - különösen a politikai közösségek - nem azért hiányoznak, mert nincs rájuk igény, hanem mert megszervezésük, működésük intézményesen korlátozott, azt mondhatjuk, hogy "értékkorlátozott", annak ellenére, hogy a szocializmus politikai értékei közé tartoznak a közösségek szervezése, bekapcsolásuk a politikai döntési folyamatokba.

Az értéktételezés és az értékhordozás - továbbadás - érvényesítés valódi közgei a közösségek, ezért

hiányuk szinte mindenféle értékzavar kialakulását elősegíti. Így az értéktételezés, az értékek közösségi harmonizálódásának elmaradását, a kettős kötődések elkerülését, negatív értékek érvényesülésének megakadályozását stb.

A társadalom értékrendszerei hierarchizáltak, és a politikai értékek rendszerei között a mindenkori politikai vezetés értékrendszere kell, hogy a legszélesebb körben (nemcsak saját közösségében) elfogadásra találjon. A hatalmi vezető réteg éppen attól válhat (a hatalom pusztja birtoklásán túl) a társadalom vezető rétegévé, ha nemcsak hatalmának pusztja tényét, hanem annak helyességét is elfogadtatja. A hatalmi elit persze nem elődöktől-környezettől függetlenül alakítja ki saját értékrendjét, hanem a társadalomban kialakult értékek rendszeréből is adaptálnia kell, meg kell őriznie pozitív és történetileg helyesnek bizonyult értékeket. Ha ez nem következik be, izolálódik és életidegenné válik saját tételezett értékrendszere, és bár hatalmi vezető funkciója megmarad, társadalmi méretű értékajánló szerepe megszűnik. Úgy is mondhatjuk, hogy ilyenkor szétválik a politikai elit és a társadalmi elit. Ez a szétválás a politikai vezetés súlyos legitimációs zavarát is jelentheti, hiszen értékrendszerének visszaigazolása, elfogadása nélkül marad meg hatalmi pozíciója. Hatalmi pozíciójának, politikai vezető szerepének legitimációs váltsága értékváltsággként jelenik meg, ami bármikor hatalmi-politikai váltságba csaphat át.

Az értékkontinuitás zavarai elsősorban a korábban elfogadott és intézményesült értékrend tagadásának abszolutizálásából fakadnak, az értékrendszerek történelmi kontinuitásának, a megszüntetve-megőrzés dialektikájának eltorzításából. Évszázadok során kialakult és elfogadott értékrendek lerombolása, indokolatlan tagadása, értékek beépítése történt meg új értékrendszer kiépülése

nélkül, illetve az ajánlott, új értékrendet sem tették magáévá társadalmunk közösségei.

A politikai kultúra értékösszetevői mellett a munkaerőkölcs értékei estek elsősorban áldozatul az intézményesült értékek lerombolásának.

A politikai értékek kontinuitásának zavara együtt járt a nemzettudat és a történelmi tudat szétzilálásával, szétrombolva a történelmi, a nemzettudat és a politikai értékek történelmileg helyes és megőrzendő elemeit is.

Az ötvenes évek politikai vezetésének erőfeszítése a tudati elemek és a politikai értékek totális diszkreditálására vonatkozóan - mondhatni - sikeres volt. Valóságos közösségi összetartó, közösségformáló értékeket is leépítettek anélkül, hogy az ajánlott új értékrendet elfogadta, visszaigazolta volna társadalmunk. Gondoljunk a szocializmus kezdeti szakaszának olyan erőszakolt politikai értékeire, mint a mindenek felett álló párhűség, a privátszféra teljes átpolitizálása, a közéleti kiszolgáltatottság, az abszolutizált ellenségkeresés és az állandósított éberség, a nyilvános önkritikák megálázó kényszere, a cél szentesíti az eszközt elve, a csak abszolút helyes és az abszolút helytelen leegyszerűsítő érték kategóriákban gondolkodás, továbbá a valóban pozitív és szocialista értékeket visszaigazolni, hitelesíteni, az egyénekekkel elfogadtatni képes politikai közösségek vagy közösség-kezdeményezések elsorvasztása és felosztatása.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a politikai értékek zavarai mögött többnyire az értékek világán túlmutató társadalmi-gazdasági és politikai-hatalmi zavarok, feszültségek, súlyos problémák húzódnak meg, amelyek a politikai értékek világában is megjelennek. Az érték-

zavarokat előidéző társadalmi problémák hatásai fel-
erősítik és bizonyos mértékig feltételezik egymást.
Az értékzavarok megszüntetése az értékek világágál
mélyebben rejlő feszültségek és ellentmondások megol-
dását igényli.

A115742

E64-Kh.